

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΜΕΣΟΓΕΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
Π.Μ.Σ. «ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΝΟΤΙΟΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ
ΜΕΣΟΓΕΙΟΥ»

Ζητήματα μορφοφωνολογίας
στη γλωσσική ποικιλία του Έμπωνα Ρόδου

Πτυχιακή εργασία της Μαρία Ραφαηλία Καπετανάκη

Επιβλέπων: Γεώργιος Κοτζόγλου

Μέλη της εξεταστικής επιτροπής: Ιωάννα Κάππα, Μαριάνθη
Γεωργαλίδου

ΡΟΔΟΣ, ΙΟΥΝΙΟΣ 2017

Οι απόψεις που διατυπώνονται στην παρούσα πτυχιακή εργασία
εκφράζουν αποκλειστικά τη συγγραφέα.

Περίληψη

Η παρούσα έρευνα έχει ως στόχο την περιγραφή και την ανάλυση του φωνολογικού και μορφολογικού συστήματος της δωδεκανησιακής διαλέκτου δίνοντας έμφαση στη διαλεκτική ποικιλία του Έμπωνα. Ο Έμπωνας είναι ένα χωριό που βρίσκεται στο νοτιοδυτικό τμήμα της Ρόδου (Δωδεκάνησα) κι η γλωσσική του ποικιλία διαφέρει αισθητά από άλλες γλωσσικές ποικιλίες του νησιού. Στο χωριό αυτό πραγματοποιήσαμε έρευνα πεδίου, στην οποία συμμετείχαν επτά ομιλητές, οι οποίοι είναι φυσικοί ομιλητές της διαλεκτικής ποικιλίας και μόνιμοι κάτοικοι του χωριού. Με βάση τα δεδομένα της έρευνάς μας παρέχουμε εκτενή περιγραφή των φωνολογικών και μορφολογικών χαρακτηριστικών που εντοπίστηκαν σε αυτή τη ροδιακή ποικιλία, τα οποία διακρίνονται από την Κοινή Ελληνική. Σε φωνολογικό επίπεδο, εντοπίζονται πολλά φωνολογικά φαινόμενα που απαντώνται και σε άλλα ιδιώματα ή διαλέκτους όπως είναι η κυπριακή διάλεκτος και η κρητική. Σε μορφολογικό επίπεδο, η γλωσσική ποικιλία του Έμπωνα χαρακτηρίζεται από ποικιλία ρηματικών καταλήξεων, οι οποίες εντοπίζονται εναλλάξ στο λόγο των ομιλητών. Ακόμη, όσο αφορά την ονοματική μορφολογία, περιγράφονται οι διαφορετικές κλιτικές τάξεις και επιχειρείται ομαδοποίησή τους με βάση το γραμματικό γένος. Τα αποτελέσματα της έρευνας πεδίου έδειξαν ότι στο σύστημα της γλωσσικής ποικιλίας του Έμπωνα, επιβιώνουν, μέχρι σήμερα, και συνυπάρχουν παράλληλα με τους τύπους της Κοινής Ελληνικής αρκετά από τα ιδιάζονται χαρακτηριστικά που συνθέτουν τη φυσιολογία του ροδιακού ιδιώματος, όπως είναι η διατήρηση του τελικού «-ν», οι καταλήξεις «-ούσι(ν)» και «-άσι(ν)» και η συλλαβική αύξηση «ε». Τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας συμβαδίζουν με τις περιγραφές του ροδιακού ιδιώματος, με μερικές ιδιαίτερες εξαιρέσεις. Η διαπίστωση αυτή αποτελεί μια ευόωνη ένδειξη για τη ζωτικότητα αυτής της δωδεκανησιακής ποικιλίας, καθώς φαίνεται να αντιστέκεται ως ένα βαθμό στην επίδραση της Κοινής Ελληνικής.

Abstract or Summary

This research has as its objective the description and analysis of phonological and morphological system of the Dodecanese dialect with emphasis on dialectical variety of Embonas. Embonas is a village located in the southwest of Rhodes (Dodecanese) and its language variety differs considerably from other varieties on the island. A field

survey was conducted involving seven speakers, who are native speakers of the variety, as well as residents of the village. Based on the data collected, we provide a comprehensive description of the phonological and morphological characteristics found in this Rhodian variety, which are distinguished from those of Common Modern Greek. On the level of phonology, we identify many phenomena occurring in other idioms or dialects such as the Cypriot dialect and the Cretan. On the level of morphology, the variety of Embons is characterised by a number of verbal suffixes, which were identified alternately in reason of the speakers. As far as the noun morphology is concerned, we describe the different declension classes, based on grammatical gender. The results of the survey showed that several features that compose the identity of the Rhodes idiom, survive until today, in the system of the linguistic variety of Embonas and they coexist alongside the types of Common Modern Greek. Such features are, for example, maintaining the final '-n' endings '-usi(n)' and '-asi(n)' and the syllabic increase 'e'. The results of this research are consistent with descriptions of the Rhodes idiom, with a few specific exceptions. This is an auspicious sign of the vitality of this variety of Dodecanese, as it seems to resist to some extent to the leveling effect of the common Greek language.

Περιεχόμενα

Ευχαριστίες.....	σελ. 6
Εισαγωγή.....	σελ. 8
Μεθοδολογία της έρευνας.....	σελ. 12
1. Γενικά χαρακτηριστικά της έρευνας.....	σελ. 12
2. Πληροφορητές.....	σελ. 13
3. Συνεντεύξεις.....	σελ. 14
Κεφάλαιο πρώτο.....	σελ. 16
1.1 Τι είναι η διαλεκτολογία;.....	σελ. 16
1.2 Τι είναι διάλεκτος;.....	σελ. 18
1.3 Γλώσσα – διάλεκτος – ιδίωμα.....	σελ. 19
1.3.1 Γλώσσα.....	σελ. 19
1.3.2 Διάλεκτος.....	σελ. 20
1.3.3 Ιδίωμα.....	σελ. 20
1.4 Είδη διαλέκτων.....	σελ. 21
1.5 Περιορισμός και εξαφάνιση διαλέκτων.....	σελ. 22
Κεφάλαιο δεύτερο.....	σελ. 24
2.1 Στοιχεία της νεότερης ιστορίας των Δωδεκανήσων.....	σελ. 24
2.2 Δωδεκανησιακό ιδίωμα.....	σελ. 25
2.3 Ροδιακό ιδίωμα.....	σελ. 26
2.4 Το σύγχρονο ροδιακό ιδίωμα.....	σελ. 26
2.5 Το ροδιακό ιδίωμα και οι σχέσεις του με τις νεοελληνικές διαλέκτους.....	σελ. 28
2.6 Βασικά χαρακτηριστικά του ροδιακού ιδιώματος.....	σελ. 30
Κεφάλαιο τρίτο.....	σελ. 32
3. Περιγραφή της διαλεκτικής ποικιλίας του Έμπωνα.....	σελ. 32
3.1 Ο Έμπωνας.....	σελ. 32
3.2 Φωνήεντα.....	σελ. 33
3.3 Σύμφωνα.....	σελ. 36
3.3.1 Πίνακας συμφωνικών τεμαχίων.....	σελ. 36
3.3.2 Τσιτακισμός.....	σελ. 37
3.3.3 Μετατροπή του ς→ʃ.....	σελ. 40
3.4 Διπλά σύμφωνα.....	σελ. 42
3.4.1 Τα διπλά σύμφωνα στον Έμπωνα.....	σελ.42

3.4.2 Ο διπλασιασμός συμφώνων στα Δωδεκανησιακά ιδιώματα.....	σελ. 47
3.4.3 Συμφωνικά συμπλέγματα.....	σελ. 47
3.5 Αποπλευρικοποίηση.....	σελ. 48
3.6 Επένθεση του /γ/.....	σελ. 51
3.7 Επένθεση του /ε/.....	σελ. 51
3.8 Το ημίφωνο /j/.....	σελ. 53
Κεφάλαιο τέταρτο.....	σελ. 55
4. Η μορφολογία της ροδιακής ποικιλίας του Έμπωνα.....	σελ. 55
4.1 Αντωνυμίες.....	σελ. 55
4.1.1 Η αντωνυμία αυταυτός > απατός μου, σου, του, απαυτός > πουφτός.....	σελ. 55
4.1.2 Οριστικές αντωνυμίες.....	σελ. 57
4.1.3 Δεικτικές αντωνυμίες.....	σελ. 57
4.1.4 Ποσοδεικτικές αντωνυμίες.....	σελ. 57
4.2 Θέση κλιτικών αντωνυμιών.....	σελ. 57
4.3 Το ερωτηματικό «είντα».....	σελ. 58
4.4 Η ονοματική κλίση της ποικιλίας του Έμπωνα.....	σελ. 58
4.4.1 Οι κλιτικές τάξεις των αρσενικών ουσιαστικών.....	σελ. 59
4.4.2 Οι κλιτικές τάξεις των θηλυκών ουσιαστικών.....	σελ. 61
4.4.3 Οι κλιτικές τάξεις των ουδετέρων.....	σελ. 61
4.5 Ρηματικές καταλήξεις.....	σελ. 62
4.5.1 Τα ρήματα σε «-εύω».....	σελ. 63
4.5.2 Ρηματική κατάληξη «-ούσι(ν)» ή «-(άσιν)».....	σελ. 63
4.5.3 Η ρηματική κατάληξη «-ούμεν».....	σελ. 64
4.5.4 Άλλες ρηματικές καταλήξεις.....	σελ. 64
4.6 Συλλαβική αύξηση «ε».....	σελ. 65
4.7 Το τελικό /n/.....	σελ. 66
Κεφάλαιο πέμπτο – Συμπέρασμα.....	σελ. 67
Βιβλιογραφία.....	σελ. 72
Παραρτήματα.....	σελ. 77

Ευχαριστίες

Χρωστάω θερμές ευχαριστίες σε όλους εκείνους που μου προσέφεραν, με διαφορετικό τρόπο, τη βοήθειά τους στη διαδικασία από το πεδίο της έρευνας μέχρι την ολοκλήρωση αυτής της εργασίας.

Ιδιαίτερα θα ήθελα να ευχαριστήσω τα μέλη της τριμελούς συμβουλευτικής επιτροπής: τον καθηγητή Γ. Κοτζόγλου που μου έδωσε τη δυνατότητα να πραγματοποιήσω αυτή την εργασία. Διάβασε συστηματικά και σχολίασε διαφορετικές εκδοχές του κειμένου. Του οφείλω πολλά ευχαριστώ για τις πολύτιμες συμβουλές που μου έδινε συνεχώς και για τη βοήθεια που μου πρόσφερε στην συγκέντρωση βιβλιογραφικού υλικού. Επίσης, θερμές ευχές οφείλω στα μέλη της επιτροπής Ι. Κάππα και Μ. Γεωργαλίδου που αφιέρωσαν κόπο και χρόνο για την ανάγνωση και τον κριτικό σχολιασμό του κειμένου, προσφέροντας μου με αυτό τον τρόπο γνώσεις και πληροφορίες.

Θα ήθελα ακόμη να ευχαριστήσω την καθηγήτρια Κ. Νικολού, η οποία ήταν η αρχική επιβλέπουσα της εργασίας μου κι εκείνη που μου έδωσε το έναυσμα να μελετήσω το χωριό Έμπωνα. Τη Σ. Λογοθέτη, που αποτέλεσε συνδεδετικός κρίκος της γνωριμίας μου με τους κατοίκους του πεδίου μελέτης, καθώς χρωστάω ένα μεγάλο ευχαριστώ στους υπέροχους συνομιλητές μου, οι οποίοι με αγκάλιασαν και μου άνοιξαν το σπίτι τους και δέχτηκαν να μοιραστούν μαζί μου την ιστορία της ζωής τους, τα βιώματά τους, τις όμορφες και δύσκολες στιγμές τους. Επίσης, ζητάω σε αυτούς κι ένα συγγνώμη που μπορεί άθελά μου να τους έφερα σε δύσκολη θέση με τα ερωτήματά μου.

Επιπλέον, χρωστάω πολλά ευχαριστώ στην οικογένεια Δημητρά, στην δεύτερη οικογένεια μου που με φιλοξενούσε και μου στάθηκε δίπλα μου σε ότι κι αν χρειαζόμουν στο νησί. Θα ήθελα να ευχαριστήσω χωριστά την καρδιακή μου φίλη Ε. Δημητρά που αποτέλεσε σημαντικός αρωγός στη συγκέντρωση του υλικού, λόγω της καταγωγής της από το νησί, και που μου κρατούσε συντροφιά σε όλες τις μακρινές αποστάσεις που χρειάστηκε να κάνω για την υλοποίηση των συνεντεύξεων.

Τέλος, χρωστάω ένα μεγάλο ευχαριστώ στην οικογένειά μου, που με στηρίζει σε οποιαδήποτε επιλογή μου, που μου δίνει συνεχώς δύναμη και είναι πάντα δίπλα μου. Ομολογώ πως δίχως αυτούς δεν θα μπορούσα να εκπληρώσω τα όνειρά μου. Η

εργασία αυτή αφιερώνεται στους γονείς μου, Γιώργο και Σοφία και στο μικρό μου
ανιψιό Νικόλα.

Εισαγωγή

Αντικείμενο της εργασίας αυτής αποτελεί η συγχρονική περιγραφή του ροδιακού ιδιώματος της Νοτιοδυτικής (ΝΔ) Ρόδου, με έμφαση στα φωνητικά, φωνολογικά και μορφολογικά φαινόμενα του ιδιώματος.

Ως ροδιακό ιδίωμα εννοούμε μία τοπική γλωσσική ποικιλία της δωδεκανησιακής διαλέκτου ή καλύτερα μια γλωσσική ποικιλία που μπορεί να θεωρηθεί ετερόνομη σε σχέση με την δωδεκανησιακή διάλεκτο. Ο όρος «ιδίωμα» δεν χρησιμοποιείται ως συνώνυμος με τον όρο «προφορά», στον οποίο συνήθως αποδίδονται μόνο φωνητικές και φωνολογικές διαφοροποιήσεις (Crystal 2008, 3), για το λόγο ότι η συγκεκριμένη ποικιλία που περιγράφεται εμφανίζει διαφοροποιήσεις σε σχέση με άλλα δωδεκανησιακά ιδιώματα και σε άλλα γλωσσικά επίπεδα. Χρησιμοποιείται, συνεπώς, ως μια πιο διευρυμένη έννοια του όρου προφορά, χωρίς όμως να ανάγεται σε επίπεδο διαλέκτου.

Εκτός από τον όρο «ιδίωμα», παρουσιάζεται κι ο όρος «διάλεκτος». Με την έννοια «δωδεκανησιακή διάλεκτος» ορίζουμε το σύνολο ιδιωμάτων που εμφανίζονται στο δωδεκανησιακό σύμπλεγμα. Με τη σειρά της, η δωδεκανησιακή διάλεκτος αποτελεί γλωσσική ποικιλία η οποία δεν μπορεί να θεωρηθεί ετερόνομη από την ελληνική.

Στην παρούσα εργασία επιλέχθηκε προς μελέτη το χωριό Έμπωνας, το οποίο βρίσκεται στο νοτιοδυτικό τμήμα του νησιού, για το λόγο ότι οι περισσότερες μελέτες που έχουν διεξαχθεί στο νησί αφορούσαν το βορειοανατολικό μέρος του νησιού. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα, το νοτιοδυτικό τμήμα να έχει παραμείνει γλωσσικά ανεξερευνήτο.

Βασικό κριτήριο για την επιλογή και την εκτενέστερη ανάλυση των φαινομένων που περιγράφονται στην παρούσα εργασία αποτελεί η μοναδικότητά τους, η οποία μας απαντά μόνο στο ροδιακό ιδίωμα ή ακόμα μόνο στη γλωσσική ποικιλία του Έμπωνα.

Η εργασία αυτή είναι δομημένη ως εξής: στο πρώτο κεφάλαιο επιχειρείται αρχικά να δοθούν οι βασικοί ορισμοί της διαλεκτολογίας. Η διαλεκτολογία αποτελεί κλάδος αυτός της γλωσσολογίας που εμφανίστηκε για πρώτη φορά στις αρχές του 19^{ου} αιώνα και ασχολείται με την μελέτη των διαλέκτων. Οι πρώτες μελέτες όμως για τις διαλέκτους έγιναν στην Γαλλία τον 18^ο αιώνα. Ακόμη, κι η γερμανική

διαλεκτολογία ασχολήθηκε με τη μελέτη των διαλέκτων. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα η απλή μελέτη των διαλέκτων να μετατραπεί σε επιστήμη που μελετά και περιγράφει τις διαλέκτους. Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα απασχόλησε και τους μελετητές της νεοελληνικής γλώσσας, με κύριο μελετητή των το Γ. Χατζιδάκι. Στην επόμενη ενότητα (1.2) τίθεται το ερώτημα «τι είναι διαλέκτος;». Ένα ερώτημα που έρχεται συχνά σε αντιπαράθεση με τους όρους «γλώσσα» και «ιδίωμα», καθώς υπάρχει σύγχυση στην οριοθέτηση και στη διάκριση αυτών των όρων. Στην ενότητα 1.3 γίνεται προσπάθεια να δοθούν οι ορισμοί των εννοιών «γλώσσα», «διάλεκτος» και «ιδίωμα». Η τελευταία ενότητα του κεφαλαίου (1.5), αναφέρεται στον περιορισμό των διαλέκτων ή ακόμη και στην εξαφάνισή αυτών, η οποία όμως πιθανόν να μην οφείλεται στην γλωσσική ενοποίηση, καθώς τις εμποδίζει να απομακρυνθούν μεταξύ τους.

Στο δεύτερο κεφάλαιο αρχικά περιγράφεται η πολυτάραχη ιστορία των Δωδεκανήσων ξεκινώντας από την εποχή της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας έως την ενσωμάτωση των Δωδεκανήσων το 1948. Στην επόμενη ενότητα (2.2) δίνονται τα βασικά στοιχεία για το δωδεκανησιακό ιδίωμα, το οποίο χαρακτηρίζεται από ένα ιδιαίτερο διαλεκτικό χρώμα και ομιλείται στα νησιά Ρόδος, Καστελλόριζο, Κάρπαθος, Κάσος, Χάλκη, Τήλος, Νίσυρος, Σύμη, Κάλυμνος, Αστυπάλαια, Κως, Λέρος και Πάτμος. Επιπλέον, στο ίδιο κεφάλαιο περιγράφεται τα βασικά χαρακτηριστικά του ροδιακού ιδιώματος, καθώς αυτό ανήκει στην ομάδα των νότιων ελληνικών διαλέκτων και διαθέτει όλα τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα μιας τυπικής δωδεκανησιακής διαλέκτου, τα οποία διασώζονται κυρίως στην ύπαιθρο του νησιού. Αναφέρονται, ακόμη, τα κοινά χαρακτηριστικά του ροδιακού ιδιώματος με μερικές νεοελληνικές διαλέκτους, και κυρίως με τη διάλεκτο της Κύπρου, της Κρήτης και τη τσακωνική διάλεκτο με τα οποία παρουσιάζει πολλά κοινά χαρακτηριστικά στην φωνολογία, τη μορφολογία καθώς και το λεξιλόγιο. Επίσης, παρουσιάζει διαλεκτικές σχέσεις και με διαλέκτους της Κάτω Ιταλίας, όπως είναι του Bona και του Otranto. Στην τελευταία ενότητα του ίδιου κεφαλαίου, παρουσιάζονται τα βασικά χαρακτηριστικά που διαφοροποιούν το ιδίωμα της Ρόδου με την Κοινή Ελληνική, σε επίπεδο φωνολογίας, μορφολογίας και σύνταξης.

Στο τρίτο κεφάλαιο παρουσιάζεται το πεδίο έρευνάς μας και επιχειρείται μια φωνολογική περιγραφή της γλωσσικής ποικιλίας του χωριού που μελετάμε. Πιο συγκεκριμένα, στην ενότητα 3.2 περιγράφεται το φωνηεντικό σύστημα της γλωσσικής ποικιλίας του Έμπωνα, το οποίο δεν παρουσιάζει ιδιαίτερες διαφορές με

αυτό της Κοινής Ελληνικής. Στην ίδια ενότητα, περιγράφονται κι οι ακολουθίες φωνηέντων που προκύπτουν από την αποβολή κυρίως των συμφώνων /v/, /ɣ/, /ð/. Στην επόμενη ενότητα (3.3) περιγράφεται το συμφωνικό σύστημα της γλωσσικής ποικιλίας. Στην υποενότητα 3.3.1 παρουσιάζεται ο πίνακας των συμφωνικών τεμαχίων που εντοπίζονται στο λόγο των ομιλητών. Έπειτα, περιγράφεται το φαινόμενο του τσιτακισμού, δηλαδή η τροπή του άηχου υπερωικού κλειστού /k/ σε προστριβόμενο /ts/ σε συγκεκριμένα περιβάλλοντα, όπως *plakáci* → [plakátʃi] «πλακάκι». Στην επόμενη υποενότητα (3.3.2), περιγράφεται η τροπή του άηχου ουρανικού /ç/ σε ουρανοφανιακό /ʃ/, καθώς κι η τροπή του /j/ σε /z/. Ένα άλλο πολύ συχνό φαινόμενο που εντοπίζεται στη γλωσσική ποικιλία του Έμπωνα και παρουσιάζεται στην ενότητα 3.4 είναι η χρήση των διπλών συμφώνων, όπως είναι τα [mm], [nn], [ɲɲ], [ll], [θθ], [ss], [zz], [pp], [tt] και [kk]. Στην υποενότητα 3.4.3 περιγράφονται τα συμφωνικά συμπλέγματα ρδ, ργ, βγ που προφέρονται αντίστοιχα σαν ρτ, ρκ, βκ στην γλωσσική ποικιλία του Έμπωνα. Ακόμη, στην ενότητα 3.5 παρουσιάζεται η τροπή του /l/ σε /r/ πριν από σύμφωνο. Το φαινόμενο αυτό ονομάζεται αποπλευρικοποίηση και συναντάται στην περίπτωση του Έμπωνα και με τη τροπή του /r/ σε ανακεκαμμένο [ɹ] και του /l/ σε [ɹ]. Στην ενότητα 3.6 περιγράφεται το φαινόμενο της επένθεσης και συγκεκριμένα του φωνήματος /ɣ/, το οποίο απαντάται κι ως /j/, όταν το φώνημα /ɣ/ έπεται από /e, i/. Επίσης, στην ενότητα 3.7 αναλύεται κι η επένθεση του /e/, το οποίο αποτελεί αρκετά συχνό φαινόμενο και σε άλλα νεοελληνικά ιδιώματα. Στην τελευταία ενότητα του κεφαλαίου, περιγράφονται τα χαρακτηριστικά του ημίφωνου /j/ που εμφανίζεται στην ποικιλία του Έμπωνα.

Στο τέταρτο κεφάλαιο της εργασίας δίνεται μια γενική εικόνα των φαινομένων που αφορούν τη μορφολογία της διαλεκτικής ποικιλίας. Πιο αναλυτικά, η ενότητα 4.1 ασχολείται με τις αντωνυμίες που εντοπίζονται στον λόγο των κατοίκων του χωριού. Αναλύεται η χρήση της αντωνυμίας «απαυτός», η οποία εντοπίζεται συνεχώς στο λόγο των ομιλητών και φέρει κάθε φορά διαφορετική σημασία. Έπειτα, γίνεται αναφορά στις οριστικές, δεικτικές και ποσοδεικτικές αντωνυμίες που συναντάμε στην γλωσσική ποικιλία. Στην ενότητα 4.2 περιγράφεται η θέση των κλιτικών αντωνυμιών και στην ενότητα 4.3 γίνεται αναφορά στο ερωτηματικό «είντα». Στην επόμενη ενότητα (4.4) αναλύεται η ονοματική κλίση της γλωσσικής ποικιλίας, η οποία περιγράφεται σε διαφορετικές κλιτικές τάξεις, οι οποίες είναι ομαδοποιημένες με βάση το γραμματικό γένος. Στην ενότητα 4.5

παρουσιάζονται οι ρηματικές καταλήξεις που εντοπίζονται στο λόγο των κατοίκων του Έμπωνα. Οι ρηματικές καταλήξεις που εντοπίζονται στην γλωσσική ποικιλία είναι η κατάληξη «-εύκω» ή «-εύγκω», «-εύγω», «-ούσι(ν)» ή «-(άσιν)», «-ούμεν» ή «-όμεν» στο α' πρόσωπο πληθυντικού αριθμού ενεργητικής φωνής, «-ουνα» και «-ιστιμα». Στην επόμενη ενότητα (4.6) περιγράφεται η συλλαβική αύξηση «ε» που διασώζεται μέχρι σήμερα στις περισσότερες γλωσσικές ποικιλίες της Ρόδου. Στην τελευταία ενότητα του κεφαλαίου, παρουσιάζεται ένα από τα βασικότερα μορφολογικά χαρακτηριστικά της δωδεκανησιακής διαλέκτου, η διατήρηση του τελικού «-ν» σε συγκεκριμένα περιβάλλοντα.

Τέλος, στο πέμπτο κεφάλαιο συνοψίζονται τα γενικά συμπεράσματα και οι διαπιστώσεις σχετικά με το ιδίωμα της Ρόδου και της γλωσσικής ποικιλίας του Έμπωνα.

Μεθοδολογία της έρευνας

1. Γενικά χαρακτηριστικά της έρευνας

Στην παρούσα εργασία επιχειρείται η περιγραφή πλευρών της μορφοφωνολογίας του δωδεκανησιακού ιδιώματος, μέσω μιας έρευνας πεδίου, η οποία πραγματοποιήθηκε στο νοτιοδυτικό κομμάτι της Ρόδου, στο ορεινό χωριό Έμπωνας με σκοπό να μελετηθούν τα ιδιαίτερα φωνολογικά και μορφολογικά χαρακτηριστικά της γλωσσικής ποικιλίας του συγκεκριμένου χωριού. Η επιλογή του συγκεκριμένου χωριού έγινε διότι ο Έμπωνας αποτελεί ένα γλωσσικά ανεξερεύνητο κομμάτι του νησιού της Ρόδου, καθώς οι περισσότερες μελέτες έχουν διεξαχθεί βορειοανατολικό μέρος του νησιού.

Η καταγραφή του προφορικού διαλεκτικού υλικού το οποίο συλλέχθηκε από φυσικούς ομιλητές της ροδιακής ποικιλίας του Έμπωνα πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο επιτόπιας έρευνας στο γεωγραφικό χώρο της διαλεκτικής ποικιλίας κατά το Μάρτιο του 2016. Πιο συγκεκριμένα, το προφορικό υλικό αποτελείται από ηχογραφήσεις επτά ατόμων, γυναικών και ανδρών μονίμων κατοίκων του Έμπωνα, με ηλικιακό εύρος 68-89 έτη.

Η μέθοδος που χρησιμοποιήθηκε για τη συλλογή των προφορικών δεδομένων ήταν οι ελεύθερες συνεντεύξεις, οι οποίες περιελάμβαναν προσωπικές αφηγήσεις και συνομιλίες μεταξύ δύο και τριών πληροφορητών. Ακόμη, όσοι δεν είχαν κουραστεί ή είχαν περαιτέρω διάθεση για συζήτηση δέχτηκαν να περιγράψουν μια σειρά φωτογραφιών, οι οποίες είχαν επιλεγεί με σκοπό να εκμαιεύσει ο ερευνητής από τον πληροφορητή συγκεκριμένα γλωσσικά φαινόμενα.

Είναι σημαντικό να αναφερθεί πως η μαγνητοφώνηση του προφορικού υλικού έγινε με τη χρήση του συστήματος Blue Microphones Yeti σε συνδυασμό με το πρόγραμμα ψηφιακής επεξεργασίας ήχου και ηχογράφησης Audacity από ηλεκτρονικό υπολογιστή.

Στη δεύτερη φάση της έρευνας ακολούθησε η διαδικασία απομαγνητοφώνησης του προφορικού υλικού των συνεντεύξεων, το οποίο ήταν έκτασης 3 ωρών και 18 λεπτών από 7 ομιλητές

2. Πληροφορητές

Η καταγραφή του προφορικού διαλεκτικού υλικού πραγματοποιήθηκε στις 9 και 10 Μαρτίου του 2016 στον Έμπωνα, από φυσικούς ομιλητές της διαλεκτικής ποικιλίας, οι οποίοι είναι και μόνιμοι κάτοικοι του συγκεκριμένου χωριού. Η επιλογή των πληροφορητών έγινε τυχαία με βασικό κριτήριο όμως να περνούν το 60ο έτος της ηλικίας τους. Έτσι, καταφέραμε να συλλέξουμε ηχογραφήσεις από επτά ομιλητές, οι οποίες ήταν διάρκειας 20-45 λεπτών περίπου από τον καθένα.

Οι πληροφορητές είναι μόνιμοι κάτοικοι του χωριού Έμπωνα με ηλικιακό εύρος 68-89 έτη. Αναλυτικότερα, το προφορικό υλικό προέρχεται από τέσσερις γυναίκες ηλικίας 68-89, καθώς και τρεις άνδρες ηλικίας 69-76. Στον παρακάτω πίνακα (Πίνακας 1) κατατάσσονται οι ομιλητές της διαλεκτικής ποικιλίας σύμφωνα με το φύλο τους και την ηλικία τους.

Πίνακας 1.

Φύλο Ομιλητή	Ημερομηνία Γέννησης Ομιλητή	Κωδικοποίηση Ομιλητή
Γυναίκα	1927	Γ89
Γυναίκα	1931	Γ85
Γυναίκα	1934	Γ82
Γυναίκα	1948	Γ68
Άνδρας	1947	Α69
Άνδρας	1942	Α74
Άνδρας	1940	Α76

Πρέπει να σημειωθεί πως οι ομιλητές Γ89, Γ82, Α74 και Α69 δεν έχουν ζήσει καθόλου έξω από τον Έμπωνα, κάτι που αποδεικνύει ότι είναι φυσικοί ομιλητές της διαλεκτικής ποικιλίας δίχως γλωσσικές επιρροές από άλλες γλώσσες. Αντίθετα, οι ομιλητές Γ85, Γ68 και Α76 αναγκάστηκαν να φύγουν από το χωριό αλλά κι από τη Ρόδο για μεγάλο χρονικό διάστημα. Πιο συγκεκριμένα, η ομιλήτρια Γ85 είχε λείψει από το νησί για αρκετά χρόνια, καθώς είχε μεταναστεύσει στη Γερμανία μαζί με την οικογένεια της. Ακόμη, η ομιλήτρια Γ68 έφυγε κι εκείνη από τη Ρόδο, στην ηλικία των δεκαέξι ετών με την οικογένεια της, για την Αυστραλία, όπου έζησε εκεί για δεκαέξι χρόνια. Ο ομιλητής Α76 μπορεί να μην έζησε στο εξωτερικό, αλλά άφησε τη

Ρόδο σε νεαρή ηλικία και έζησε για μεγάλο χρονικό διάστημα στη Σαντορίνη κι έπειτα στην Αθήνα.

3. Συνεντεύξεις

Συνήθης τακτική πριν από κάθε συνέντευξη ήταν η επικοινωνία με ένα άτομο που είχε έναν συγγενικό ή φιλικό πρόσωπο στο συγκεκριμένο χωριό (θείο, θεία, γιαγιά κτλ.), με σκοπό να με φέρει σε επαφή με τους κατάλληλους ομιλητές. Η συνέντευξη τις πλείστες των περιπτώσεων διεξαγόταν παρουσία και αυτού του ατόμου.

Παρόλο που οι συνεντεύξεις ήταν ελεύθερες, στην αρχή υπήρχε πάντα δισταγμός να ξεκινήσει μια συζήτηση, για αυτό θεωρήθηκε εύλογο να τεθούν μερικά προκαθορισμένα ερωτήματα, τα οποία είχαν σύντομες απαντήσεις, με σκοπό να βοηθήσουν στη γνωριμία του ερευνητή με τον πληροφοριοδότη. Επομένως επρόκειτο για δομημένες συνεντεύξεις. Οι ερωτήσεις που γίνονταν ήταν απλές, σύντομες και αφορούσαν το τόπο γέννησης, τόπο κατοικίας, ημερομηνία γέννησης. Επίσης, ρωτούσαμε τους πληροφορητές αν έχουν παιδιά, ποια είναι η απασχόλησή τους και τι είδους εκπαίδευση είχαν.

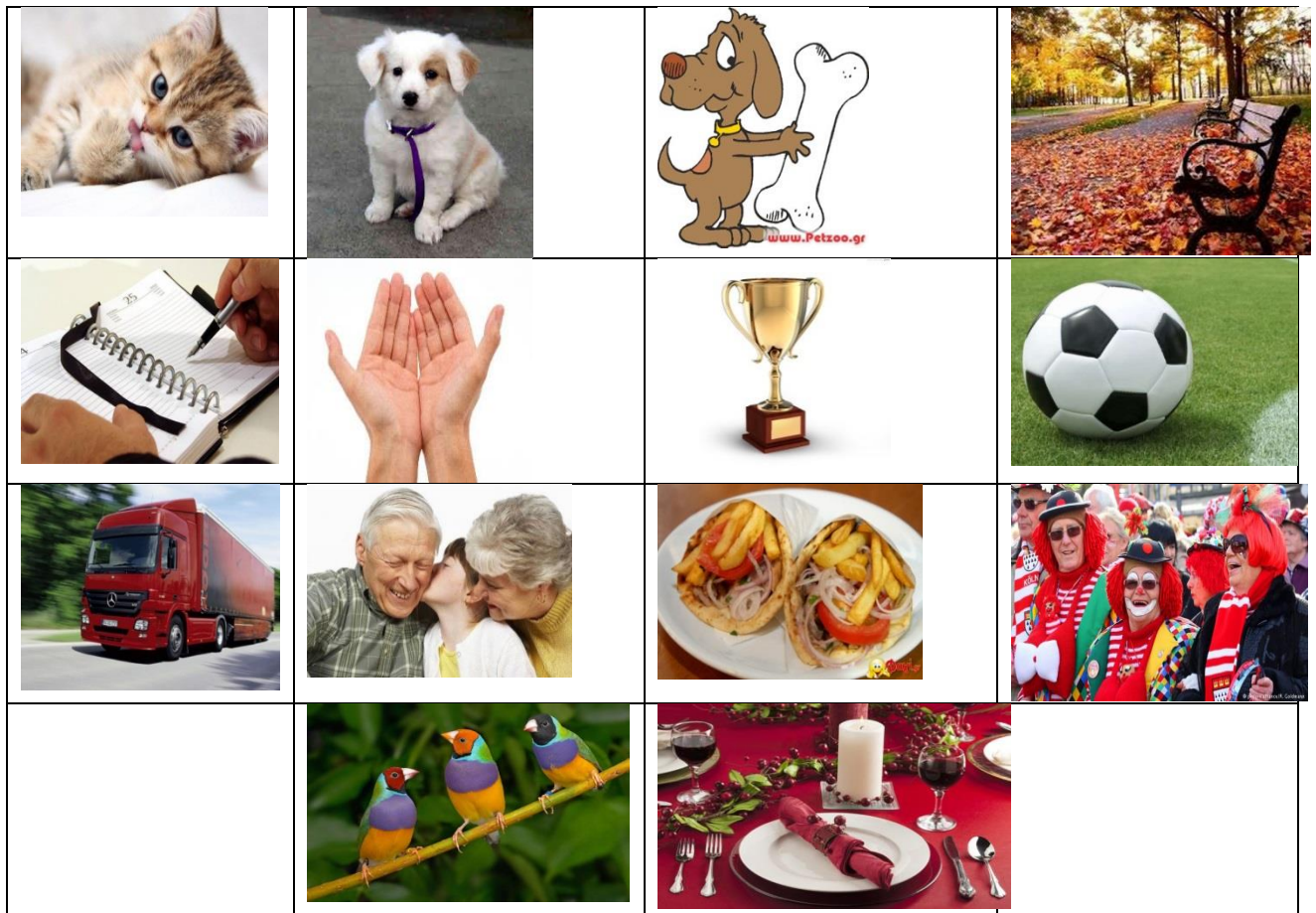
Αφού οι πληροφορητές απαντούσαν στα παραπάνω ερωτήματα, ζητούσαμε από τους ομιλητές να μας πουν κάτι για το χωριό τους, είτε ιστορική πληροφορία, είτε έθιμο, είτε μια συνταγή, ακόμα και κάτι που τους είχε συμβεί στο παρελθόν και έχει μείνει αναλλοίωτο στο μυαλό τους. Αυτό το είδος συνέντευξης ονομάζεται μη δομημένη. Πρόκειται για τη συνέντευξη που είναι κατά μία έννοια ελεύθερη, αλλά η ελευθερία της σχετίζεται με τη φύση της συζήτησης, το θέμα που τίθεται καθώς και από τις ερωτήσεις που κάνει ενδιάμεσα ο ερευνητής για τυχόν διευκρινήσεις. Έπειτα, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, ένα μεγάλος μέρος του υλικού που έχει συγκεντρωθεί είναι αποτέλεσμα συνομιλιών μεταξύ δύο ή τριών πληροφορητών, κάτι που βοήθησε πραγματικά στη συγκέντρωση ορθού φωνητικού υλικού. Κατά τη διάρκεια της συζήτησης μεταξύ των ομιλητών, παρατηρούσαμε πως οι ομιλητές χρησιμοποιούσαν την διαλεκτική τους ποικιλία.

Στην παραγωγή φυσικού και αυθόρμητου λόγου από τους ομιλητές σημαντικό ρόλο έπαιξε φυσική παρουσία ενός οικείου στους ομιλητές πρόσωπο που καταγόταν από το χωριό αλλά και η παρουσία φιλικού μας προσώπου που έχει καταγωγή από το Ρόδο. Επίσης, σημαντικό ρόλο έπαιξε και η κρητική καταγωγή μας, στο άκουσμα της

οποίας οι ομιλητές χαιρόνταν, καθώς όπως μας εκμυστηρεύτηκαν κι οι ίδιοι όλοι οι κάτοικοι του Έμπωνα έχουν κρητικές ρίζες.

Τέλος, δόθηκε σε όσους πληροφορητές δεν είχαν κουραστεί ή είχαν περαιτέρω διάθεση για συζήτηση μια σειρά φωτογραφιών με σκοπό να περιγράψουν τι απεικονίζεται σε κάθε φωτογραφία. Οι φωτογραφίες που δόθηκαν απεικονίζονται στον Πίνακα 2. Οι φωτογραφίες που είχαν επιλεγεί δεν ήταν τυχαίες. Η επιλογή έγινε με σκοπό να οδηγήσουμε τους πληροφορητές στην παραγωγή συγκεκριμένων γλωσσικών/μορφοφωνολογικών δομών.

Πίνακας 2: Το φωτογραφικό υλικό που δόθηκαν για περαιτέρω συζήτηση.

Κεφάλαιο πρώτο

1.1 Τι είναι η διαλεκτολογία;

Σύμφωνα με την Καμπάκη-Βουγιουκλή (2009, 33) η διαλεκτολογία είναι ο κλάδος της γλωσσολογίας που ασχολείται με τη μελέτη των διαλέκτων συγχρονικά και διαχρονικά, δηλαδή την περιγραφή και την ερμηνεία των διαλέκτων, είτε γεωγραφικών είτε κοινωνικών. Επίσης, η διαλεκτολογία ασχολείται με τη μελέτη των διαλέκτων και τις σχέσεις αυτών με την καθομιλουμένη γλώσσα. Οι περισσότεροι διαλεκτολόγοι υποστηρίζουν ότι η μελέτη των διαλέκτων μπορεί να είναι: α) γεωγραφική, όπου χρησιμοποιούνται μονογραφίες ή γλωσσικοί άτλαντες, τη χωρική τους έκταση, καθώς και την ανάμειξή τους με άλλες διαλέκτους, β) κοινωνική, όταν μελετώνται οι διάλεκτοι των κοινωνικών τάξεων, γ) ψυχολογική, όταν αναζητείται η κοσμοθεωρία που μπορεί να υπάρχει στην κάθε διάλεκτο, η νοοτροπία και η ψυχοσύνθεση των ανθρώπων που τη μιλούν και δ) ιστορική, όταν μελετάται η διάλεκτος ιστορικά, με την έρευνα της ιστορίας της διαλέκτου, βοηθώντας με αυτό τον τρόπο μεταγλωσσικά στην πολιτιστική γεωγραφία και την ιστορία των αποικισμών.

Είναι σημαντικό να αναφέρουμε πως η διαλεκτολογία είναι μια νέα επιστήμη που έκανε την εμφάνισή της στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, ως συμπλήρωμα της ιστορικο-συγκριτικής γλωσσολογίας. Πρέπει να σημειωθεί ότι είχαν προηγηθεί πολυάριθμες ιστορικές παρατηρήσεις που αφορούσαν μελέτες διαλέκτων, πριν ακόμη εμφανιστεί ο κλάδος της διαλεκτολογίας. Πιο αναλυτικά, στη Γαλλία το 1284 προσδιορίστηκε η βασική διαλεκτική διάκριση μεταξύ βορρά και νότου από τον Bernart d' Auviac, ο οποίος εισήγαγε τους όρους *langue d'oïl* και *langue d'oc*, για το «ναι» στον βορρά και το νότο αντίστοιχα (Chambers & Trudgill 2008, 32). Μετά από εκατό χρόνια περίπου, το 1387 στην Αγγλία, ο Trevisa διαπίστωσε και υποστήριξε πως οι κάτοικοι της ανατολικής και της δυτικής Αγγλίας μοιάζουν στην ομιλία περισσότερο από ό,τι οι κάτοικοι του βορρά με τους κατοίκους του νότου. Η διαπίστωση που έκανε ο Trevisa κίνησε το ενδιαφέρον πολλών μελετητών, με αποτέλεσμα η διαπίστωσή του να επιβεβαιωθεί από συστηματικές μελέτες που πραγματοποιήθηκαν μετά από πέντε αιώνες (Chambers & Trudgill 2008, 32).

Μέχρι το μισό του 19^{ου} αιώνα, ο χαρακτηρισμός των διαλεκτικών περιοχών γινόταν με διαισθητικό τρόπο κι όχι με συστηματικό. Τότε έγινε προφανές ότι τέτοιοι χαρακτηρισμοί ήταν ανεπαρκείς, δημιουργώντας την ανάγκη για συστηματοποίηση των παρατηρήσεων πάνω στις διαλεκτικές διαφορές. Οι Νεογραμματικοί και οι οπαδοί τους ανέλαβαν να αποδείξουν ότι στις διαλέκτους οι φωνητικοί νόμοι λειτουργούν χωρίς εξαιρέσεις (Chambers & Trudgill 2008, 32). Αρχικά, προσπάθησαν να το αποδείξουν με μονογραφίες για τοπικές διαλέκτους και στη συνέχεια μελετώντας γλωσσικούς άτλαντες, όσο αφορά τα γλωσσικά φαινόμενα σε ευρύτερες περιοχές (Καμπάκη-Βουγιουκλή 2009, 34).

Ο 19^{ος} αιώνας αποτελεί επίσης και αιώνας του ρομαντισμού, ο οποίος εύρισκε γοητεία στην ελεύθερη εξέλιξη. Επίσης, τον γοήτευαν τα απροσδόκητα αρχαϊκά και νεωτερικά στοιχεία, καθώς κι η απομάκρυνση από τους κανόνες της παγιωμένης ακαδημαϊκής και εκκλησιαστικής γλώσσας. Δεν είναι παράξενο, λοιπόν, που οι πρώτες μελέτες για τις διαλέκτους έγιναν στην Γαλλία μετά την εμφάνιση του J.J. Rousseau (1712-1778), ο οποίος θεωρούσε ότι η επιστροφή των ανθρώπων στην φύση θα αποτελούσε σημαντικό κίνητρο για τη μελέτη των διαλέκτων της υπαίθρου (Καμπάκη-Βουγιουκλή 2009, 34).

Η γερμανική διαλεκτολογία, από την άλλη, έδειξε μεγάλο ενδιαφέρον για την σφαιρική μελέτη των τοπικών ιδιωμάτων, καθώς και τη σύγκριση μεταξύ τους, προσφέροντας με αυτόν τον τρόπο στη γλωσσοϊστορική μέθοδο νέο, αξιόπιστο, μεθοδικά συγκεντρωμένο, εύχρηστο υλικό, εξυψώνοντας με αυτό το τρόπο τη διαλεκτολογία από το στάδιο της απλής περιγραφής σε ανεξάρτητη επιστήμη που μελετά και ερμηνεύει τις διαλέκτους..

Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, η μελέτη των νεοελληνικών διαλέκτων άρχισε να απασχολεί σοβαρά και τους μελετητές της ελληνικής γλώσσας, με πρώτο συστηματικό μελετητή των τοπικών ιδιωμάτων τον Γεώργιο Ν. Χατζιδάκι, ο οποίος ακολούθησε τη γερμανική σχολή της ιστορικο-συγκριτικής μεθόδου στη μελέτη των γλωσσικών φαινομένων. Πριν από αυτόν έχουμε σποραδικά δείγματα ενδιαφέροντος για τις διαλέκτους. Ο Γ. Χατζιδάκις με τις μελέτες του πάνω στις νεοελληνικές διαλέκτους απέδειξε ότι η ελληνική γλώσσα με τα τόσα χρόνια ύπαρξής της και με την ποικιλία που την διακατέχει, μας παρέχει ενδιαφέρουσες πληροφορίες για τη ιστορία της καθώς και την εξέλιξη των ινδοευρωπαϊκών γλωσσών (Κοντοσόπουλος 2008, XVI).

1.2 Τι είναι διάλεκτος;

Το ερώτημα «Τι είναι *διάλεκτος*;» είναι μια σημαντική ερώτηση που χρειάζεται ουσιαστική διευκρίνιση, καθώς έρχεται συχνά σε αντιπαράθεση με τους όρους *γλώσσα* και *ιδίωμα*. Επιπλέον, είναι αναμφισβήτητο γεγονός ότι υπάρχει σύγχυση μεταξύ των παραπάνω όρων στον καθημερινό λόγο. Από την άλλη πλευρά, στην επιστημονική χρήση των όρων, συχνά ακούμε ότι τα ιδιώματα αποτελούν τις διαλέκτους και οι διάλεκτοι τις γλώσσες, χωρίς όμως να έχει λυθεί το πρόβλημα των ορίων της κάθε μιας από τις γλωσσικές αυτές μορφές.

Πρέπει, να τονιστεί ότι με τις έννοιες *γλώσσα* και *διάλεκτος* είχαν δυσκολευτεί και οι αρχαίοι Έλληνες που δεν φαίνεται να είχαν καταλήξει ποια είναι η διαφορά τους, αφού ακόμη και την Κοινή την ονόμαζαν «*διάλεκτο*». Επίσης, στο μεσαίωνα η *διάλεκτος* θεωρείται ως η παραλλαγή της *γλώσσας*, στην οποία ταυτόχρονα ανήκουν σε αυτήν διάφορες *γλώσσες*. Πολλοί μελετητές θεωρούν ως βασικό παράγοντα καθορισμού μίας *διαλέκτου* το *βαθμό αμοιβαίας κατανόησης* των ομιλητών. Το πλεονέκτημα αυτού του ορισμού είναι ότι χαρακτηρίζει τις *διαλέκτους* ως υποσύνολα μιας *γλώσσας*, καθώς κι ότι μας παρέχει ένα κριτήριο για τη διάκριση διαφορετικών *γλωσσών* (Chambers & Trudgill 2008, 32). Άλλοι *γλωσσολόγοι* υποστηρίζουν ότι οι *διάλεκτοι* πρέπει να διακρίνονται με βάση το κριτήριο της *γλωσσικής συνείδησης* του ομιλητή, το οποίο όμως κι εκείνο επηρεάζεται από την ιδεολογία του ομιλητή, η οποία με τη σειρά της επηρεάζεται από άσχετους προς τη *γλώσσα* παράγοντες. Άλλοι υποστηρίζουν πως μια *διάλεκτος* θεωρείται *γλώσσα* όταν γραφτούν σε αυτή λογοτεχνικά έργα, όμως αυτό το κριτήριο είναι εξωγλωσσικό. Σημαντικό είναι να αναφέρουμε όμως, πως μια *διάλεκτος* σώζεται μέσω της γραφής, αλλά δεν γίνεται *γλώσσα*, όπως παρατηρήθηκε και με την κρητική *διάλεκτο* στην οποία γράφτηκαν σημαντικότερα λογοτεχνικά έργα. Ακόμη, πολλοί ταυτίζουν τα όρια της *γλώσσας* με τα όρια του κράτους. Για αυτούς μια *διάλεκτος* θα μπορούσε να ονομαστεί *γλώσσα* αν αποτελούσε το εκφραστικό μέσο ενός οργανωμένου κράτους (Καμπάκη-Βουγιουκλή 2009, 24).

Τέλος, ο *διαλεκτολόγος* E. Coseriu υποστηρίζει ότι οι δυσκολίες στη διάκριση της *διαλέκτου* από τη *γλώσσα* βρίσκονται κυρίως στα εξής: α) η έννοια «*γλώσσα*» εμπεριέχει ήδη την έννοια «*διάλεκτος*», β) η «*διάλεκτος*» είναι έννοια σχετική ως προς την έννοια «*γλώσσα*» ενώ η «*γλώσσα*» μπορεί να νοηθεί ή σχετικά ή ακόμη κι

ανεξάρτητα από την έννοια «γλώσσα» και γ) η αντίθεση «γλώσσα – διάλεκτος» δεν αφορά την αντικειμενική φύση των συστημάτων τους, καθώς και τα δύο είναι πλήρη γλωσσικά συστήματα. Αντίθετα, αφορά την ιστορική κατάσταση, τη σχέση των συστημάτων της γλώσσας και της διαλέκτου προς αυτό που ο Coseriu ονομάζει ιστορική γλώσσα. Για τον Coseriu οι έννοιες ιστορική γλώσσα και διάλεκτοι βρίσκονται σε συμπληρωματική κατανομή, δηλαδή η παρουσία της μίας αποκλείει την παρουσία της άλλης (Καμπάκη-Βουγιουκλή 2009, 24-25).

1.3 Γλώσσα – διάλεκτος – ιδίωμα

Σε αυτή την ενότητα γίνεται μια προσπάθεια να δοθεί ένας ορισμός στις έννοιες «γλώσσα», «διάλεκτος» και «ιδίωμα», καθώς υπάρχει σύγχυση μεταξύ των τριών αυτών όρων.

1.3.1 Γλώσσα

Η *γλώσσα* νοείται η ποικιλία που έχει καθιερωθεί και λειτουργεί ως νόρμα, ως πρότυπη γλωσσική μορφή, χρησιμοποιείται στον γραπτό λόγο, στην εκπαίδευση και γενικά στη δημόσια ζωή μιας χώρας. Παράλληλα έχει υποστεί διαδικασίες κωδικοποίησης με τη δημιουργία λεξικών και γραμματικής (Haugen 1972, 107, 109-110 & Hudson 1980, 32-34). Διέπεται από αυστηρούς νόμους, σταθερότητα, ομοιογένεια, διαθέτει κοινό λεξιλόγιο, και για αυτό είναι όργανο κατάλληλο να χρησιμοποιηθεί στον γραπτό λόγο, αλλά και στον προφορικό για την επικοινωνία ενός έθνους. Η γλώσσα μιας μικρής πόλης ή μιας μεγάλης περιοχής συναποτελείται από τον ατομικό λόγο (*parole*) των μελών του πληθυσμού της. Αυτό συμβαίνει, επειδή παρά τις διαφορές που παρουσιάζει η ατομική τους γλώσσα, κυρίως στο λεξιλόγιο και στη φωνητική, για τη μεταξύ τους κοινωνική επαφή χρησιμοποιούσαν ένα γενικά σύστημα επικοινωνίας συμβατικού χαρακτήρα (Καμπάκη-Βουγιουκλή 2009, 28).

1.3.2 Διάλεκτος

Η έννοια *διάλεκτος* ορίζεται συνήθως σε σχέση με την έννοια *γλώσσα*. Έτσι συχνά, στον καθημερινό λόγο, ακούγεται ότι κάποιος ομιλητής δεν μιλούν μια γλώσσα αλλά μια διάλεκτο ή ακόμα ότι μιλούν μια διάλεκτο μιας συγκεκριμένης γλώσσας.

Η *διάλεκτος*, καθιερώνεται τοπικά και χρησιμοποιείται συνήθως μόνο στον προφορικό λόγο. Δεν έχει συνήθως γραπτή μορφή, δεν είναι κωδικοποιημένη, και το πεδίο χρήσης της είναι αυτό της καθημερινής ζωής μιας σχετικά μικρής ομάδας ομιλητών, οι οποίοι συχνά δεν έχουν ιδιαίτερη μόρφωση και δεν παρουσιάζουν γεωγραφική ή κοινωνική κινητικότητα (Δελβερούδη 2001). Ακόμη, είναι μία απόκλιση από την κοινή γλώσσα, η οποία μπορεί να προσδιοριστεί από το σύνολο των δικών της χαρακτηριστικών που δίνουν την εντύπωση σε αυτούς που την μιλούν και σε αυτούς που την ακούν, μιας διαφορετικής γλωσσικής μορφής από τις γειτονικές, παρά το γεγονός ότι διατηρεί με αυτές έναν αριθμό κοινών στοιχείων (Καμπάκη-Βουγιουκλή 2008, 29). Άρα, η διάλεκτος είναι αμοιβαία κατανοητός τύπος που διαφέρει συστηματικά. Σε αυτό το σημείο, πρέπει να τονιστεί, ότι η διάλεκτος δεν είναι ένας κατώτερος ή υποβαθμισμένος τύπος μιας γλώσσας, και λογικά δεν θα μπορούσε να είναι έτσι, αφού η γλώσσα συνιστά μια συλλογή διαλέκτων (Fromkin et al 2010, 570).

Επιπλέον, ο όρος *διάλεκτος*, για τον ελληνικό χώρο, έχει σχεδόν πάντα γεωγραφική συνυποδήλωση. Σε ορισμένες όμως γλώσσες χρησιμοποιείται επίσης για να δηλώσει μορφές γλώσσας που καθορίζονται από κοινωνικές παραμέτρους, όπως είναι η κοινωνική θέση, η ηλικία και το φύλο (Hudson 1980, 43-44). Σε αυτές τις περιπτώσεις χρησιμοποιείται ο όρος *κοινωνική διάλεκτος*.

1.3.3 Ιδίωμα

Ο όρος *ιδίωμα* αποτελεί την τοπική παραλλαγή μιας γλώσσας, με μικρές αποκλίσεις από την κοινή γλώσσα στο χώρο της φωνολογίας, της μορφολογίας ή του λεξιλογίου. Έχει μικρή γλωσσική διαφοροποίηση, που εμποδίζει την κατανόηση από τους ομιλητές της κοινής. Επιπλέον, το ιδίωμα θεωρείται υποκατηγορία της διαλέκτου, για αυτό πολλές φορές είναι δύσκολο να διαχωριστούν. Το ιδίωμα είναι η μορφή μιας γλώσσας με λιγότερες όμως διαφορές από την κοινή και τις άλλες μορφές της από αυτές που χαρακτηρίζουν τις διαλέκτους (Καμπάκη-Βουγιουκλή 2009, 29).

Πρέπει να σημειωθεί σε αυτό το σημείο, πως οι διάλεκτοι και τα ιδιώματα μας προσφέρουν λεπτομέρειες που τις περισσότερες φορές είναι άγνωστες για την κοινή γλώσσα, όπως υπολείμματα αρχαϊκής προφοράς ή γραμματικών και λεξιλογικών τύπων που χάθηκαν από την πρότυπη γλώσσα. Σύμφωνα με τα παραπάνω, με τη μελέτη των διαλέκτων φωτίζεται η ιστορία της γλώσσας στην οποία ανήκουν, όπως και η σημερινή γλώσσα διαφωτίζεται από τη μελέτη των σημερινών διαλέκτων (Καμπάκη-Βουγιουκλή 2009, 36).

1.4 Είδη διαλέκτων

Σύμφωνα με τον Coseriu σε μια ιστορική γλώσσα διακρίνονται τρία είδη εσωτερικών διαφορών: α) τις οριζόντιες ή διατοπικές (ή γεωγραφικές ή χωρικές), οι οποίες σχετίζονται με τον τόπο που τις εξετάζει η χωρογλωσσολογία, κλάδος που αποτελεί ένα ιδιαίτερο κομμάτι της γλωσσολογίας, β) τις διαστρωματικές, ανάμεσα σε κοινωνικοπολιτικά στρώματα και γ) τις διαφασικές, σε σχέση με τον τρόπο, το χαρακτήρα και τη διάθεση του εκάστοτε ομιλητή (Καμπάκη-Βουγιουκλή 2009, 43).

Εκτός από τις παραπάνω διακρίσεις, συναντάμε και τις κάθετες ή κοινωνικές ή ταξικές διαλέκτους, οι οποίες παρατηρούνται στον ίδιο χώρο, αλλά οφείλονται στην παρουσία των κοινωνικών στρωμάτων. Αξίζει να προστεθεί, πως κι οι αρχαίοι Έλληνες είχαν προσέξει τις διαφοροποιήσεις αυτού του είδους. Όπως γράφει κι ο Αριστοφάνης «διάλεκτον έχοντα μέσην πόλεως, ουτ' αστεία υποθηλυτέραν, ουτ' ανελεύθερον υπαγροικότεραν...» (Καμπάκη-Βουγιουκλή 2009, 43-44).

Στις μέρες μας, εύκολα μπορεί να διαπιστώσει κανείς πως η γλώσσα των αστών είναι διαφορετική από τη γλώσσα των αγροτών. Επίσης, το λεξιλόγιο ενός επαγγέλματος και διαφορετικό από το λεξιλόγιο ενός άλλου επαγγέλματος, διαφορετικό από το λεξιλόγιο των φοιτητών, από των περιθωριακών κτλ. Ακόμη, διαφορετικά μιλάνε οι γονείς στα παιδιά τους και διαφορετικά σε κάποιον μορφωμένο. Η κάθε μία από αυτές τις διαφορετικές μορφές της γλώσσας που αναπτύσσονται στην ίδια κοινωνία ονομάζεται *κοινωνιόλεκτος* και η επιστήμη που τις μελετά ονομάζεται *κοινωνιογλωσσολογία*. Η ένταξη σε μια κοινωνική, πολιτική και οικονομική ομάδα δημιουργεί αυτόματα μια γλωσσική συμφωνία, η οποία με τη σειρά της συγκρατεί την ομάδα. Επίσης, οι κοινωνιόλεκτοι μπορεί κάποτε να

οδηγήσουν σε κοινωνικές διαφοροποιήσεις ή ακόμη και σε συγκρούσεις (Καμπάκη-Βουγιουκλή 2009, 44).

Η δομική διαλεκτολογία, από την πλευρά της, υποστηρίζει ότι σε μια διάλεκτο ή σε ένα ιδίωμα δεν υπάρχει απόλυτη ενότητα, καθώς υπάρχουν πολλοί γλωσσικοί τρόποι οι οποίοι διαφέρουν μεταξύ τους και που για να περιγραφούν θα πρέπει να ληφθεί ως μέτρο σύγκρισης ένας από αυτούς ή ένα ιδεατό κατασκεύασμα, δηλαδή μια τεχνητή γλώσσα, που θα αποτελέσει την πρότυπη γλώσσα (Καμπάκη-Βουγιουκλή 2009, 44). Σημαντικό παράδειγμα, αποτελεί η ΚΝΕ, η οποία βασίζεται στο πελοποννησιακό ιδίωμα. Τέλος, η διάταξη των γλωσσικών τρόπων θα πρέπει να ερμηνεύεται με εξωγλωσσικά στοιχεία καθώς και από τη γενετική άποψη. Οι αποκλίσεις μπορεί να οφείλονται σε ανάμιξη στοιχείων άλλων γλωσσικών συστημάτων, γειτονικών διαλέκτων και κυρίως στοιχείων του συστήματος της επίσημης γλώσσας, για αυτό είναι πρόπον να ερευνάται η μεταξύ τους σχέση.

1.5 Περιορισμός και εξαφάνιση διαλέκτων

Κάθε γλώσσα εξελίσσεται και ταυτόχρονα διασπάται. Όμως, η δυναμική της απεριόριστης διάσπασης της γλώσσας και της δημιουργίας διαλέκτων δεν δρα ανεμπόδιστη, καθώς έρχεται σε αντίθεση με τη δυναμική της γλωσσικής ενοποίησης. Η γλωσσική ενοποίηση δρα αρνητικά και θετικά ταυτόχρονα. Αρχικά, δρα αρνητικά καθώς καταπνίγει τον τυχόν νεωτερισμό μόλις εμφανιστεί στο προσκήνιο, και θετικά επειδή ευνοεί τη διάδοση ενός άλλου νεωτερισμού, που μέσα σε κάποιο χρονικό διάστημα, κατακλύζει το λόγο των ομιλητών (Καμπάκη-Βουγιουκλή 2009, 44-45).

Συνεπώς, η δυναμική της ενοποίησης όχι μόνο εμποδίζει τις διαλέκτους να απομακρυνθούν μεταξύ τους, αλλά τις συμπλέκει και τις υποβάλλει στη δημιουργία ενός όμοιου σχήματος. Ας μην ξεχνάμε, πως η γλωσσική ενοποίηση είναι αποτέλεσμα της άμεσης επαφής των ανθρώπων που μιλούν διαφορετικές διαλέκτους. Η επαφή αυτή είχε εμφανιστεί και στην αρχαία εποχή με τις πανελλήνιες γιορτές και τους αγώνες, όμως σήμερα είναι ευκολότερη εξαιτίας της ραγδαίας ανάπτυξη του τεχνολογικού πολιτισμού.

Επιπλέον, στην περίπτωση που έχουμε δύο ισοδύναμες γλωσσικά μορφές και έχουν ληφθεί μέτρα υπέρ κάποιας από τις δύο, τότε η μορφή που χρησιμοποιείται είναι εκείνη που είχαν ληφθεί μέτρα υπέρ της.

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, η γλώσσα εξελίσσεται συνεχώς, με αποτέλεσμα ταυτόχρονα να μεταβάλλεται. Το ίδιο συμβαίνει και σε μια κοινή γλώσσα, η οποία δεν διαμορφώνεται από την μία μέρα στην άλλη και δεν μένει ούτε στιγμή αμετάβλητη. Πρέπει να προστεθεί, ότι υπάρχουν περιπτώσεις μετάβασης από διάλεκτο σε κοινή, αυτό είχε ως αποτέλεσμα ο λαός που δέχεται αυτή την αλλαγή να είναι για πολύ καιρό δίγλωσσος. Το ίδιο φαινόμενο το συναντάμε και σε ιστορικές περιστάσεις. Συγκεκριμένα, η διάλεκτος που ομιλείται από μια δραστήρια οικονομικά, πολιτικά, στρατιωτικά, πολιτιστικά, κοινότητα εκτείνεται πέρα από τα σύνορά της, με αποτέλεσμα να ομιλείται και να γράφεται ως επίσημη σε περιοχές που άλλοτε επικρατούσε μια άλλη γλώσσα (Καμπάκη-Βουγιουκλή 2009, 45).

Συμπεραίνουμε, λοιπόν, πως η διάλεκτος ενός υπολογίσιμου κέντρου, ακόμη κι ενός μεγάλου ή σπουδαίου χωριού είναι η γλώσσα περιωπής ή η πρότυπη ή υψηλής ποικιλίας σε αντίθεση με την άλλη που λέγεται περιφερειακή ή κατώτερη ή χαμηλής ποικιλίας. Η διάλεκτος περιωπής επεκτείνεται και επικαλύπτει τις περιφερειακές διαλέκτους και γίνεται *διατοπική διάλεκτος*, καθώς μπορεί να καθιερωθεί ως επίσημη γλώσσα.

Κεφάλαιο δεύτερο

2.1 Στοιχεία της νεότερης ιστορίας των Δωδεκανήσων

Η ιστορία των Δωδεκανήσων είναι πολυτάραχη και σε αρκετά σημεία δεν μοιάζει με την ιστορία την υπόλοιπης Ελλάδας. Ξεκινώντας από την εποχή της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας θα πρέπει να αναφερθεί ότι τα Δωδεκάνησα ανήκαν στο ανατολικό τμήμα του κράτους. Για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα δέχονταν επιδρομές από Πέρσες, Σαρακηνούς Βενετούς, Γενουάτες, Σταυροφόρους, Άραβες και Σελτζούκους Τούρκους. Οι συνεχείς αυτές καταστροφικές επεμβάσεις οφείλονταν κυρίως στη γεωργική θέση των νησιών. Έπειτα, το 1309 η κυριαρχία αρχικά της Ρόδου και στη συνέχεια των υπολοίπων Δωδεκανήσων, πέρασε από το Βυζάντιο στου Ιππότες του Τάγματος του Αγίου Ιωάννη. Οι Ιωαννίτες, όπως ονομάζονταν, κατείχαν την εξουσία για διακόσια δεκαέξι χρόνια. Το 1522, με αφετηρία πάλι τη Ρόδο, ο σουλτάνος Σουλεϊμάν ο Μεγαλοπρεπής κατέκτησε σταδιακά όλα τα νησιά.

Η τουρκοκρατία κράτησε, όπως και για την υπόλοιπη Ελλάδα, σχεδόν τετρακόσια χρόνια. Στα νησιά της Δωδεκανήσου επικράτησε ένα ιδιαίτερα ευνοϊκό καθεστώς κυριαρχίας, με εξαίρεση τη Ρόδο και τη Κω. Το σημαντικότερο από τα προνόμια που παραχώρησαν οι Τούρκοι είναι αυτό της αυτοδιοίκησης, που ασκούσε η τοπική δωδεκαμελής Δημογεροντία. Επιπλέον, όλα τα Δωδεκάνησα είχαν απαλλαγή από το παιδομάζωμα. Παρόλο αυτά η Τουρκοκρατία οδήγησε τα νησιά σε οικονομική και πνευματική παρακμή.

Στις πρώτες επαναστάσεις του 1821 οι Δωδεκανήσιοι συμμετείχαν ενεργά κερδίζοντας την ανεξαρτησία τους, λίγα χρόνια μετά, το 1830, δόθηκαν από το νεοσυσταθέν ελληνικό κράτος πίσω στην Τουρκία, με αντάλλαγμα την Εύβοια. Το 1912 η Τουρκοκρατία διαδέχθηκε την Ιταλοκρατία, η οποία ουσιαστικά διήρκεσε ως το 1943, όταν δηλαδή τα Δωδεκάνησα περιήλθαν σε γερμανική κατοχή. Μόλις το 1946 αποφασίστηκε η ένωση της Δωδεκανήσου με την Ελλάδα. Η ενσωμάτωση τελικά πραγματοποιήθηκε στις 7 Μαρτίου του 1948.

Η παραπάνω ιστορική αναδρομή είναι σημαντική, καθώς βοηθά στη διαπίστωση των επιδράσεων που δέχθηκαν τα δωδεκανησιακά ιδιώματα. Σημαντική αλλοίωση ιδιωμάτων μπορεί επίσης να επέφερε η επίδραση της Κοινής. Σύμφωνα με τον Τσοπανάκη (1992) η Δωδεκάνησος, εξαιτίας της γεωγραφικής της θέσης είχε

αναπτύξει σχέσεις με την Αλεξάνδρεια και τα ελληνιστικά κέντρα της Συρίας και της Μ. Ασίας, και όχι τόσο με την Κωνσταντινούπολη. Όταν μάλιστα αυτά τα κέντρα περιήλθαν στους Άραβες, η Κωνσταντινούπολη σταμάτησε να επηρεάζει τα νησιά. Επομένως, η επίδραση της Κοινής δεν θα πρέπει να τόσο έντονη όσο υπήρξε για άλλα ιδιώματα (Τσοπανάκης 1992, 26).

2.2 Δωδεκανησιακό ιδίωμα

Τα ελληνικά που ομιλούνται στην περιοχή των Δωδεκανήσων, χαρακτηρίζονται από ένα ιδιαίτερο διαλεκτικό χρώμα, το οποίο παρουσιάζεται από τις τέσσερις πρώτες δεκαετίες του αιώνα μας στην ευρύτερη περιοχή του νοτιοανατολικού Αιγαίου. Η ιδιοματική μορφή του λόγου στα Δωδεκάνησα τείνει σιγά σιγά να εξαφανιστεί. Αιτίες είναι η μετανάστευση, που πλήττει ιδιαίτερα τα μικρότερα νησιά του δωδεκανησιακού συμπλέγματος κι ο διεθνής τουρισμός που δέχονται κυρίως τα μεγάλα νησιά. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα τη γλωσσική υποβάθμιση και οι ομιλητές να τίνουν να χρησιμοποιούν περισσότερο την αστική κοινή νεοελληνική. Παρατηρείται, όμως μόνο ένα μικρό ποσοστό ηλικιωμένων και νεαρών να διατηρείστοιχεία της παλιάς προφοράς, περισσότερο ή λιγότερο έντονα, καθώς και μερικά μορφολογικά στοιχεία των τοπικών ιδιωμάτων. Αυτό παρατηρείται κυρίως στα χωριά (Κοντοσόπουλος 2008, 41-42).

Είναι σημαντικό να αναφερθεί, πως το Δωδεκανησιακό ιδίωμα ανήκει στη νοτιοανατολική ζώνη των νεοελληνικών διαλέκτων, στην οποία κατατάσσονται τα νησιά Ρόδος, Καστελλόριζο, Κάρπαθος, Κάσος, Χάλκη, Τήλος, Νίσυρος, Σύμη, Κάλυμνος, Αστυπάλαια, Κως, Λέρος και Πάτμος. Επίσης, πρέπει να σημειωθεί ότι δωδεκανησιακού τύπου είναι και το ιδίωμα της Αλικαρνασσού της Μ. Ασίας, που ο μεγαλύτερος αριθμός ατόμων εγκαταστάθηκε μετά τη μικρασιατική καταστροφή του 1922 στο Ηράκλειο της Κρήτης, όπου ίδρυσαν τη μέχρι και σήμερα Νέα Αλικαρνασσό, ενώ οι υπόλοιποι εγκαταστάθηκαν στην Κω. Ακόμη, δωδεκανησιακού τύπου είναι το ιδίωμα της Αμοργού των Κυκλάδων, τα ιδιώματα των μικρών νησιών ανάμεσα στην Αμοργό και τη Νάξο (Δονούσα, Ηράκλειο, Σχινούσα και Κουφονήσια), καθώς και το ιδίωμα της Χίου (Κοντοσόπουλος 2008, 42), το ιδίωμα της Ικαρίας σύμφωνα με το Χ. Παντελίδη (Κοντοσόπουλος 2008, 42), καθώς και η Κυπριακή διάλεκτος. Ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό αυτής της ομάδας των

νησιωτικών ποικιλιών είναι ότι διασώζουν σημαντικό αριθμό αρχαϊκών στοιχείων σε όλα τα επίπεδα ανάλυσης.

2.3 Ροδιακή διάλεκτος

Τα αρχαιότερα ροδιακά γλωσσικά μνημεία έχουν γραφτεί στη δωρική διάλεκτο. Παρόλα αυτά, οι αρχαιολογικές έρευνες έχουν δείξει τη σημασία της Ρόδου κατά τη μυκηναϊκή εποχή και τις συνεχείς σχέσεις της με την Κρήτη, την Πελοπόννησο, την Καρία και τη Μ. Ασία. Επιπλέον, τα ροδιακά διαλεκτικά κείμενα της αρχαϊκής εποχής είναι περιορισμένα, για αυτό το λόγο δεν σώζεται ούτε μία πλούσια συλλογή επιγραφών του 5^{ου} αιώνα π.Χ., εποχή που τελειώνει με την συνοίκηση των τριών αρχαίων πόλεων, της Λίνδου, Καμείρου, Ιαλυσού και την ίδρυση της πόλης της Ρόδου το 408/7. Είναι σημαντικό να προστεθεί, πως ο επιγραφικός πλούτος του νησιού συμπίπτει μόνο με την ανάπτυξη της πόλης στην αλεξανδρινή και ρωμαϊκή περίοδο, που εκτείνεται από το τέλος του 4^{ου} αιώνα π.Χ. έως το τέλος του 3^{ου} αιώνα μ.Χ. Οι επιγραφές εκείνης της εποχής αποτελούν το πιο σημαντικό υλικό για τη γνώση της ροδιακής δωρικής διαλέκτου (Τσοπανάκης 1992, 24).

Η επίδραση της ελληνιστικής Κοινής άργησε να γίνει αισθητή στη Ρόδο, περισσότερο από ό,τι πιστεύεται συνήθως, καθώς η αποδοχή των τύπων της Κοινής στη ροδιακή διάλεκτο πραγματοποιήθηκε με προοδευτική και αργή πορεία. Είναι φυσικό μερικοί αυστηρά διαλεκτικοί τύποι να παραχωρούν τη θέση τους σε άλλους λιγότερο διαλεκτικούς και τύπους που βρίσκονται πιο κοντά στην Κοινή. Η ροδιακή, όμως, διατηρεί τα πιο έντονα διαλεκτικά χαρακτηριστικά της. Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Σουητώνιου, οι Ροδίτες μιλούσαν τη πιο βαριά διάλεκτο η οποία, όπως δείχνουν οι επιγραφές, διατηρήθηκε σε μια πιο εξελιγμένη μορφή έως τη ρωμαϊκή αυτοκρατορία (Τσοπανάκης 1992, 25).

2.4 Η σύγχρονη Ροδιακή διάλεκτος

Η ροδιακή διάλεκτος ανήκει στην ομάδα των νότιων ελληνικών διαλέκτων, σύμφωνα με την κατάταξη του Χατζιδάκι (Hatzidakis 1892, 342), καθώς διαθέτει όλα τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα μιας τυπικής δωδεκανησιακής διαλέκτου, τα οποία

διασώζονται κυρίως στην ύπαιθρο του νησιού. Ακόμη, η ροδιακή εμφανίζεται κατά βάση ενιαία αλλά εντοπίζονται ενδοδιαλεκτικές διαφορές σε όλα τα επίπεδα ανάλυσης μεταξύ των επιμέρους τοπικών ποικιλιών (Τσοπανάκης 1992, 34 Κοντοσόπουλος 2008, 42-44). Πιο συγκεκριμένα, το νησί της Ρόδου διαιρείται σε δύο βασικές διαλεκτικές ζώνες, τη νοτιοδυτική (νότια) και τη βορειοανατολική (βόρεια) βάσει φωνολογικών κριτηρίων. Τα ιδιώματα που συμπεριλαμβάνονται στην πρώτη, η οποία μπορεί να διαφέρει ανάλογα με τα διάφορα φωνητικά φαινόμενα, βρίσκονται γενικά πέρα από μια νοητή γραμμή που θα ξεκινούσε από την Κάστελλο (τωρινή Κρητηνία), της βόρειας ακτής, προς τον Έμπωνα, την Αρχάγγελο και τη Μαλώνα της νότιας παραλίας. Τα νότια ιδιώματα παρουσιάζουν μεγαλύτερο ενδιαφέρον, καθώς είναι πιο πλούσια σε φωνητικά φαινόμενα που ξεφεύγουν από τα πλαίσια της νεοελληνικής διαλεκτικής φωνητικής ή από την ειδική φωνητική της Νέας Ελληνικής (Τσοπανάκης 1992, 30).

Όλο το νότιο τμήμα του νησιού κυριαρχείται από το βουνό Ατάβυρος, στις πλαγιές του οποίου συναντώνται πολλές κοιλάδες και χωριά. Τα χωριά του Ατάβυρος, εξαιτίας της σπανιότητας δρόμων που τα συνδέουν με τη θάλασσα και με τη πόλη της Ρόδου, κατάφεραν να αποφύγουν την επίδραση και τις εγκαταστάσεις ξένων διαλεκτικών ατόμων, κάτι που τα βορειοανατολικά ιδιώματα δεν κατάφεραν να αποφύγουν. Είναι γνωστό από την αρχαιότητα πως οι αρχαίοι πληθυσμοί αποσύρονταν προς τα βουνά, με σκοπό να προστατευθούν από τους πειρατές και να συνεχίσουν έτσι την παραδοσιακή τους ζωή. Αυτός είναι ο λόγος, χάρη στον οποίο εμφανίζεται μια εσωτερική ενότητα ανάμεσα στα ιδιώματα της νότιας ζώνης και ένας χαρακτήρας αρχαικότητας ως προς τη βόρεια ζώνη (Τσοπανάκης 1992, 30).

Όσο αφορά τη κλίση του ρήματος υπάρχει αισθητή διαφορά ανάμεσα στα νότια ιδιώματα, όπου χρησιμοποιούνται αρχαιότεροι τύποι, και τα βόρεια, που χρησιμοποιούνται πιο εξελιγμένοι. Επιπλέον, η εξέλιξη των αρχαίων ρημάτων που λήγουν σε -ένο, -ρτο, -φο, κλπ. στη νοτιοδυτική ζώνη γίνεται σε -έγγο, ενώ στη βορειοανατολική -ένζω (Τσοπανάκης 1992, 31). Το φαινόμενο αυτό, όπως κι άλλα παρουσιάζουν κάποια μετακίνηση των αντίστοιχων ορίων, καθώς ορισμένα ιδιώματα που κανονικά περιλαμβάνονται στη νότια ζώνη, συμφωνούν με τα βόρεια ιδιώματα. Η συναίρεση των όμοιων συμφώνων, η στένωση των φωνηέντων «ε» και «ο» μπροστά ή πίσω από ανοιχτά φωνήεντα, είναι φαινόμενα που σε κάποια παλαιότερη εποχή πιθανόν να κάλυπταν όλο το νησί, όπως δείχνου μερικοί τύποι κοινοί σε όλη την διάλεκτο, καθώς κι η συναίρεση των ανόμοιων φωνηέντων, που συναντάται και

στις δύο ζώνες. Στις μέρες μας, όμως, παρατηρείται μεγαλύτερη χρήση αυτών των φαινομένων στη νότια ζώνη (Τσοπανάκης 1992, 32).

Η σίγηση των μεσοφωνηεντικών συμφώνων [ν, γ, δ] είναι κανονική στα νότια ιδιώματα, ενώ τα βόρεια διατηρούν τους αρχικούς τύπους. Οι αμοιβαίες εναλλαγές όμως ανάμεσα στα σύμφωνα αυτά είναι κοινές σε όλα τα ιδιώματα, κι ο καθορισμός των ορίων έκτασης του τελευταίου αυτού φαινομένου είναι πιο εύκολα στην βορειοανατολική ζώνη. Έπειτα, η αρχαία δοτική, στο έμμεσο αντικείμενο των ρημάτων, εξελίχθηκε σε γενική στη νότια ζώνη, αλλά στην πόλη της Ρόδου και στα ιδιώματα της βόρειας ζώνης εξελίχθηκε προς την αιτιατική, σύμφωνα με τις βόρειες διαλέκτους της Ελλάδας (Τσοπανάκης 1992, 32). Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η φράση «είπα-του νάρτη» που ακούμε από ομιλητές της νότιας ζώνης, ενώ από ομιλητές της βόρειας ζώνης «είπα-τον νάρτη».

Εκτός από αυτή τη μεγάλη διαίρεση, ο Τσοπανάκης (1992, 32-33) διακρίνει στο εσωτερικό αυτών των ζωνών, ομάδες όμοιων ιδιωμάτων, για τις οποίες μπορούμε να ορίσουμε αρκετά καλά τα όρια όσο αφορά μερικά φαινόμενα. Η πρώτη ομάδα είναι εκείνη που αποτελείται από τα χωριά Λίνδος, Κάλαθος, Μάσαρη και Μαλώνα. Η δεύτερη ομάδα συμπεριλαμβάνει τα χωριά Κρητηνία, Έμπωνα, Άγιος Ισίδωρος, Σιάννα, Απολακκιά, Κατταβιά. Έπειτα, η τρίτη ομάδα αποτελείται από τα χωριά Βάτι, Αρνίθα, Ασκληπιό, Ίστριος, Προφύλια. Η τέταρτη ομάδα αποτελείται από το Γιαννάδι, Λαχανιά, Μεσαναγρός. Ακόμη, η πέμπτη ομάδα συμπεριλαμβάνει τα χωριά Καλαβάρδα, Σορωνή, Φάνες, Θεολόγος, Παραδείσι, Κρεμαστή. Η έκτη ομάδα αποτελείται από τα χωριά Διμυλιά, Πλατάνια, Αρχίπολη, Ψίθθος, Δαματριά, Παστίδα, Μαριτσά, Αφάντου. Τέλος, η έβδομη ομάδα αποτελείται από τον Άγιο Ισίδωρο, τη Προφύλια, την Ίστριο και τη Μονόλιθο.

2.5 Η ροδιακή διάλεκτος και οι σχέσεις της με τις νεοελληνικές διαλέκτους

Η ροδιακή διάλεκτος, όπως αναφέρθηκε πιο πάνω, ανήκει στην ομάδα των νοτίων ελληνικών διαλέκτων. Είναι σημαντικό να σημειωθεί, πως η ροδιακή διάλεκτος παρουσιάζει κοινά χαρακτηριστικά με μερικές νεοελληνικές διαλέκτους. Συγκεκριμένα, το ιδίωμα της Ρόδου παρουσιάζει κοινά γενικά χαρακτηριστικά με τη διάλεκτο της Κύπρου, όπως τα διπλά σύμφωνα, το τελικό -ν, οι γραμματικοί τύποι -ουσιν, -ασιν, -ετον, -ουντον, η σιώπηση των συμφώνων των συμφώνων ν,γ,δ

ανάμεσα σε φωνήεντα, η κλίση ορισμένων κατηγοριών λέξεων, καθώς και αρκετά χαρακτηριστικά.

Όσο αφορά τα φωνητικά φαινόμενα που παρατηρούνται ανάμεσα στην Κύπρο και στη Ρόδο είναι η σίγηση των μεσοφωνηεντικών ν, γ, δ καθώς και την μετατροπή των συμφωνικών συμπλεγμάτων νγ, γγ, γδ, γδ σε νκ, ρκ, ντ, γτ, ρτ (Τσοπανάκης 1992, 35). Ακόμη, ένα άλλο φαινόμενο που συναντάται στα παραπάνω νησιά είναι η μετατροπή των άηχων διαρκών συμφώνων f, x, θ σε ηχηρά διαρκή σύμφωνα ν, γ, δ στα συμφωνικά συμπλέγματα f+r, x+r, θ+r, f+l, x+l, θ+l, f+n, x+n, θ+n. Συχνά παραδείγματα είναι οι λέξεις άνθρωπος > άνδρωπος, φράσσω > βράσσω. Όσο αφορά το λεξιλόγιο, παρατηρούνται μεγάλες ομοιότητες ανάμεσα στις δύο διαλέκτους, καθώς μεταδόθηκε γλωσσικό υλικό και στις δύο διαλέκτους από την αλεξανδρινή και πρωτοβυζαντινή Κοινή (Τσοπανάκης 1992, 35).

Ακόμη, η ροδιακή διάλεκτος παρουσιάζει κοινά χαρακτηριστικά και με την κρητική διάλεκτο. Βασικό χαρακτηριστικό είναι η τύχη του ημιφώνου /i/ μετά από διάφορα σύμφωνα. Παρατηρείται, κυρίως, στα υποκοριστικά σε -άκι, στο λεξιλόγιο της μεσαιωνικής Κοινής. Ένα άλλο κοινό χαρακτηριστικό είναι η εξέλιξη των συμφωνικών συμπλεγμάτων νγ, γγ, νδ, γδ, ρδ, η σίγηση των μεσοφωνηεντικών ν, γ, δ, η στένωση του «ο» και του «ε» στα φωνηεντικά συμπλέγματα ο+a, α+ο, ε+a, ο+υ) (Τσοπανάκης 1992, 35).

Επίσης, το ροδιακό ιδίωμα παρουσιάζει κοινά χαρακτηριστικά με τα Τσακωνικά. Πιο αναλυτικά, το ροδιακό ιδίωμα διατηρεί τους τύπους σε -ια χωρίς συνίζηση, φαινόμενο που συναντάται σε μερικά ιδιώματα της Ρόδου και χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι οι λέξεις φωτία, καρδία, Αποκρία. Ένα ακόμα κοινό χαρακτηριστικό που συναντάται και στις δύο διαλέκτους είναι η εξέλιξη του θθ > tt> t', για παράδειγμα γρόνθος – γρόθθε > γρότ'ε, γρονθία > γροθθία. Εκτός από τα παραπάνω, η σίγηση των μεσοφωνηεντικών γ και δ, καθώς και η προφορά των διπλών συμφώνων kk, pp, tt, με ισχυρή πνευμάτωση σε k', p', t' είναι κοινά στα Τσακωνικά όπως και στη διάλεκτο της Ρόδου (Τσοπανάκης 1992, 36). Όσον αφορά το λεξιλόγιο, πρέπει να σημειωθεί πως παρατηρούνται μερικά κοινά χαρακτηριστικά, δεν πρέπει όμως να λησμονούμε ότι η τόσο ξεχωριστή εξέλιξη της τσακωνικής διαλέκτου απομάκρυνε όλες τις αντίστοιχες νεοελληνικές λέξεις και τύπους, σε σημείο που δύσκολα μπορούν να αναγνωριστούν (Τσοπανάκης 1992, 36). Εν πάση περιπτώσει, πρέπει να επισημάνουμε πως εμφανίζονται λέξεις και στις δύο

διαλέκτους που κρατούν την αρχική τους ταυτότητα και σημασία, όπως ο αυχένος στα Τσακωνικά είναι ακούτικα, ενώ στα Ροδιακά είναι ακούτικα (Τσοπανάκης 1992, 36).

Η ροδιακή διάλεκτος παρουσιάζει, ακόμη, διαλεκτικές σχέσεις με τις γλωσσικές ποικιλίες τη Κάτω Ιταλία. Πρέπει να τονιστεί, ότι ανάμεσα στα ιδιώματα του Βούα (Bova) και του Otranto υπάρχει φανερή διαφορά, καθώς τα ιδιώματα της περιοχής του Otranto δίνουν την εντύπωση ότι εξελίχθηκαν λίγο ή πολύ μέσα στα πλαίσια της Νέας Ελληνικής κι ότι δανείστηκαν από αυτήν πολλά στοιχεία στις διάφορες εποχές. Αυτό συνέβη εξαιτίας της γειτονικής σχέσης που έχει με τα γύρω νησιά και την ηπειρωτική Ελλάδα, σε αντίθεση με το Βούα (Bova) που διατηρεί μια ιδιαίτερη φυσιγνωμία, καθώς είναι πιο συντηρητικός και μοιάζει να έχει αγνοήσει τελείως την εξέλιξη της Νέας Ελληνικής και των νεοελληνικών διαλέκτων (Τσοπανάκης 1992, 36-37). Είναι λοιπόν φυσικό, η ροδιακή διάλεκτος να έχει περισσότερα κοινά χαρακτηριστικά με την διάλεκτο του Otranto, καθώς οι τύποι που χρησιμοποιεί είναι πιο κοντά στους νεοελληνικούς τύπους (Τσοπανάκης 1992, 36).

2.6 Βασικά χαρακτηριστικά της Ροδιακής διαλέκτου

Στην ενότητα αυτή αναφέρονται τα βασικά χαρακτηριστικά της ροδιακής διαλέκτου, που την διαφοροποιούν από την Κοινή Νεοελληνική. Τα γραμματικά χαρακτηριστικά που παρατίθενται χαρακτηρίζονται από τον Tsopanakis (1940) και τον Κοντοσόπουλο (2008, 43) ως συστατικά στοιχεία της ιδιαίτερης φυσιγνωμίας της ροδιακής διαλέκτου. Σε φωνολογικό επίπεδο η ροδιακή διάλεκτος παρουσιάζει φαινόμενα που απαντούν και στις άλλες δωδεκανησιακές ποικιλίες, όπως είναι η σίγηση των [v], [γ] και [ð] μεταξύ φωνηέντων: πηγάδι [píáði], σίδερο [síero], πρόβατο [pɾóato] (Καμπάκη–Βουγιουκλή 2009, 157). Επίσης, στη θέση των συμπλεγμάτων [rθ], [rɣ], [vɣ] εμφανίζονται τα [rt], [rk], [vk] αντίστοιχα: ήρθα [írta], πύργος [pírkos], αβγά [avká], διατηρείται το τελικό [n] και συχνά αφομοιώνεται προς το σύμφωνο που ακολουθεί: ξύλον [ksílon], χαρτίν [xartín], μian βολάν [mián volán] «μια φορά», «τον λαό» [toɪ laón], «εφ φεύγω μπρι τηλ λαμπρή» (Κάλυμνος). Αποτέλεσμα της αφομοίωσης είναι η παρουσία δευτερογενών διπλών συμφώνων.

Επιπλέον, παρατηρούνται τα διπλά σύμφωνα που προφέρονται σαν απλά ακολουθούμενα από δασύτητα και η προφορά αυτή ενίοτε επεκτείνεται και σε λέξεις

στις οποίες δεν απαντούν διπλά. Άλλοτε τα άηχα διπλά σύμφωνα (κκ, ππ, ττ) προφέρονται ως [kx] [pf] [tθ], π.χ. λάκχος (λάκκος), πάπφου (πάππος) (Καμπάκη - Βουγιουκλή 2009, 158). Σε ορισμένες περιοχές συναντάται δασύς τσιτακισμός, δηλαδή το /k/ προφέρεται [tʃ] πριν από [i] και [e]: *και* [tʃe]. Τέλος, παρατηρείται η χρήση του ημίφωνου j που τρέπεται σε [s] ή [ʃ] (παχύ σ) ύστερα από άηχο σύμφωνο και σε [z] (παχύ ζ) ύστερα από ηχηρό, π.χ. *πσ'άνω* (πιάνω), *σέρζ'α* (χέρια).

Σε επίπεδο μορφολογίας, η ροδιακή διάλεκτος διασώζει τις καταλήξεις -*ουσι(ν)* και -*ασι(ν)* στο γ' πληθυντικό πρόσωπο ενεστώτα και αορίστου αντίστοιχα: *ράβγουσι*, *κλέψασι*, *πουλήσασι*. Τα ρήματα με κατάληξη σε -εύω προφέρονται σε -εύκω και -εύγκω: *δουλέβκω* /ðulevɟω (δουλεύω). Επίσης, διατηρείται η συλλαβική αύξηση ακόμη και άτονη, ενώ συχνά απαντά συλλαβική αύξηση η- [i]: ήπηρα, ήκουσα, ηφέρνανε, ηποφασίσανε (Καμπάκη-Βουγιουκλή 2009, 158). Ένα άλλο χαρακτηριστικό που διακρίνει τη δωδεκανησιακή διάλεκτο, είναι η διατήρηση του τελικού [n] σε ονοματικούς και ρηματικούς τύπους, και πολλές φορές οδηγεί σε συνεκφορά με το αρκτικό σύμφωνο της λέξης που ακολουθεί, με αποτέλεσμα τη δημιουργία δευτερογενών διπλών συμφώνων ή ακόμα και ηχηροποίηση του αρκτικού συμφώνου, όπως παρατηρείται στο παράδειγμα [stin rólin] → [stim rólin] → [sti bólin].

Τέλος, στη ροδιακή διάλεκτο παρατηρείται η χρήση της εκφοράς του έμμεσου αντικειμένου σε αιτιατική πτώση, π.χ. με λέει > μου λέει, και η μεταρηματική θέση των ασθενών τύπων της προσωπικής αντωνυμίας, *εβλέπε σε > σε έβλεπε* (Nikolou & Frantzi 2016, 296). Αναφορικά με τη συντακτική θέση των κλιτικών υπάρχει και μια δεύτερη κατανομή, καθώς μπορούν να τοποθετηθούν και πριν από το ρήμα, στην περίπτωση που στα αριστερά του ρήματος βρίσκεται κάποιο άλλο κλιτικό στοιχείο (μόριο, σύνδεσμος), π.χ. *να σε πάρω > να σε πάρω, θα σε πω > θα σου πω* (Nikolou & Frantzi 2016, 296).

Κεφάλαιο τρίτο

3. Περιγραφή της διαλεκτικής ποικιλίας του Έμπωνα

Σε αυτό το κεφάλαιο επιχειρείται μια περιγραφή της διαλεκτικής ποικιλίας που συναντάται στο χωριό Έμπωνα. Η ροδιακή διαλεκτική ποικιλία του χωριού, ως ποικιλία του δωδεκανησιακού ιδιώματος, είναι φυσικό να μοιράζεται πολλά κοινά χαρακτηριστικά και με τις ποικιλίες άλλων νησιών της Δωδεκανήσου (Καστελόριζο, Κάρπαθο, Κάσο, Χάλκη, Τήλο, Νίσυρο, Σύμη, Κάλυμνο, Αστυπάλαια, Κω και Λέρο), καθώς και με άλλα ιδιώματα όπως είναι το Κρητικό ιδίωμα και με την κυπριακή διάλεκτο.

Στο κεφάλαιο αυτό δίνεται μια γενική εικόνα των φαινομένων που αφορούν τη φωνητική και τη φωνολογία της διαλεκτικής ποικιλίας. Περιγράφονται αρχικά τα φαινόμενα που αφορούν τα φωνήεντα της διαλεκτικής ποικιλίας του χωριού Έμπωνα και στη συνέχεια γίνεται περιγραφή των φαινομένων που αφορούν τα σύμφωνα. Πιο αναλυτικά, παρουσιάζεται ένας πίνακας συμφωνικών τεμαχίων, το φαινόμενο του τσιτακισμού, η μετατροπή του /ç/ σε [ʃ], των διπλών συμφώνων, ο διπλασιασμός συμφώνων στα δωδεκανησιακά ιδιώματα, τα συμφωνικά συμπλέγματα, το φαινόμενο της αποπλευρικοποίησης, η επένθεση του /e/ και τέλος, η τροπή του ημίφωνου /j/.

3.1 Ο Έμπωνας

Ο Έμπωνας είναι χωριό στο νησί της Ρόδου, στην περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου. Αποτελεί έδρα της ομώνυμης Δημοτικής Κοινότητας και της Δημοτικής ενότητας Ατταβύρου. Έχει 1.061¹ κατοίκους και βρίσκεται στη Ρόδο, νοτιοδυτικά της πρωτεύουσας, στις πλαγιές του βουνού Ατταβύρου. Το όνομα του χωριού προέρχεται από την αρχαία λέξη «άμβων» που σημαίνει πλαγιά βουνού. Θεωρείται ένα αγροτικό χωριό, καθώς οι κάτοικοί του ασχολούνται ως επί το πλείστον με τη γεωργία, την κτηνοτροφία και την παραγωγή κρασιού.

---

¹ «Δημογραφικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά του Μόνιμου Πληθυσμού της Χώρας σύμφωνα με την αναθεώρηση των αποτελεσμάτων της Απογραφής Πληθυσμού – Κατοίκων 2011 στις 20/3/2014». Ελληνική Στατιστική Αρχή.
http://www.statistics.gr/portal/page/ESYE/BUCKET/A1602/PressReleases/A1602_SAM01_DT_DC_0_0_2011_03_F_GR.pdf.

Επίσης, οι κάτοικοί του ισχυρίζονται πως έχουν κρητική καταγωγή, δικαιολογώντας με αυτό τον τρόπο την κατάληξη των επιθέτων τους σε -ακη(ς), όπως και των επιθέτων που συναντάμε στην Κρήτη. Μέσα από τις συνεντεύξεις που πραγματοποιήθηκαν, και ρωτώντας για την καταγωγή των κατοίκων, οι απαντήσεις που λήφθηκαν ήταν όλες ότι έχουν κρητική καταγωγή, η οποία ξεκινάει από την ελληνιστική περίοδο, όπου τότε χτίστηκε ο ναός του Ατταβύριου Διός στην κορφή του βουνού Ατταβύρου. Ο θρύλος αποδίδει τον ναό στον Αλθαιμένη από την Κρήτη, γιο του Κατρέα, ο οποίος σύμφωνα με την παράδοση έφυγε από την Κρήτη γιατί θα σκότωνε τον πατέρα του, όπως είχε προφητέψει κάποιος χρησμός, πράγμα που τελικά δεν μπόρεσε να αποφύγει. Επίσης, ο Αλθαιμένης είχε μεταφερθεί και ζούσε στην Κρητηνία ή Κάστελο. Το όνομα που έδωσε ο Αλθαιμένης στο χωριό δεν είναι τυχαίο, καθώς Κρητηνία σημαίνει «μικρή Κρήτη».

Αξίζει να τονιστεί, πως όλοι οι κάτοικοι του χωριού κατάγονται από το χωριό Κρητηνία, οι οποίοι με το πέρασμα των χρόνων και για κτηνοτροφικούς λόγους μετακινούνταν στον Έμπωνα. Η μετακίνηση αυτή οφειλόταν στην εκτροφή των ζώων τους, καθώς το χωριό βρίσκεται πλησιέστερα στους πρόποδες του βουνού, γεγονός που κάνει πιο εύκολη τη εκτροφή των ζώων.

3.2 Φωνήεντα

Δεν υπάρχουν ιδιαίτερες διαφορές στο φωνηεντικό σύστημα του ιδιώματος με αυτό της Κοινής Ελληνικής. Αποτελείται από πέντε φθόγγους [a, e, o, i, u] και μπορούν να βρεθούν σε όλες τις θέσεις μέσα σε μία λέξη, δηλαδή στην αρχή, στο μέσο ή στο τέλος, καθώς είναι και τα μόνα τεμάχια που καλύπτουν τη θέση του πυρήνα μέσα σε μία συλλαβή. Όπως και στην Ελληνική, υπάρχουν δύο υψηλά φωνήεντα, το πρόσθιο /i/ και το οπίσθιο /u/, δύο μεσαία, το πρόσθιο /e/ και το οπίσθιο /o/ και ένα χαμηλό κεντρικό φωνήεν, το /a/ (Πίνακας 1).

Πίνακας 1.

	Πρόσθια	Κεντρικά	Οπίσθια
Υψηλά	i		u
Μεσαία	e		o
Χαμηλά		a	

Στη διαλεκτική ποικιλία του Έμπωνα, προκύπτουν συχνά ακολουθίες δύο ομοίων φωνηέντων από αποβολές μεσοφωνηέντων συμφώνων, για παράδειγμα λέγαμε → λέαμε, ανοίγαμε → νίαμε. Στις ακολουθίες αυτές το κάθε φωνήεν διαθέτει τον δικό του φωνολογικό χρόνο και κατ' επέκταση τα φωνήεντα αυτά αποτελούν πυρήνες διαφορετικών συλλαβών². Προς αποφυγή της χασμωδίας παρατηρείται συχνά το φαινόμενο ακολουθίες γειτονικών φωνηέντων να απλοποιούνται.

Σε φωνητικό επίπεδο, οι ακολουθίες φωνηέντων προκύπτουν από αποβολή ηχηρών τριβόμενων /v/, /ɣ/, /ð/ αλλά και άλλων συμφώνων, για αυτό και το δωδεκανησιακό ιδίωμα χαρακτηρίζεται ως ένα ιδίωμα με χαλαρή άρθρωση συμφώνων (Tsoranakis 1940, 38). Οι ακολουθίες φωνηέντων της ροδιακής ποικιλίας του Έμπωνα (EP) φαίνονται στα παρακάτω παραδείγματα :

1)	KNE		EP	
	α. λέγαμε	→	[léame]	«λέγαμε» (Γ89, Α76)
	β. πρώτα	→	[próa]	«πρώτα» (Γ89)
	γ. επάγωσα	→	[epáosa]	«πάγωσα» (Γ89)
	δ. λέγωdan	→	[leódane]	«λεγόταν»(Γ85)
	ε. έτροje	→	[étroe]	«έτρωγε» (Γ89, Α69)
	στ. τιλίγαμε	→	[tilíame]	«τυλίγαμε» (Γ89)
	ζ. τρώγωdan	→	[tróodan]	«τρωγόταν» (Γ89)
	η. ανίγαμε	→	[níame]	«ανοίγαμε» (Γ89)
	θ. μεγάλο	→	[meálo]	«μεγάλο» (Γ85)
	ι. μεγάλus	→	[meálus]	«μεγάλους» (Γ89)
	ια. μεγάλi	→	[meáli]	«μεγάλη» (Γ89)
	ιβ. vrádi	→	[vrái]	«βράδυ» (Γ89)
	ιγ. πίjenan	→	[píenan]	«πήγαιναν» (Γ89)
	ιδ. epíjene	→	[epíene]	«πήγαινε» (Α69)

² Για τη συμπεριφορά των ακολουθιών όμοιων φωνηέντων που προκύπτουν από αποβολές μεσοφωνηεντικών συμφώνων σε άλλες διαλέκτους, βλ. Δωδεκάνησα (αποβολή των /v, ð, ɣ/) Tsoranakis (1940: 38-41), Καραναστάσης (1965: 37-38), Μηνάς (1970: 40-41)

ιε. akúyome	→	[akúome]	«ακούγομαι» (Γ85)
ιστ. paniíri	→	[paniíri]	«πανηγύρι» (Γ85)
ιζ. líji	→	[líi]	«λίγη» (Α69)
ιη. fajitó	→	[faitó]	«φαγητό» (Α69)
ιθ. ðilaði	→	[ðiaði]	«δηλαδή» (Α69)
κ. ksefiíji	→	[ksefií]	«ξεφύγει» (Α69)
κα. pía	→	[pía]	«πήγα» (Α76)
κβ. telospádon	→	[teospádon]	«τελοσπάντων» (Α76)
κγ. pirázi	→	[píazi]	«πειράζει» (Α76)

Από τα παραδείγματα που προηγήθηκαν, παρατηρήθηκε ότι στη ροδιακή ποικιλία που μελετάται οι περισσότερες ακολουθίες φωνηέντων προκύπτουν από την αποβολή του τριβόμενου υπερωικού /ɣ/. Η αποβολή αυτή του /ɣ/ εμφανίζεται ήδη από την ελληνιστική εποχή, όπως βλέπουμε στα παραδείγματα θυάτηρ (< θυγάτηρ), μεάλων (< μεγάλων) (Mayser 1970, 141-142, Gignac 1976, 74). Σε αντίθεση με τις αποβολές των φωνημάτων /ð/, /l/, /r/, /t/ οι οποίες είναι σπανιότερες.

Οι αποβολές συμφώνων αποτελούν πολύ συχνό φαινόμενο, καθώς μία από τις αιτίες εμφάνισής τους είναι ο γρήγορος ρυθμός ομιλίας. Παρατηρούμε όμως ότι οι αποβολές συμφώνων δεν εμποδίζουν στην ορθή συνεννόηση μεταξύ των ομιλητών της διαλεκτικής ποικιλίας, αντιθέτως οι συνομιλητές γίνονται αντιληπτικοί μεταξύ τους.

Είναι σημαντικό να αναφερθεί πως, σύμφωνα με τον Μηνά (2002) ακολουθίες φωνηέντων παρατηρούνται και στο νησί της Καρπάθου.

2) **KNE** **Διαλεκτική ποικιλία Καρπάθου**

α. anavólion	→	[anaóli]	«σάβανο»
β. ajéli	→	[aéli]	«ομάδα»
γ. oréyome	→	[oréome]	«αγαπώ, συμπαθώ»

(Μηνάς 2002, 34)

Τέλος, σύμφωνα με το δείγμα της έρευνας, οι απλοποιήσεις αυτές παρατηρούνται περισσότερο στο λόγο των γυναικών και λιγότερο των ανδρών. Συγκεκριμένα, οι ακολουθίες φωνηέντων εμφανίζονται πιο συχνά στο λόγο των

γυναικών, που έχουν περάσει τα 80 έτη, σε αντίθεση με το λόγο μικρότερων σε ηλικία γυναικών.

3.3 Σύμφωνα

Σε αντίθεση με το πενταμελές και σχετικά απλό φωνηεντικό σύστημα της διαλέκτου, το συμφωνικό σύστημά της είναι αρκετά πλούσιο. Στην ενότητα αυτή παρατίθεται πίνακας με τα συμφωνικά τεμάχια του ιδιώματος με επιπλέον αναφορά σε άλλους φθόγγους που δεν περιλαμβάνονται στον πίνακα, το φαινόμενο του τσιτακισμού και η μετατροπή του /ç/ σε [ʃ].

3.3.1 Πίνακας συμφωνικών τεμαχίων

Στον πίνακα που ακολουθεί (Πίνακας 3) παρατίθενται τα σύμφωνα που έχουν φωνητική ή αλλοφωνικά αξία και που εμφανίζονται σε επιφανειακό επίπεδο, καθώς και τα διπλά σύμφωνα των οποίων η φωνολογική κατάσταση περιγράφεται στην ενότητα. Έχουν επίσης, προστεθεί τα ουρανικό αντηχητικό [ɲ]. Το [ɲ] εμφανίζεται και ως η φωνητική πραγμάτωση του ημιφώνου /j/ στην ακολουθία /mj/, όπως είναι το mja → [mɲa]. Επιπλέον, έχει προστεθεί και το ουρανικό πλευρικό [ʎ], το οποίο προκύπτει από τη συγχώνευση του συμπλέγματος /lj/ και εμφανίζεται σε μεσοφωνηεντική θέση ή σε αρχική θέση πριν από φωνήεν. Έχει ακόμη, προστεθεί και το /h/, το οποίο δεν είναι αλλόφωνο κάποιου φωνήματος, ωστόσο η παρουσία του στον πίνακα είναι απαραίτητη, καθώς παρατηρείται συχνά στο λόγο των ομιλητών.

Πίνακας 3.

	Χειλικά / Χειλοδοντικά	Οδοντικά	Φατνιακά	Ουρανοφατνιακά	Ουρανικά	Υπερωικά	Γλωττιδικά
Κλειστά	p b		t d ts dz	tʃ dʒ	c j	k g	

Τριβόμενα	f v	θ ð	s z		ç j	x γ	h
Έρρινα	m				ɲ	ŋ	
Παλλόμενα			r				
Πλευρικά			l		ʎ		

3.3.2 Τσιτακισμός

Ο *τσιτακισμός* είναι ένα φαινόμενο ευρέως διαδεδομένο στις νεοελληνικές γλωσσικές ποικιλίες. Καταγράφεται σε δωδεκανησιακά ιδιώματα, στο κρητικό ιδίωμα, στη κυπριακή διάλεκτο, στο ιδίωμα της Χίου και σε πολλά άλλα ιδιώματα. Με τον όρο *τσιτακισμός* δηλώνεται η μετατροπή του άηχου υπερωικού κλειστού /k/ σε προστριβόμενα [ts] ή [tʃ] όταν βρίσκεται πριν από πρόσθιο φωνήεν /i/ και /e/. Στο φαινόμενο του τσιτακισμού εντάσσεται και η τροπή του ηχηρού υπερωικού κλειστού /g/ σε [dz] ή [dʒ].

Όσο αφορά την εμφάνιση του τσιτακισμού στα Δωδεκάνησα, παρατηρείται η τροπή του άηχου υπερωικού κλειστού /k/ σε προστριβόμενο /ts/ στην πόλη της Κω, στην Αστυπάλαια, σε ένα τμήμα της βόρειας Ρόδου, στην Κάρπαθο, στην Κάλυμνο, στο Μικρό Χωριό Τήλου και στο Μαντράκι Νισύρου. Επιπλέον, στη Λέρο, στην Κω, στην Κάρπαθο, στο Μεγάλο χωριό της Τήλου, στη Νικιά Νισύρου και στη Νότια Ρόδο παρατηρείται η τροπή του /k/ σε /tʃ/ (Κοντοσόπουλος 2008, 44).

Η τροπή του άηχου υπερωικού κλειστού /k/ σε προστριβόμενο /tʃ/ εντοπίστηκε και στο λόγο των κατοίκων του χωριού Έμπονα. Σύμφωνα με τα παρακάτω παραδείγματα η μετατροπή του /k/ σε /tʃ/ παρατηρείται όταν το /k/ ακολουθείται από /i/ και /e/. Αρμόζει να προστεθεί σε αυτό το σημείο πως στην ΚΝΕ όταν το /k/ συνοδεύεται από πρόσθιο φωνήεν τρέπεται σε /c/. Συνεπώς, όταν το /c/ ακολουθείται από /i/ και /e/ τρέπεται σε /tʃ/.

3)	KNE	→	EP
α.	ce	→	[tʃe] «και» (Γ82, Γ89, Γ85, A69, A76)
β.	ecínos	→	[etʃínos] «εκείνος» (Γ89, Γ85)
γ.	cirás	→	[tʃirás] «κυράς» (Γ89)
δ.	cínes	→	[tʃínes] «εκείνες» (Γ89, Γ85)
ε.	ecí	→	[etʃí] «εκεί» (Γ89, Γ85, A76)
στ.	spitáci	→	[spitátʃi] «σπιτάκι» (Γ89)
ζ.	cedúsame	→	[tʃedúsame] «κεντούσαμε» (Γ89)
η.	kozmacís	→	[kozmatʃis] «κοσμάκης» (Γ89)
θ.	kokoráci	→	[kokorátʃi] «κοκοράκι» (Γ89)
ι.	tenecédes	→	[tenetʃédes] «τενεκέδες» (Γ89)
ια.	kalocéri	→	[kalotʃéri] «καλοκαίρι» (Γ89, Γ85)
ιβ.	címinon	→	[tʃíminon] «κύμινο» (Γ85)
ιγ.	kocinistó	→	[kotʃinistó] «κοκκινιστό» (Γ89)
ιδ.	cimá	→	[tʃimá] «κιμάς» (Γ89)
ιε.	cirjací	→	[tʃirjací] «Κυριακή» (Γ85)
ιστ.	cero	→	[tʃeró] «καιρός» (Γ85)
ιζ.	gipuricí	→	[gipuritʃí] «κηπουρική» (Γ85)
ιη.	patréftice	→	[patréftitʃe] «παντρεύτηκε» (Γ85)
ιθ.	tsanáces	→	[tsanátʃes] «βαθιές πιατέλες» (Γ82)
κ.	tsúces	→	[tsútʃes] «καζάνι» (Γ82)
κα.	nisticí	→	[nistitʃí] «νηστικοί» (Γ89)
κβ.	pjatáci	→	[pʃatátʃi] «πιατάκι» (Γ85)
κγ.	ciló	→	[tʃiló] «κιλό» (Γ85)
κδ.	ciðóni	→	[tʃiðóni] «κυδώνι» (Γ85)
κε.	ikociricí	→	[ikotʃiritʃí] «οικοκυρική» (Γ68)
κστ.	túrcices	→	[túrtʃitʃes] «τούρκικες» (A69)
κζ.	kulúci	→	[kulútʃi] «το μικρό σκυλί» (A74)
κη.	falirátʃi	→	[falirátʃi] «Φαλιράκι» (A74)
κθ.	katsíces	→	[katsítʃes] «κατσίκες» (A74)
λ.	lício	→	[lítʃio] «λύκειο» (A74)
λα.	pedáci	→	[pedátʃi] «παιδάκι» (A76)

λβ. fánice	→	[fánitʃe]	«φάνηκε» (A76)
λγ. plakáci	→	[plakátʃi]	«πλακάκι» (A76)
λδ. voskí	→	[vostʃí]	«η βοσκή» (A76)

Το φαινόμενο του τσιτακισμού, δηλαδή η τροπή του /k/ σε /tʃ/ παρατηρήθηκε και στην περίπτωση που χρησιμοποιείται το αλλόφωνο του φωνήματος /k/, δηλαδή το /c/ όταν έπεται από το φωνήεν /a/, μόνο όταν αυτό δηλώνει πληθυντικό αριθμό ή τη δήλωση υποκοριστικού. Αυτό συμβαίνει επειδή στην KNE ο σχηματισμός του πληθυντικού αριθμού των παραδειγμάτων που αναφέρονται παρακάτω γίνεται με την κατάληξη -ια, όπου το /i/ δεν διακρίνεται στο λόγο των ομιλητών, καθώς το φωνήεν /i/ τρέπεται σε ημίφωνο /j/. Έτσι έχουμε, kuluràci → kulurácia → kulurácja → kuluráca και αντίστοιχα στην EP kuluràtʃi → kulurátʃia → kulurátʃja → kulurátʃa.

4)	KNE		EP
α.	Prica	→	[pritʃá] «προίκα» (Γ89)
β.	kuluràca	→	[kuluràtʃa] «κουλουράκια» (Γ89)
γ.	dolmadáca	→	[dolmadátʃa] «ντολμαδάκια» (Γ89, Γ85)
δ.	mikráca	→	[mikrátʃa] «μικρά» (Γ85)
ε.	alesfáca	→	[alesfátʃa] «φασκόμηλο» (Γ85)
στ.	spitáca	→	[spitátʃa] «σπιτάκια» (A74)
ζ.	raca	→	[ratʃá] «τυρί φέτα» (A76)
η.	tzatzíca	→	[tzatzítʃa] «τζατζίκι» (A69)
θ.	tsúlca	→	[tsúltʃa] «πλεξούδες» (Γ85)

Ακόμη, παρατηρείται ότι το /c/ τρέπεται σε /tʃ/ όταν αυτό ακολουθείται από το ημίφωνο /j/. Το ημίφωνο αυτό στη συγκεκριμένη περίπτωση δεν αφομοιώνεται από το /tʃ/, αλλά διατηρείται στο λόγο των ομιλητών, όπως φαίνεται στα παρακάτω παραδείγματα.

5)	KNE		EP
α.	nificá	→	[nifitʃjá] «νυφικιά» (Γ85)
β.	skotáca	→	[skotátʃja] «συκωτάκια» (Γ85)

- 6) Το ηχηρό υπερωικό κλειστό /g/ τρέπεται σε [dz] ή [dʒ] όταν βρίσκεται πριν από πρόσθιο φωνήεν /i/ και /e/.

KNE   **EP**
spýnges   →   [spýŋdʒes]

Από τα παραπάνω παραδείγματα, συμπεραίνουμε ότι το φαινόμενο του τσιτακισμού εμφανίζεται στο λόγο των ομιλητών στο χωριό Έμπωνα. Επιπλέον, μια άλλη μορφή τσιτακισμού που παρατηρείται στο λόγο των ομιλητών είναι χρήση της γενικής ενικού και η αιτιατική πληθυντικού θηλυκού γένους του άρθρου «της», όπου το /t/ τρέπεται σε /tʃ/, χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι [tʃis mána mu] «της μάνας μου».

Κλείνοντας την παρούσα υποενότητα, θεωρούμε σκόπιμο να αναφέρουμε ότι ο τσιτακισμός στη ροδιακή ποικιλία που μελετάμε χαρακτηρίζεται από ιδιαίτερη συστηματικότητα, καθώς στο υλικό απαντούν ελάχιστες εξαιρέσεις.

3.3.3 Μετατροπή του ζ→ʃ

Η ροδιακή ποικιλία του Έμπωνα ανήκει στην κατηγορία γλωσσικών ποικιλιών ή διαλέκτων που περιλαμβάνουν τροπές ουρανικών συμφώνων σε ουρανοφατνιακά, όπως είναι κι η τροπή του /c/ σε /tʃ/, όπως είδαμε στην προηγούμενη υποενότητα. Επίσης, στη ροδιακή ποικιλία του ορεινού χωριού που μελετάμε μπορεί κανείς να συναντήσει στο λόγο των ομιλητών και τη τροπή του άηχου ουρανικού /ç/ σε ουρανοφατνιακό /ʃ/. Η διαδικασία αυτή τροπής ονομάζεται κορωνικοποίηση. Όμως, η ακριβής χρονολόγηση της τροπής των ουρανικών σε ουρανοφατνιακά στις νεοελληνικές διαλέκτους και δη στη δωδεκανησιακή διάλεκτο παραμένει αδιευκρίνιστη.

Σύμφωνα με τον Newton (1972b, 131) οι νεοελληνικές διάλεκτοι μπορούν να καταταχθούν σε τέσσερις ομάδες όσον αφορά τη διαδικασία της κορωνικοποίησης. Η πρώτη ομάδα περιλαμβάνει τις διαλέκτους που δεν παρουσιάζουν το φαινόμενο της κορωνικοποίησης, όπως είναι η διάλεκτος της Πελοποννήσου και των Επτανήσων. Η

δεύτερη ομάδα περιλαμβάνει ποικιλίες που εμφανίζουν κορωνικοποίηση μόνον στο άηχο κλειστό [c], όπως η Ν. Λέσβος, καθώς και τα ιδιώματα που προχώρησαν σε απουράνωση του ουρανοφατνιακού ($c \rightarrow tʃ \rightarrow ts$), όπως η διάλεκτος της παλαιάς Αθήνας-Μεγάρων-Κύμης-Αίγινας και ένα μέρος των Κυκλάδων. Στην τρίτη ομάδα κατατάσσονται οι ποικιλίες που παρουσιάζουν κορωνικοποίηση των δύο άηχων ουρανικών [c] και [ç], όπως τα Δωδεκάνησα κι η Κύπρος. Στην τελευταία ομάδα εντάσσονται οι ποικιλίες που παρουσιάζουν κορωνικοποίηση τόσο των δύο άηχων ουρανικών, όσο και του ηχηρού [j], όπως είναι η Κρήτη και η Μάνη.

Με τα δεδομένα αυτά υπόψη, ο Newton (1972b,127) προτείνει τις εξής συνεπαγωγικές αρχές:

$$7) \quad j \rightarrow ʒ \Rightarrow c \rightarrow tʃ \text{ και } \varphi \rightarrow ʃ \\ \varphi \rightarrow ʃ \Rightarrow c \rightarrow tʃ$$

Εάν δηλαδή μια διάλεκτος εμφανίζει κορωνικοποίηση του τύπου [j] → [ʒ], τότε θα εμφανίζει και κορωνικοποιήσεις των [c] και [ç]. Επίσης, εάν μια διάλεκτος εμφανίζει κορωνικοποίηση του τριβόμενου $\varphi \rightarrow [ʃ]$, θα διαθέτει και κορωνικοποίηση του κλειστού [c].

Παρόλο που το πεδίο έρευνας μας είναι μια ποικιλία των Δωδεκανήσων, τα οποία παρουσιάζουν μόνο κορωνικοποίηση των δύο άηχων ουρανικών [c] και [ç], στον Έμπωνα παρατηρήθηκε και η κορωνικοποίηση του ηχηρού [j] σε συγκεκριμένα περιβάλλοντα από λίγους ομιλητές.

8)	KNE		EP
	α. eksočí	→	[eksoʃi] «εξοχή» (Γ89, Γ85)
	β. ζίrus	→	[ʒirus] «χοίρος» (Γ89, Γ85)
	γ. ίçe	→	[iʃe] «είχε» (Γ89, A76, A74)
	δ. maʃeráca	→	[maʃerátʃa] «μαχεράκια» (Γ85)
	ε. όçi	→	[óʃi] «όχι» (Γ82, Γ85, Γ89, A69, A74)
	στ. jermaní	→	[zermaní] «γερμανοί» (A76)

ζ. jínéka	→	[zenéka]	«γυναίκα» (A76)
η. éfije	→	[éfi3e]	«έφυγε» (A74)
θ. jimnásio	→	[zimnásio]	«γυμνάσιο» (A74)
ι. ijías	→	[izías]	«υγείας» (A74)
ια. jípedo	→	[zípedo]	«γήπεδο» (A74)
ιβ. apofijí	→	[apofizí]	«αποφυγή» (A76)
ιγ. jírizen	→	[zírizen]	«γύριζεν» (A76)

3.4 Διπλά σύμφωνα

Σε αυτήν την ενότητα μάς απασχολεί το ζήτημα των διπλών συμφώνων στο ιδίωμα των Δωδεκανήσων και ιδιαίτερα της ροδιακής ποικιλίας του χωριού Έμπωνα. Εκτός από το χώρο των Δωδεκανήσων, τα διπλά σύμφωνα κάνουν την εμφάνισή τους στη Χίο, στην Κάτω Ιταλία, στις Κυκλάδες, στην Ικαρία και στην Κύπρο (Καραναστάσης 1956, 212). Αποτελεί κοινή παραδοχή ότι τα διπλά σύμφωνα σε επίπεδο διακριτικών χαρακτηριστικών συμπεριφέρονται ως απλά τεμάχια, ενώ σε φωνοτακτικό επίπεδο ως δισυμφωνικό σύμπλεγμα (Schein & Steriade 1986, 693 και Kenstowicz 1994, 293). Αυτό ισχύει και στα διπλά σύμφωνα της ροδιακής ποικιλίας που μελετάμε.

Σε αυτό το σημείο πρέπει να σημειωθεί, πως το φαινόμενο των διπλών συμφώνων έχει χαθεί σε ορισμένα ιδιώματα ή βρίσκεται σε άκρως φθίνουσα πορεία, επηρεασμένο από την KNE, και πιθανών επιβιώνει στο λόγο ολιγάριθμων ηλικιωμένων. Αντίθετα, σε άλλα ιδιώματα το συγκεκριμένο φαινόμενο επιβιώνει σε καθαρή μορφή, καθώς αποτελεί πάγιο χαρακτηριστικό τους, όπως είναι η κυπριακή διάλεκτος. Τα Δωδεκάνησα αποτελούν ενδιάμεση περίπτωση, με αρκετά καλή διατήρηση του φαινομένου, αλλά με την επιρροή της KNE για τις νεότερες γενεές.

3.4.1 Τα διπλά σύμφωνα στον Έμπωνα

Στη ροδιακή ποικιλία του χωριού Έμπωνα, διατηρείται το φαινόμενο της εμφάνισης των διπλών συμφώνων. Πιο αναλυτικά, στη ροδιακή ποικιλία που μελετάμε κάνουν

την εμφάνισή τους: α) η δίπλωση έρρινων συμφώνων (Παράδειγμα 9), β) η δίπλωση υγρών συμφώνων (παράδειγμα 10), γ) η δίπλωση τριβόμενων συμφώνων (παράδειγμα 11), δ) η δίπλωση του κλειστού διχειλικού [pp] (παράδειγμα 12), ε) η δίπλωση του κλειστού φατνιακού [tt] (παράδειγμα 13) και στ) η δίπλωση του κλειστού υπερωικού [kk] (παράδειγμα 14).

α) Δίπλωση έρρινων συμφώνων: ρινικών διχειλικών [mm], φατνιακών [nn] και υπερωικών [ŋŋ]).

9)	KNE		EP
	α. pańí	→	[pańńí]
	β. éplíne	→	[epĺĺinne]

β) η δίπλωση υγρών συμφώνων: υγρών φατνιακών [ll] και [λλ].

10)	KNE		EP
	α. paλά	→	[paλλά]
	β. maλά	→	[maλλά]
	γ. pikilíes	→	[pikillíes]
	δ. puláci	→	[pullátʃi]
	ε. polí	→	[polli]
	στ. kastélo	→	[kastélllo]
	ζ. kopéles	→	[kopéllles]

Η δίπλωση του υγρού φατνιακού [ll] και σε άλλα νησιά της Δωδεκανήσου:

	KNE		Κάρπαθος
	α. kulúri	→	[kullúri] (Μηνάς 2002, 30)
	β. kolíriion	→	[kollíriion] (Μηνάς 2002, 30)
	γ. skílos	→	[ʃildos] (Κοντοσόπουλος 2008, 44, 46)

	KNE		Χάλκη
--	------------	--	--------------

talári → [taráli] (Τσοπανάκης 1992, 27)

KNE   Αστυπάλαια

skilos → [stsíltos] (Κοντοσόπουλος 2008, 44)

Στα παραπάνω παραδείγματα μαρτυρείται η χρήση του διπλού [ll] στα νησιά Κάρπαθο, Χάλκη και Αστυπάλαια. Παρατηρούμε, ότι ο σχηματισμός του διπλού [ll] στην Κάρπαθο διαφέρει με αυτό της ροδιακής ποικιλίας, καθώς παρόλο που διατηρεί το διπλό [ll] σε κάποιες περιοχές του νησιού το διπλό [ll] τρέπεται σε [ld]. Στην Χάλκη το διπλό [ll] συμφωνεί με αυτό της δωδεκανησιακής διαλέκτου, ενώ στην Αστυπάλαια τρέπεται σε [lt].

Σε αυτό το σημείο αξίζει να προστεθεί, πως παρόλο που διατηρείται η δίπλωση των υγρών φατνιακών [ll] και [λλ] μέχρι και σήμερα, η δίπλωση του /r/ ([r], αντίθετα, είναι το μόνο που ακολούθησε πορεία απλοποίησης στη Δωδεκανησιακή διάλεκτο (Tsopanakis 1940, 155, Μηνάς 1970, 71, Κατσουλέας 1994, 226, Χατζιδάκης 1907, 425)

γ) η δίπλωση τριβόμενων συμφώνων: μεσοδοντικών [θθ], φατνιακών [ss] και [zz].

11)	KNE	EP
α.	kazanáci →	[kazzanáʦi]
β.	tésera →	[téssera]
γ.	peθerá →	[peθθerá]
	και	
δ.	[kaliθjés] →	[kaliθθjés] → [kalittjés] → [kalitθjes]

Σύμφωνα με το Seiler (1958, 214), το διπλό [ss] στη ροδιακή ποικιλία σημειώνει δασύτητα ως συνοδευτικό χαρακτηριστικό. Επιπλέον, με τον ίδιο τρόπο λειτουργεί και στην Κω και στη Νίσυρο (Seiler 1958, 214).

Το διπλό [zz] απαντάται και στο ιδίωμα της Καλύμνου, σε αντίθεση με το ιδίωμα της Σύμη που το διπλό [zz] απαντά ως προστριβόμενο [dz] ή [ndz] (Μανωλέσσου & Μπασέα-Μπεζαντάκου 2012, 955).

Εκτός από το νησί της Ρόδου, το διπλό [θθ] εμφανίζεται και στην Κω (Καραναστάσης 1965, 77), στη Σύμη (Ζαχαρίου-Μαμαλίγκα 1994, 100), Κάλυμνο (Καραναστάσης 1958, 118) και στην Αστυπάλαια (Δράκος 1983, 28). Μεγάλη ποικιλότητα εμφανίζεται στην πραγμάτωση του διπλού οδοντικού /θ/, καθώς σε ορισμένες περιοχές καταγράφονται τέσσερις ή και πέντε διαφορετικές πραγματώσεις: διπλό [θθ], διπλό [tt], προστριβές [tθ], απλώς δασύ [th] (Κάλυμνος, Νίσυρος, Χίος, Καστελλόριζο, Σύμη) οι οποίες άλλοτε οφείλονται σε διαφορετικά υπο-ιδιώματα και άλλοτε σε ποικιλότητα εντός του ίδιου υπο-ιδιώματος (Κάλυμνος). Διαφοροποίηση επίσης, υφίσταται μεταξύ λεξικής δίπλωσης σε [tθ] στο εσωτερικό της λέξης και μεταλεξικής δίπλωσης σε [θθ] από συνεκφορά, για παράδειγμα ξατθός αλλά «'εθ θέλω» (Νίσυρος, Κουρούνης 1982, 451), ενώ σε άλλα ιδιώματα η πραγμάτωση [tθ] εμφανίζεται σε όλα τα περιβάλλοντα, όπως «τὴ θάλασσα» (Αστυπάλαια, Καραναστάσης 1958, 117-118).

δ) η δίπλωση του κλειστού διχειλικού [pp].

12)	KNE		EP
	α. kotópulo	→	[kotóppulo]
	β. papús	→	[páppus]
	γ. propápus	→	[propáppus]

ε) η δίπλωση του κλειστού φατνιακού [tt].

13)	KNE		EP
	α. kutí	→	[kuttí]
	β. komáti	→	[komátti]
	γ. platía	→	[blattía]
	δ. féta	→	[fétta]
	ε. tulúmi	→	[ttulúmi]

στ) η δίπλωση του κλειστού υπερωικού [kk].

14)	KNE		EP
-----	------------	--	-----------

- α. jalikó → [jalikkó]
- β. jinéka → [jenékka]
- γ. lákos → [lákkon]
- δ. sákos → [sákkó]
- ε. tsikáli → [tsukkáli]

Σύμφωνα με τους Tsopanakis (1940, 126), Μηνάς (1970, 73) και Κουρούνης (1982, 448). Στο Δωδεκανησιακό ιδίωμα εμφανίζεται η δίπλωση των συμφώνων [v, ð, γ] από αφομοίωση με προηγούμενο έρρινο σύμφωνο. Αυτό δεν μπορεί να εμφανιστεί στην ΚΝΕ, καθώς τα ηχηρά διαρκή σύμφωνα δεν μπορούν να υποστούν αφομοίωση από προηγούμενο έρρινο. Η παρατήρηση αυτή ισχύει και στην γλωσσική ποικιλία του Έμπωνα, όπως φαίνεται και στα παρακάτω παραδείγματα.

15)	ΚΝΕ	ΕΡ
	α. simvulí →	[sivvulí]
	β. emvólío →	[envólío]
	γ. endixtikó →	[edðixtikó]

Τέλος, τα διπλά άηχα κλειστά της δωδεκανησιακής διαλέκτου συνοδεύονται και από δασύτητα, χαρακτηριστικό ασυνήθιστο για τα διπλά κλειστά διαγλωσσικά. Συγκεκριμένα, η ύπαρξη δασύτητας εμφανίζεται και στα άηχα κλειστά σε ποικιλίες στα νησιών των Δωδεκανήσων, όπως η Ρόδος (Tsopanakis 1940, 158-169) και η Κως (Καραναστάσης 1965, 76-77), συνηγορεί υπέρ της θέσης ότι η δασύτητα υπήρχε στη διάλεκτο πριν από την άφιξη των άηχων δασέων της τουρκικής. Σύμφωνα με τον Τζιτζιλή (2011), τα άηχα δασέα της αρχαίας ίσως να κράτησαν την προφορά τους σε κάποια περιβάλλοντα, λόγου χάρη μετά από έρρινο, όπως δηλαδή τα αρχαία ηχηρά κλειστά [b, d, g] διατήρησαν την κλειστή τους προφορά μόνον μετά από έρρινο, αλλά τράπηκαν στα αντίστοιχα εξακολουθητικά [v, ð, γ] σε όλες τις άλλες περιπτώσεις, έτσι και τα άηχα δασέα [p^h, t^h, k^h] θα μπορούσαν να διατηρήσουν τη δασυτήτά τους μετά από έρρινο.

3.4.2 Ο διπλασιασμός συμφώνων στα Δωδεκανησιακά ιδιώματα

Σύμφωνα με τον Seiler (1958) ο διπλασιασμός των παραπάνω συμφώνων οφείλεται στην συλλαβική δομή της δωδεκανησιακής διαλέκτου. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι οι διπλωτικές διάλεκτοι χαρακτηρίζονται από την τάση να εμφανίζουν βαριές συλλαβές, που μπορούν να έχουν είτε τη μορφή μιας κλειστής συλλαβής (Σ)ΦΣ (με διπλασιασμό του συμφώνου της έμβασης της επόμενης συλλαβής, ούτως ώστε να δημιουργείται ένα νέο τεμάχιο σε θέση εξόδου στην προηγούμενη συλλαβή), είτε τη μορφή μιας ανοιχτής συλλαβής με μακρό φωνήεν (Σ)Φ (με αποβολή μεσοφωνηεντικών ηχηρών τριβόμενων συμφώνων). Αυτή η σχέση ανάμεσα στις δύο μορφές βαριάς συλλαβής είναι εναλλακτική: αν δεν αναπτυχθεί μακρό φωνήεν, τότε αναπτύσσεται διπλό σύμφωνο (Seiler 1958, 225). Κατά τον Seiler, λοιπόν, η εμφάνιση των μη αιτιολογημένων διπλών σε ορισμένους λεξιλογικούς τύπους αποτελεί ένα ακόμη παράδειγμα προσαρμογής των διπλωτικών διαλέκτων στη γενική αυτή αρχή που διέπει τη συλλαβική τους δομή.

Η θεωρία του Seiler αναλύεται και από τον Newton (1968, 50-55), ο οποίος αν και συμφωνεί σε αρκετά σημεία μαζί του, διαπιστώνει ότι τα δεδομένα από τις διαλέκτους δεν συμφωνούν με όλες τις προβλέψεις της θεωρίας του. Ο Newton υποστηρίζει πως η θεωρία του Seiler αδυνατεί σε πολλά σημεία. Το κυριότερο σημείο που αδυνατεί, είναι η θέση ότι τα «μακρά» φωνήεντα που προκύπτουν από την αποβολή των ηχηρών τριβόμενων απαντούν μόνο στις διπλωτικές διαλέκτους. Όμως, υπάρχουν διπλωτικά ιδιώματα στα οποία δεν παρατηρείται αποβολή μεσοφωνηεντικών ηχηρών τριβόμενων, όπως είναι το ιδίωμα των Επτανήσων.

3.4.3 Συμφωνικά συμπλέγματα

Τα συμφωνικά συμπλέγματα αποτελούν βασικό χαρακτηριστικό των δωδεκανησιακών ιδιωμάτων, καθώς τα συμπλέγματα ρδ, ργ, βγ προφέρονται αντίστοιχα σαν ρτ, ρκ, βκ (Κοντοσόπουλος 2008, 43). Το συμφωνικά αυτά συμπλέγματα απαντούν και στις γλωσσικές ποικιλίες της Κύπρου, κάτι που μας οδηγεί να υποθέσουμε πιθανή επαφή μεταξύ των δύο αυτών νησιών. Ακόμη, η τροπή των ρδ → ρτ, ργ → ρκ και βγ → βκ (Παράδειγμα 16) δεν είναι τυχαία, καθώς τα

ηχηρά στιγμιαία σύμφωνα [ɣ] και [ð] τράπηκαν στα αντίστοιχα άηχα στιγμιαία [k] και [t].

Στη ροδιακή ποικιλία του Έμπωνα παρατηρείται κι η τροπή ενός άλλου συμφωνικού συμπλέγματος, του /lθ/ σε [rt]. Πιο αναλυτικά, το πλευρικό [l] τρέπεται σε μονοπαλλόμενο [r] και τριβόμενο άηχο [θ] τρέπεται στο στοματικό άηχο [t]. Παρατηρείται επίσης, και η τροπή του /lθ/ σε [rtt], καθώς όπως αναφέρεται και πιο πάνω είναι σύνηθες φαινόμενο η χρήση διπλών συμφώνων. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα τη δημιουργία τρισυμφωνικού συμπλέγματος (17).

- 16) **KNE**   **ΔΠ**
α. *ρίργος* → [ρίρκος]
β. *ανγά* → [ανκά]

(Κοντοσόπουλος 2008, 43)

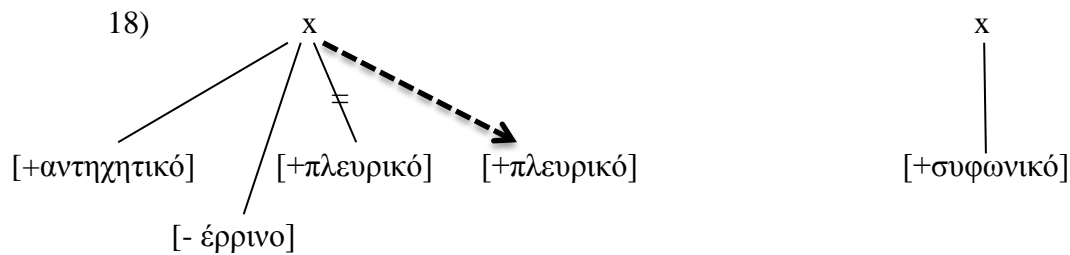
- 17) **KNE**   **ΕΡ**
α. *alθaménis* → [arttamétis] (A76)
β. *ίρθα* → [ίρτα] (Κοντοσόπουλος 2008, 43)
γ. *θάρθune* → [θάρttune] (A69)

3.5 Αποπλευρικοποίηση

Το φαινόμενο της αποπλευρικοποίησης περιλαμβάνει τη τροπή του /l/ σε /r/ πριν από οποιοδήποτε σύμφωνο. Πιθανόν το φαινόμενο να είναι ήδη αρχαίο (βλ. άρμυρίδος, έξερθῖν, έρπίς, Maysen 1970, 161-162, Gignac 1976, 105-106) και εμφανίζεται συχνά και σε μεσαιωνικά κείμενα, π.χ. Βουργάροι ορπίζου. Σε διατοπικό επίπεδο έχει πανελλήνια εμβέλεια (Newton 1972b, 112), ενώ εμφανίζεται και σε άλλες γλωσσικές ποικιλίες, όπως σε διαλέκτους της ιταλικής και της ισπανικής (Walsh-Dickey 1997, όπως αναφέρεται από τους Karra & Vergis 2011, 39). Συγχρονικά ο κανόνας περιγράφεται ως εξής:

***Αποπλευρικοποίηση /l/:** Το /l/ τρέπεται σε /r/ πριν από Σ (πλην του /j/).

Αυτοτεμαχιακά περιγράφεται ως αποσύνδεση του /l/ από τον ΔΧ [+πλευρικό] πριν από ένα [+συμφωνικό] τεμάχιο:

Στην περίπτωση του Έμπωνα, εκτός από τη τροπή του /l/ σε /r/ παρατηρείται και η τροπή του /r/ σε ανακεκαμμένο [ɹ] και η τροπή του /l/ σε [ɹ] (Παράδειγμα 16). Το ίδιο φαινόμενο παρατηρείται και στο ιδίωμα των Ανωγείων Κρήτης, όπου έχει μελετηθεί πρόσφατα από τους Kappa και Vergis (2011). Οι Kappa και Vergis επιχειρούν να συνδυάσουν το φαινόμενο αυτό με δύο άλλα φαινόμενα της κρητικής, αυτό της τροπής ενός /r/ σε ανακεκαμμένο [ɹ] πριν ή μετά από [+πισινά] φωνήεντα (/a, o, u/), π.χ. ráɣun → [rámɯn] και αυτό της τροπής ενός /l/ σε [ɹ] στο ίδιο περιβάλλον, π.χ. láði → [ɹáði]. Σύμφωνα με τους ερευνητές (2011, 44), η αποπλευρικοποίηση σπάνια απαντά όταν το /l/ έπεται ενός [-πισινού] φωνήεντος (/e, i/), ενώ εμφανίζεται αρκετά συχνά όταν το /l/ έπεται ενός [+πισινού] φωνήεντος. Με αυτά τα δεδομένα υπόψη, υποστηρίζουν ότι η αποπλευρικοποίηση οφείλεται σε μετάδοση του ΔΧ [+πισινό] από το προηγούμενο φωνήεν στο /l/ και όχι από το σύμφωνο που ακολουθεί.

Σύμφωνα με τον Hamann (2003), το φωνητικό κίνητρο για ανάκαμψη του /r/ είναι το οπίσθιο φωνήεν. Επίσης, υποστηρίζει ότι η ανάκαμψη είναι τόσο αρθρωτική όσο και ακουστική (αντιληπτική). Έχει παρατηρηθεί, ότι σε πολλές γλώσσες, τα ρινικά και τα υγρά σύμφωνα αλλάζουν τον τόπο άρθρωσης και ακολουθούν το φαινόμενο της ανάκαμψης, επειδή βρίσκονται σε αδύναμη θέση. Σύμφωνα με τους Hume & Tserdanelis (2002) και Hamann (2003) το (ραχιαίο) χαμηλό φωνήεν [a], το οποίο προκαλεί ανάκαμψη, θεωρείται ότι περιλαμβάνεται στην κατηγορία των [οπίσθιων] φωνηέντων.

19)	KNE		EP	
	α. éla	→	[éja]	«έλα» (A76)
	β. elinicés	→	[e.ɲinicés]	«ελληνικέ» (A69)
	γ. katárti	→	[katáɾti]	«κατάρτι» (A69)
	δ. neró	→	[neɾó]	«νερό» (A76)
	ε. rifáci	→	[ɾifátʃi]	«μικρό πρόβατο» (A69)
	στ. diladí	→	[ðiladí]	«δηλαδή» (A69)
	ζ. flurácja	→	[ɸurátʃa]	«τα μικρά φλουριά» (Γ68)

Από τα παραπάνω παραδείγματα, παρατηρείται πως το [ɾ] στη ροδιακή ποικιλία του Έμωνα δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί σε όλες τις προσωδιακές θέσεις, σε αντίθεση με το ιδίωμα των Ανωγείων. Αναλυτικότερα, παρατηρείται σε τονισμένες και σε άτονες συλλαβές, εντός της λέξης, σε απλές αλλά και σε σύνθετες εμβάσεις καθώς και στην έξοδο της συλλαβής.

Σύμφωνα με τον Newton (1972, 112-3) έχει αποδειχθεί ότι όταν το φαινόμενο βρίσκεται σε θέση εξόδου δεν υπάρχει σημασιολογική διαφορά για τις περισσότερες ελληνικές διαλέκτους παρόλα αυτά με ο Vennemann (1988) και άλλοι παρατηρούν ότι η επίδραση της εξουδετέρωσης (αποδυνάμωσης) σε θέση εξόδου λαμβάνει χώρα λόγω της γενικής προτίμησης για «ασθενέστερη» (ή πιο ηχηρή) έξοδο με αποτέλεσμα μια βέλτιστη επαφή μεταξύ της εξόδου της συλλαβής και της ακόλουθης συλλαβής. Όμως σε γλώσσες όπως στην ελληνική όπου υπάρχει το φαινόμενο της φωνολογικής αξίας εμφανίζονται παραδείγματα όπως η λέξη [al .ma] όπου με την επίδραση της εξουδετέρωσης της θέσης εξόδου εμφανίζεται ως [ar .ma] (Kappa & Vergis 2011, 2).

Τέλος, έχει παρατηρείται, πως το ανακεκαμμένο σύμφωνο [ɾ] σε θέση εξόδου ή έμβασης μεταδίδει το Δ.Χ. [+οπίσθιο] στο σύμφωνο της προηγούμενης συλλαβής. Με αποτέλεσμα το ενδιάμεσο τεμαχιακό υλικό να μην επηρεάζεται. Επιπλέον, το σύμφωνο που επηρεάζεται από την αρμονία πρέπει να ανήκει στα υγρά.

20)	KNE		EP
	paralíes	→	paɾalíes

3.6 Επένθεση του /γ/

Το φωνολογικό φαινόμενο της επένθεσης (*epenthesis*) αφορά στην ανάπτυξη φωνημάτων. Άρα, η επένθεση του φωνήματος /γ/ αποτελεί φαινόμενο λεξικής φωνολογίας (Nespor 1999), καθώς συναντάται πάντα στα όρια επιθημάτων (Ράλλη 2005).

23)	KNE	EP
α.	alonévame	→ [elonévame] (Γ89)
β.	xoréni	→ [xorénji] (Γ89)
γ.	magirévame	→ [magirévjame] (Γ85, A76, A74)
δ.	kóvame	→ [kónvame] (Γ89)
ε.	apagorévame	→ [apagorévjame] (A76)

Στα παραδείγματα του (22), παρατηρούμε ότι ανάμεσα στο παραγωγικό ρηματικό επίθημα «ευ» και το κλιτικό επιθήματα αναπτύσσεται το υπερωικό τριβόμενο φώνημα /γ/. Ακόμη, στα παραδείγματα 22(β) και 22(γ) παρατηρείται η τροπή του /γ/ στο ουρανικό /j/. Στο παράδειγμα 22(β) η τροπή του /γ/ σε /j/ δικαιολογείται, καθώς το φώνημα /γ/ όταν έπεται από /e, i/ τρέπεται σε /j/. Το 22(γ) υποθέτουμε πως ανάμεσα στο ρηματικό και στο κλιτικό επίθημα υπάρχει ένα ημίφωνο [j] το οποίο με τη προσθήκη του /γ/ τρέπεται σε /j/, [magirévjame] → [magirévjame]. Τέλος, η επένθεση του /γ/ στα όρια μορφημάτων δεν περιορίζεται μόνο στις ροδιακές ποικιλίες, αλλά και στα άλλα νησιά της Δωδεκανήσου.

3.7 Επένθεση του /ε/

Το φαινόμενο της επένθεσης του /ε/ είναι αρκετά συχνό σε πολλά νεοελληνικά ιδιώματα, όπως και στα Δωδεκάνησα. Συγκεκριμένα, στη Ρόδο, στην Κάρπαθο και στην Κάλυμνο συναντάται η επένθεση /ε/ (Ανδριώτης 1961, 23, Μηνάς 1970, 49), ενώ σε άλλα νησιά της Δωδεκανήσου, όπως είναι η Μεγίστη και η Σύμη εντοπίζεται

ακόμη κι η επένθεση του /i/ (Ανδριώτης 1961, 22). Το /e/ και το /i/ εμφανίζεται στα όρια λέξεων, σε φωνολογική φράση, μεταξύ τελικού ν ή ς (ή και άλλου συμφώνου) και αρχικού συμφωνικού συμπλέγματος (ή σε ορισμένες περιπτώσεις και ενός συμφώνου). Το φωνήεν αυτό, το οποίο στην παραδοσιακή ορολογία αναφέρεται ως ευφωνικό, δεν ανήκει οργανικά ούτε στη μια ούτε στην άλλη λέξη, γιατί δεν διατηρείται, όταν οι λέξεις αυτές προφέρονται μόνες τους ή σε συνεκφορά με φωνήεντα.

Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, το φαινόμενο της επένθεσης του /e/ και του /i/ δεν εμφανίζεται μόνο στα Δωδεκάνησα, αλλά και σε άλλα νεοελληνικά ιδιώματα. Πιο αναλυτικά, εμφανίζεται στη Σαμοθράκη, στην Κύπρο και στο Λιβίσι και στην Κρήτη.

- 24) Ρόδος : [éneskotizome] (Ανδριώτης 1961, 23).
EP : [éneksèro] (Γ89)
- 25) Κάρπαθος : [enefelá] (Ανδριώτης 1961, 23).
- 26) Κάλυμνος : [énestàzi] (Μηνάς, 1970, 49).
- 27) Μεγίστη : [énivrèxi] (Ανδριώτης 1961, 22).
- 28) Σύμη : [eniskavji] (Ανδριώτης 1961, 22).

Σε αυτό το σημείο θα πρέπει να προστεθεί, πως το φαινόμενο αποδόθηκε κατά καιρούς σε ποικίλα αίτια. Ο Μουσαίος (1884, 3) θεωρεί την επένθεση του /i/ στο Λιβίσι επίδραση της τουρκικής. Οι Beaudouin (1884, 57-58), ο Tsopanakis (1940, 79) και ο Χατζηγιάννου (1999, 16-17) το αποδίδουν σε λόγους ευφωνίας. Ο Συμεωνίδης (2006, 190) πιστεύει ότι σχετίζεται με το ρυθμό του λόγου, αλλά και με τη θέση του τόνου.

Ο Ανδριώτης (1961, 22-23) υποστηρίζει ότι το φαινόμενο δεν μπορεί να αποδοθεί σε τουρκική επίδραση, καθώς ένα από τα βασικά του επιχειρήματα αποτελεί γεγονός ότι στην τουρκική η ανάπτυξη του /i/, για παράδειγμα *istiridye* (< στρείδι) εμφανίζεται πάντα σε αρχική θέση, ακόμη και όταν δεν προηγείται άλλη λέξη, ενώ στη ροδιακή ποικιλία του Έμπωνα και συνεπώς στο δωδεκανησιακό ιδίωμα, το επενθετικό φωνήεν εμφανίζεται πάντα σε όρια λέξεων. Οι επόμενες δύο προτάσεις, δηλαδή η συσχέτιση του φαινομένου με την ευφωνία, το ρυθμό του λόγου ή τη θέση του τόνου δεν μπορούν να ερμηνεύσουν γιατί το επενθετικό φωνήεν εμφανίζεται στη ροδιακή ποικιλία σχεδόν αποκλειστικά πριν από ρηματικούς τύπους.

Τέλος, ο Tsopanakis (1940, 80), αναφέρει ότι η πλειονότητα των περιπτώσεων με επενθετικό /e/ στα ροδιακά αφορά ρηματικούς τύπους, για αυτό θα πρέπει να αναζητηθεί ερμηνεία που να έχει σχέση με την αναλογική επέκταση της συλλαβικής αύξησης /e/. Η συσχέτιση του επενθετικού /e/ με το /e/ των συλλαβικών αυξήσεων κάνει πιο πιθανό το σενάριο το φωνήεν να διατηρήθηκε πριν από κάθε ρήμα με μη αποδεκτό δισυμφωνικό σύμπλεγμα, ενώ λιγότερο πιθανή την περίπτωση να διατηρήθηκε αρχικά σε μία μικρή ομάδα ρημάτων που έχασαν το αρχικό τους φωνήεν, όπως υποστηρίζει ο Μενάρδος (1925, 144-146). Σύμφωνα με τον Τζιτζιλί (2004), το επενθετικό /e/ ανήκει στα τεμάχια που ονομάζει «εγκλωβισμένα φωνήματα», μια κατηγορία φωνηέντων τα οποία έχασαν τη μορφολογική τους υπόσταση, αλλά διατηρήθηκαν στη θέση τους προς κάλυψη φωνητικών αναγκών, στην προκειμένη περίπτωση προς επίλυση ενός μη αποδεκτού τρισυμφωνικού συμπλέγματος.

3.8 Το ημίφωνο /j/

Στην υποενοότητα αυτή παρουσιάζονται δεδομένα για την εμφάνιση (ή μη) του ημιφώνου /j/ στο δωδεκανησιακό ιδίωμα και στη ροδιακή ποικιλία του Έμπωνα, καθώς και για τη σχέση του με το φωνήεν /i/. Το /j/ στο ιδίωμα διαθέτει τα εξής χαρακτηριστικά:

1. Εμφανίζεται σε όρια μορφημάτων, όπως είναι *bonjátika* → [bojátika] (Γ85), *karabinjéris* → [karabijéris] (Γ85), *palja* → [paλά] (Γ89).
2. Υπάρχουν περιπτώσεις που δεν εμφανίζεται σε διφθόγγους, ανοδικές ή καθοδικές, για παράδειγμα [kattiméria] (A69). Σε τέτοιες ακολουθίες το φωνήεν /i/ διατηρεί τα φωνηεντικά του χαρακτηριστικά.
3. Τέλος, σε επίπεδο πραγμάτωσης το ημίφωνο εμφανίζεται σπάνια ως παράλληλη πραγμάτωση του ουρανικού φρακτικού [j], όπως είναι [jenéces] (Γ85), [jeniθís] (Γ68).

Συνοψίζοντας, θεωρούμε τα /i/ και /j/ διακριτά φωνήματα και ότι το /i/ σε συγκεκριμένα περιβάλλοντα ημιφωνοποιείται.

Τέλος, πρέπει να προστεθεί, ότι ημίφωνο /j/ δεν εμφανίζεται με τα ίδια χαρακτηριστικά που αναφέρθηκαν πιο πάνω, και σε άλλες ποικιλίες του δωδεκανησιακού συμπλέγματος, καθώς στην Κάρπαθο το /j/ τρέπεται σε /ts/, όπως

φαίνεται και στο παράδειγμα [kámtsa] «κάμπια». Στην Κάλυμνο, επίσης, το /j/ τρέπεται /s/, /z/, /ts/, /tz/, παράδειγμα [psos] «ποιος», [sérza] «χέρια», [íltos] «ήλιος» και [rɛxhítza] «παιχνίδια» (Κοντοσόπουλος 2008, 43).

Κεφάλαιο τέταρτο

4. Η μορφολογία της ροδιακής ποικιλίας του Έμπωνα

Στο κεφάλαιο αυτό δίνεται μια γενική εικόνα των φαινομένων που αφορούν τη μορφολογία της διαλεκτικής ποικιλίας. Περιγράφονται αρχικά τα φαινόμενα που αφορούν την αντωνυμία «αυταυτός» καθώς και η εμφάνιση κι άλλων αντωνυμιών όπως είναι οι οριστικές, οι δεικτικές κι οι ποσοδεικτικές αντωνυμίες, η θέση των κλιτικών αντωνυμιών και το ερωτηματικό «είντα». Επιπλέον, περιγράφεται ο ονοματική μορφολογία της ΕΡ κι οι ρηματικές καταλήξεις «-εύω» και «-ούσι(ν)» ή «-(άσιν)», καθώς κι άλλες καταλήξεις που εντοπίζονται στον καθημερινό λόγο των ομιλητών. Τέλος, γίνεται περιγραφή της συλλαβικής αύξησης «ε» και της διατήρησης του τελικού «ν».

4.1 Αντωνυμίες

4.1.1 Η αντωνυμία *αυταυτός* > *απατός μου, σου, του, απαυτός* > *πουφτός*

Η συχνή εμφάνιση της δωρικής αντωνυμίας *απατός, απαυτός* > *πουφτός* στο λόγο των κατοίκων του Έμπωνα παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον.

Είναι σημαντικό να σημειωθεί, πως η συγκεκριμένη αντωνυμία απαντάται στα περισσότερα νεοελληνικά ιδιώματα, ιδίως στα νότια, καθώς και στη Νεοελληνική Κοινή, για την οποία έχουν δοθεί διάφορες ερμηνείες, όπως «την *απατός-ή-ό(ν) μου, σου, του*» και «*απαυτός-ή-ό(ν)*». Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το χωριό Έμπωνας όπου οι ομιλητές χρησιμοποιούν συχνά την συγκεκριμένη αντωνυμία, η οποία αναφέρεται πάντα σε ένα ουσιαστικό που προηγείται, [tus aríthmus| tafaftá kséromentà] (Γ89), [labrolakkáni mésa sta pílina tje ekámmame to apaftó] (Γ89).

Όσο αφορά τον τύπο «*απατός, απατή, απατό(ν)*» (μου, σου, του) και στον πληθυντικό αριθμό «*απατοί, απατές, απατά*» (μας, σας, τους) έχει μεγάλη διάδοση στα Νεοελληνικά ιδιώματα, καθώς και στη Νεοελληνική Κοινή, στην οποία συνυπάρχει με την ταυτόσημη «*ατός*» (μου, σου, του κλπ.). Σύμφωνα με τον Χατζιδάκη (Τσοπανάκης, 1992, 71) ο πληθυντικός τύπος «*απατά των*» δεν μπορεί να υφίσταται, διότι μετά την αντωνυμία «*αυτός, απατός*» πρέπει να ακολουθεί γενική

πτώση «μου, σου, μας, σας, του, της, των». Ο Τσοπανάκης, όμως υποστηρίζει ότι ο τύπος «απατά τα» είναι δυνατός, καθώς στα βόρεια ιδιώματα και ιδιαίτερα στο ιδίωμα της Σιάτιστας συναντάται συχνά στον λόγο των ομιλητών (Τσοπανάκης 1992, 71).

Στο δωδεκανησιακό ιδίωμα εντοπίζεται συχνή χρήση του τύπου «απατός» (μου, σου κλπ.). Υπάρχουν περιπτώσεις που εκφέρεται και με την χρήση του άρθρου «ο, η, το»:

- Κάρπαθος: «οι απατοί μας ηφταιούμεν»
- Σύμη: «εμαυροφόρεσεν κι η απατή της»

Αξίζει να προστεθεί, πως δωρική αυτή αντωνυμία είτε έναρθρη είτε χωρίς άρθρο έχει τη σημασία της οριστικής ή της επαναληπτικής αντωνυμίας «αυτός», «ο αυτός». Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η περίπτωση της Ρόδου, όπως φαίνεται και στα παραδείγματα του Τσοπανάκη (1992):

- «θα πάω πατός μου να μάθω» (εγώ ο ίδιος)
- «πατή της σου τάπε» (αυτή η ίδια)
- «άλλην γκαμμιά δεν αγαπώ παρά την απατή σου Κρήτη» (=σένα την ίδια)

Επιπλέον, η αντωνυμία έχει ουσιαστικοποιηθεί, καθώς πήρε διάφορες σημασίες. Μια άλλη χρήση της έναρθρης αντωνυμίας είναι στις πλάγιες πτώσεις και με τη σημασία της αυτοπαθούς ή της κτητικής αντωνυμίας «Τρία παράθυρα στέκονται αργυροκαρφωμένα, τόναν είναι της μάνας μου, τάλλον της αδερφής μου, το τρίτον το μικρότερο είναι της απατής μου» (=δικό μου).

Όσο αφορά τον τύπο «απαυτός», παρατηρείται πως έχει μεγάλη διάδοση, αλλά περισσότερη ιδιοματική ποικιλία. Συγκεκριμένα, στη Ρόδο, στη Σύμη και στην Κάρπαθο συναντάται η χρήση των «απατός», «αυτός». Σε ορισμένες περιοχές της Ρόδου παρατηρείται κι ο τύπος «πουφτός», όπως και στην περίπτωση του Έμπωνα, [váname tʃe líyo puftó] (Γ85), [rízja tʃe ta puftá bjo pu] (Γ85), ενώ στη Σύμη χρησιμοποιείται κι οι μορφές «απαύτος», «παύτος». Σε αυτό το σημείο είναι σημαντικό να προστεθεί, πως στον Έμπωνα εντοπίζεται κι η χρήση του τύπου «μουφτός», [ston mbólemo mésa ító alá i muftí i italí íxamèndus] (Γ89).

Η αντωνυμία «απαυτός» χρησιμοποιείται πάντα με τη συνοδεία άρθρου και αντιστοιχεί σημασιολογικά με την αρχαία αοριστολογική αντωνυμία «ὁ δεῖνα», που την χρησιμοποιούσαν συχνά οι αρχαίοι σε περίπτωση που τους διέφευγε η πραγματική λέξη ή όταν ήθελαν να δηλώσουν μια άσεμνη λέξη (Τσοπανάκης 1992,

73). Αντίστοιχα, και τα νεοελληνικά ιδιώματα, χρησιμοποιούν την αντωνυμία αυτή σε αντίστοιχες περιπτώσεις, όπως φαίνεται στα παρακάτω παραδείγματα.

29) «φέρε, μωρή, την απαυτή, τη σκούπα» (Τσοπανάκης 1992, 73)

30) [éneksèro típota | tus aríthmus | tafaftá kséromentà mi ðe mi állo | típota éneksèro kóri mu] (Γ89).

4.1.2 Οριστικές αντωνυμίες

Οι λειτουργίες της αυτοπάθειας και της αλληλοπάθειας δεν δηλώνονται με συγκεκριμένα μορφολογικά στοιχεία. Για τη δήλωση της αυτοπάθειας χρησιμοποιείται η αντωνυμία «μοναχός, -ή, -ό» αντί του τύπου «μονάχος, -η, -ο» ή «μόνος, -η, -ο» που χρησιμοποιείται στη ΚΝΕ, για παράδειγμα [monaxí mas féname] (Γ85). Όπως φαίνεται κι από το παράδειγμα η αυτοπαθής αντωνυμία συνοδεύεται πάντα από τον αδύναμο τύπο της προσωπικής αντωνυμίας.

4.1.3 Δεικτικές αντωνυμίες

Αντί του τύπου «αυτός, αυτή, αυτό», χρησιμοποιείται και ο τύπος «ουφτός, ουφτή, ουφτό», [ímuna uftí mikrí] (Γ85). Επίσης, αντί της αντωνυμίας «εκείνος, εκείνη, εκείνο», εντοπίζεται ο τύπος «τσίνοντης», [me tʃínodis kanomen to labriótti].

4.1.4 Ποσοδεικτικές αντωνυμίες

Η ποσοδεικτική αντωνυμία «όλος, όλη, όλο» συναντάται συχνά στο λόγο των ομιλητών της ροδιακής ποικιλίας με τη μορφή «ούλος, ούλη, ούλο». Ακόμη, υπάρχουν περιπτώσεις στο λόγο των ομιλητών όπου το «ούλος» εντοπίζεται με δύο «λ», δηλαδή «ούλλος» και αντίστοιχα «ούλλη, ούλλο».

4.2 Θέση κλιτικών αντωνυμιών

Στην ΕΡ, όπως και γενικότερα στις νοτιανατολικές διαλεκτικές ποικιλίες, οι ασθενείς τύποι της προσωπικής αντωνυμίας, καθώς κι όλα τα κλιτικά προσκολλώνται στο

τέλος του ρήματος που προσδιορίζουν. Σύμφωνα με την Revithiadou (2006) και τους Revithiadou & Spyropoulos (2008), οι νοτιοανατολικές ελληνικές διάλεκτοι, όπως είναι η δωδεκανησιακή, η κυπριακή, η κρητική και η καππαδοκική εμφανίζουν κλιτικά δεύτερης θέσης δηλαδή οι κλιτικές αντωνυμίες καταλαμβάνουν τη δεύτερη θέση του φωνολογικού συστατικού που περιλαμβάνει το ρήμα. Έτσι και στα δείγματα που έχουμε στη ποικιλία του Έμπωνα οι κλιτικές αντωνυμίες εμφανίζονται κατά κανόνα στα δεξιά του ρήματος. Το ίδιο ισχύει και στη περίπτωση του Έμπωνα, όπως φαίνεται και στα παραδείγματα που ακολουθούν.

- 31) [eðó tʃedúsamènto me ta hérja mas] (Γ89)
- 32) [to ibízame tʃe válame do mésa se pílina tʃe píroname] (Γ89)
- 33) [fto to píperí eválamènto páda] (Γ85)
- 34) [to pírijúri sitári vrázamèndo tʃe metá ekserénamèndo] (Γ89)
- 35) [ekónyame do lurítses] (Γ89)
- 36) [kànamétin kaftí sti tsimprá] (Γ89)
- 37) [epíramen o batéraz mu aptó tʃerátʃi tʃe epíme sti dáskala] (A76)

4.3 Το ερωτηματικό «είντα»

Σύμφωνα με τον Κοντοσόπουλο (2008, 44) τα ιδιώματα της Δωδεκανήσου ανήκουν στην ομάδα του ερωτηματικού *είντα*, που έχει τη σημασία του ερωτηματικού «τι». Ο συγκεκριμένος τύπος μαρτυρείται ήδη στις Ασίζες με τη μορφή «τίντα» (Χριστοδούλου 2015, 49). Παρόλο που στο χωριό Έμπωνα δεν εντοπίζεται συχνά στον λόγο των ομιλητών, είναι πρόπον να σημειωθεί πως στο δωδεκανησιακό ιδίωμα φέρει τις σημασίες «τι, πώς, με ποιον τρόπο»

4.4 Η ονοματική κλίση της ποικιλίας του Έμπωνα

Η εικόνα που εμφανίζει το κλιτικό σύστημα της γλωσσικής ποικιλίας του Έμπωνα παρουσιάζει σημαντικές ομοιότητες με τη ΚΝΕ. Εξετάζοντας την κλίση των ονομάτων στο γλωσσικό σύστημα του Έμπωνα, παρατηρούμε ότι σε γενικές γραμμές

διατηρείται η κατηγοριοποίηση σε διαφορετικές κλιτικές τάξεις με κριτήριο το γένος και το διαφορετικό κλιτικό παράδειγμα. Ταυτόχρονα μπορεί να εμφανίζονται αποκλίσεις όσον αφορά το γραμματικό γένος συγκεκριμένης κατηγορίας ουσιαστικών και τη διαφοροποίηση συγκεκριμένων αρχαιοπρεπών ονομάτων και κατά συνέπεια των κλιτικών παραδειγμάτων τους.

Ξεκινώντας με κάποιες γενικές παρατηρήσεις, θα πρέπει να σημειωθεί ότι η ΕΡ δεν εμφανίζει τάσεις απώλειας κάποιων πτώσεων. Πιο συγκεκριμένα, η γενική πτώση του πληθυντικού αριθμού δεν παρουσιάζει τάσεις υποχώρησης, όπως συμβαίνει σε άλλες γλωσσικές ποικιλίες. Στις υποενότητες που ακολουθούν οι διαφορετικές περιγράφονται οι διαφορετικές κλιτικές τάξεις, οι οποίες είναι ομαδοποιημένες με βάση το γραμματικό γένος και βασίζεται στην κατηγοριοποίηση της Ράλλη για την ονοματική κλίση της ΚΝΕ (Ralli 1994, 19-46).

4.4.1 Οι κλιτικές τάξεις των αρσενικών ουσιαστικών

Η πρώτη κλιτική τάξη περιλαμβάνει τα αρσενικά σε «-ος» και αποτελεί μια από τις πιο παραγωγικές και πολυπληθείς τάξεις.

I. Αρσενικά σε -ος

- ο απόκλατος (το ξύλινο κρεβάτι)
- ο πρόνοος (ο πρόγονος)
- ο καπόττος (το κιάσκι από κλαδιά)
- ο πλίγκος (ο φάκελος)

Η συγκεκριμένη κλιτική τάξη, δεν εμφανίζει ιδιαίτερες αποκλίσεις σε σχέση με τη ΚΝΕ, καθώς το κλιτικό της σχηματίζεται σύμφωνα με τα δεδομένα της ΚΝΕ.

38) Ενικός	Πληθυντικός
Ον. ο απόκλατος (το ξύλινο κρεβάτι)	οι απόκλατοι
Γεν. του απόκλατου	των απόκλατων
Αιτ. τον απόκλατο	τους απόκλατους
Κλητ. απόκλατε	απόκλατοι

Όπως παρατηρείται από τα παραπάνω παραδείγματα, διατηρείται το τελικό -ν στη γενική πληθυντικού.

Η μοναδική διαφοροποίηση που παρατηρείται στο κλιτικό παράδειγμα της πρώτης κλιτικής τάξης είναι το ουσιαστικό *ο άνθρωπο*, το οποίο αποτελεί το μόνο παράδειγμα που αποβάλλει το τελικό -ν από το κλιτικό επίθημα της γενικής πληθυντικού, *των ανθρώπων*.

Η δεύτερη κλιτική τάξη περιλαμβάνει τα αρσενικά ουσιαστικά σε -ς που εμφανίζουν θεματικά αλλόμορφα. Έτσι λοιπόν, στα παραδείγματα που ακολουθούν τα αλλόμορφα με συμφωνικό χαρακτήρα [δ] εμφανίζονται στο κλιτικό παράδειγμα του πληθυντικού αριθμού (π.χ. καζμάδ-ες), ενώ στον ενικό αριθμό εμφανίζονται χωρίς το συμφωνικό χαρακτήρα (π.χ. καζμά-ς). Ενδεικτικά είναι τα παραδείγματα που ακολουθούν:

39) Αρσενικά σε -ας

- ο καζμάς (το εργαλείο με το οποίο σκάβουμε)
- ο γκαβρουμάς (τρόπος ψησίματος του κρέατος)
- ο ντουβράς (μικρό σακίδιο πλάτης)

40) Αρσενικά σε -ης

- ο λασπέρης (ο αγρότης που σπείρει σιτάρι)
- ο κάττης (ο αρσενικός γάτος)

Το κλιτικό παράδειγμα των ουσιαστικών αυτών διαμορφώνεται χωρίς ιδιαίτερες αποκλίσεις ως εξής:

Ενικός αριθμός		Πληθυντικός αριθμός	
Ον. ο καζμάς	ο κάττης	οι καζμάδες	οι κάττηδες
Γεν. του καζμά	του κάττη	των καζμάδων	των κάττηδων
Αιτ. τον καζμά	τον κάττη	τους καζμάδες	τους κάττηδες
Κλητ. καζμά	κάττη	καζμάδες	κάττηδες

Στα παραπάνω παραδείγματα παρατηρείται ο σχηματισμός ανισοσύλαβων πληθυντικών σε αντίθεση με αντίστοιχες λέξης της ΚΝΕ.

4.4.2 Οι κλιτικές τάξεις των θηλυκών ουσιαστικών

Τα θηλυκά ουσιαστικά ομαδοποιούνται στην τρίτη και τέταρτη κλιτική τάξη, παρατηρούμε μικρές διαφοροποιήσεις σχετικά με το κλιτικό παράδειγμα των θηλυκών ουσιαστικών σε *-η* και *-α*.

41) Θηλυκά σε *-α*

η κούρβα (η στροφή)

η τσούμα (η αγελάδα)

η πατίχα (το καρπούζι)

η καμουζέλλα (ο μασκαρεμένος)

η βαζάννα (η μελιτζάνα)

42) Θηλυκά σε *-η*

η μάμη (η γιαγιά)

Το κλιτικό παράδειγμα των ουσιαστικών αυτών διαμορφώνεται ως εξής:

Ενικός αριθμός		Πληθυντικός αριθμός	
Ον. η τσούμα	η μάμη	οι τσούμες	οι μάμες
Γεν. της τσούμας	της μάμης	των τσούμων	των μάμων
Αιτ. τη τσούμα	τη μάμη	τις τσούμες	τις μάμες
Κλητ. τσούμα	μάμη	τσούμες	μάμες

4.4.3 Οι κλιτικές τάξεις των ουδετέρων

Όσο αφορά τα ουδέτερα ουσιαστικά, το μορφολογικό σύστημα της ΕΡ φαίνεται να μην διαφέρει από αυτό της ΚΝΕ, την πολυπληθή τάξη των ουσιαστικών σε *-ι*, η οποία αντιστοιχεί στην έκτη κλιτική τάξη της ΚΝΕ, καθώς κι αυτή των ουδετέρων σε

-ο, που αντιστοιχεί στην πέμπτη τάξη, σύμφωνα με τη κατάταξη της Ράλλη (Ralli 1994, 19-46).

43) Ουδέτερα ουσιαστικά σε -ι
το καρναμπίφτι (τι κουνουπίδι)
το τεφτέρι (το τετράδιο)
το ττουλούμι (ο πολύς κόσμος)
το πιργιούρι (το σιτάρι)

44) Ουδέτερα ουσιαστικά σε -ο
το μαζόξυλο

Το κλιτικό παράδειγμα των ουδετέρων αυτών διαμορφώνεται ως εξής:

Ενικός αριθμός		Πληθυντικός αριθμός	
Ον. το τεφτέρι	το μαζόξυλο	τα τεφτέρια	τα μαζόξυλα
Γεν. του τεφτεριού	του μαζόξυλου	των τεφτεριών	των μαζόξυλων
Αιτ. το τεφτέρι	το μαζόξυλο	τα τεφτέρια	τα μαζόξυλα
Κλητ. τεφτέρι	το μαζόξυλο	τεφτέρια	μαζόξυλα

Διαπιστώνουμε πως στις συγκεκριμένες κλιτικές τάξεις δεν εμφανίζεται κάποια ιδιαίτερη διαλεκτική διαφοροποίηση τόσο στο επίπεδο των θεμάτων όσο και στο επίπεδο των κλιτικών επιθημάτων.

4.5 Ρηματικές καταλήξεις

Στον Έμπωνα εντοπίζεται ποικιλία ρηματικών καταλήξεων, από τις οποίες μερικές εμφανίζονται συχνά στο λόγο των ομιλητών κι άλλες σπανιότερα.

4.5.1 Τα ρήματα σε «-εύω»

Όσο αφορά το σχηματισμό των ρημάτων, στο δωδεκανησιακό ιδίωμα τα ρήματα σε «-εύω» προφέρονται σε «-εύκω» ή σε «-εύγω», όπως συμβαίνει και στην κυπριακή διάλεκτο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα, αποτελούν ο σχηματισμός των ρημάτων χορεύω και μαζεύω, χορεύω – [xoténko] ή [xorénɡo], μαζεύω – [mazénko] ή [mazénɡo] (Καμπάκη – Βουγιουκλή 2009, 158). Στον Έμπωνα, όπως και σε άλλα χωριά της βόρειας και σε μερικά χωριά της νότιας ζώνης του νησιού παρατηρούνται κι οι ρηματικοί τύποι σε -εύγω, π.χ. δουλεύω – [ðulénjo]. Είναι σημαντικό να αναφερθεί, πως η ρηματική κατάληξη -εύγω συναντάται και στη κρητική διάλεκτο (Κοντοσόπουλος 2008, 31).

45)	KNE		EP
	α. ðokséname	→	[ðoksénɣame] (Γ89)
	β. kóname	→	[kónɣame] (Γ85)
	γ. xoréname	→	[xorénɣame] (A74)

4.5.2 Ρηματική κατάληξη «-ούσι(v)» ή «-(άσιν)»

Ένα άλλο ιδιαίζον μορφολογικό στοιχείο είναι η διατήρηση των αρχαϊκών ρηματικών επιθημάτων του τρίτου προσώπου του πληθυντικού -ούσι(v)/-(άσιν). Τα συγκεκριμένα ληκτικά επιθήματα μαρτυρούνται επίσης στην κυπριακή και κατωιταλική διάλεκτο, καθώς και στο ιδίωμα της Δυτικής Κρήτης και σε άλλα διάφορα μέρη του ελληνόφωνου κόσμου σποραδικά (π.χ. Σφακιά, Κοντοσόπουλος 2008, 44). Στην περίπτωση της ποικιλίας του χωριού Έμπωνα, χρησιμοποιούνται και τα δύο επιθήματα, όπως φαίνεται και στα παρακάτω παραδείγματα:

46)	KNE		EP
	α. xónivan	→	[exonénɣasi] (Γ85)
	β. éfevɣan	→	[févɣusi] (Γ85)

4.5.3 Η ρηματική κατάληξη «-ούμεν»

Στη γλωσσική ποικιλία του Έμπωνα παρατηρείται διτυπία στις καταλήξεις του α' προσώπου πληθυντικού ενεργητικής φωνής: /omen/ και /-umen/, όπως για ποαράδειγμα κάμνομεν, κάμνουμεν και στο α' ενικό μεσοπαθητικής φωνής /-ome/ και /ume/, όπως παραάδειγμα έρκομαι, έρκουμαι. Στη γλωσσική ποικιλία οι τύποι με /o/ είναι λιγότεροι σε συχνότητα από τους αντίστοιχους με /u/. Βασικό παράδειγμα αποτελεί το ρήμα «κάνω», το οποίο είναι κι εκείνο που εμφανίζεται πιο συχνά στο λόγο των ομιλητών με τη μορφή «κάννω» και κλίνεται σε όλα τα πρόσωπα.

47) Εγώ κάμνω

Εσύ κάμνεις

Αυτός κάμνει

Εμείς κάμνουμεν

Εσείς κάμνετε

Αυτοί κάμνου(ν) ή κάμνουσι

4.5.4 Άλλες ρηματικές καταλήξεις

Εκτός από τις παραπάνω ρηματικές καταλήξεις, παρατηρούνται στο λόγο των ομιλητών καταλήξεις που είναι δύσκολο να ερμηνευτούν παρόλη τη συχνή εμφάνισή τους. Αναλυτικότερα, γίνεται συχνή χρήση της κατάληξης –maston, για τη δήλωση του α' πληθυντικού προσώπου του παρατατικού χρόνου μέσης φωνής. Οι ομιλητές προτιμούν περισσότερο να χρησιμοποιούν στο λόγο τους την κατάληξη –maston από ό,τι την κατάληξη –mastan, όπως μπορεί να φανεί κι από τα παρακάτω παραδείγματα.

48)	KNE		EP
	α. founúmastan	→	[founúmaston] (Γ89)
	β. diskolevγómastan	→	[diskolevγómaston] (Γ82)
	γ. ímastan	→	[ímaston] (Γ89)

Άλλες ρηματικές καταλήξεις που κινούν το ενδιαφέρον του παρατηρητή-ερευνητή είναι οι καταλήξεις –una και –istima, οι οποίες εμφανίζονται σε συγκεκριμένα

περιβάλλοντα. Η κατάληξη –una εμφανίζεται μόνο στη λέξη «παντρεύομαι» με τη μορφή [epadréftuna], για τη δήλωση του α΄ ενικού προσώπου του παρατατικού μέσης φωνής. Ακόμη, το –istima, εμφανίζεται μόνο στην λέξη «βαπτίζομαι» με τη μορφή [evaftístima], για να δηλώσει το α΄ ενικό πρόσωπο του χρόνου αορίστου μέσης φωνής.

4.6 Συλλαβική αύξηση «ε»

Οι γλωσσικές ποικιλίες της Ρόδου διασώζουν το «συντηρητικό» χαρακτηριστικό της άτονης συλλαβικής αύξησης «ε» στους παρελθοντικούς ρηματικούς τύπους. Το ίδιο ισχύει και στην περίπτωση του χωριού του μελετάμε, όπως μπορεί κανείς να διακρίνει στα παραδείγματα που ακολουθούν.

49)	KNE		EP
	α. sfázame	→	[esfázamen] (Γ89)
	β. ríγα	→	[epíγα] (A74)
	γ. cimómastan	→	[etʃimúmasto] (A76)

Πέρα από την πραγμάτωση του χρόνου στα ληκτικά κλιτικά επιθήματα, οι παρελθοντικοί χρόνοι δηλώνονται επίσης με τη λεγόμενη συλλαβική αύξηση στις περισσότερες ποικιλίες της ελληνικής (Κοντοσόπουλος 2008, 44). Ομοίως, στη ποικιλία του Έμπωνα η αύξηση δεν συμπεριφέρεται όπως στην KNE, αλλά εμφανίζεται ανεξάρτητα από το αν τονίζεται ή όχι (π.χ. έσιαζε - εδάγκασε). Η εξέταση των διαλεκτικών δεδομένων έδειξε ότι η αύξηση στην υπό εξέταση ροδιακή ποικιλία εμφανίζεται με δύο τύπους: (α) ένα πρόθημα ε- όταν το ρηματικό θέμα αρχίζει με σύμφωνο (π.χ. επεινάσαμε) και (β) με τη λεγόμενη χρονική αύξηση (Τριανταφυλλίδης 1938), κατά την οποία όταν το θέμα αρχίζει από φωνήεν α τρέπεται σε ε (π.χ. εσπρίζαν αντί άσπρίζαν, ενοίγαν αντί άνοιγαν). Επίσης, παρόλο που συχνά αναφέρεται στη βιβλιογραφία (Κοντοσόπουλο 2008, 44) ότι η συλλαβική αύξηση στις δωδεκανησιακές ποικιλίες εμφανίζεται πιο συχνά με τη μορφή «η» και όχι «ε», κάτι τέτοιο δεν επιβεβαιώνεται από τα δεδομένα της EP.

4.7 Το τελικό /n/

Βασικό μορφολογικό χαρακτηριστικό της δωδεκανησιακής διαλέκτου και συνάμα και των ροδιακών ποικιλιών είναι η διατήρηση του τελικού /n/ σε ουσιαστικά, επίθετα και ρηματικές καταλήξεις.

Όσο αφορά τα ουσιαστικά και τα επίθετα, παρατηρείται η διατήρηση του τελικού /n/ όπως διακρίνεται και στα παρακάτω παραδείγματα:

50)	KNE		EP
	α. labrí	→	[labrín] (Γ85)
	β. kritikó	→	[kritikón] (Γ89)
	γ. oréo	→	[oréon] (Γ85)
	δ. γlikó	→	[γlikón] (Γ85)

Η διατήρηση του τελικού /n/ πολλές φορές οδηγεί σε συνεκφορά με το αρχικό γράμμα της λέξης που ακολουθεί (< τον λαό) (Fromkin, Rodman & Hyams 2010, 600). Επίσης, σύνηθες φαινόμενο αποτελεί η ηχηροποίηση του αρκτικού συμφώνου της λέξης που ακολουθεί, όπως φαίνεται και στο παράδειγμα (51).

51)	α. mésto bólemo (< mésa ston rólemo)
	β. [stin rólin] → [stimj rólin] → [sti bólin]

Όσο αφορά τα ρήματα, παρατηρήθηκε στο λόγο των ομιλητών η χρήση του τελικού /n/ σε ρήματα ενεστωτικού χρόνου και κυρίως σε ρήματα ενεργητικής φωνής. Όσο αφορά τα ρήματα της παθητικής φωνής δεν παρατηρείται η χρήση του τελικού /n/ στην ενεργητική φωνή. Εντοπίζεται όμως, η χρήση του τελικού /n/ στο σχηματισμό του α' πληθυντικού προσώπου παρατατικού χρόνου ρημάτων που βρίσκονται στην ενεργητική και στη μέση φωνή (παράδειγμα 52).

52)	KNE		EP
	α. éperne	→	[épernen] (Γ89)
	β. sfázame	→	[sfázamen] (Γ89)
	γ. kuvalúsame	→	[kuvalúsamen] (Γ89)
	δ. epadrefítikame	→	[epadrefítikamen] (Γ85)

Κεφάλαιο πέμπτο

Συμπέρασμα

Στην παρούσα εργασία επιχειρήθηκε μία συγχρονική περιγραφή του φωνολογικού και μορφολογικού συστήματος της ροδιακής ποικιλίας του χωριού Έμπωνας. Η εργασία αποτελεί την πρώτη προσπάθεια εκτενούς περιγραφής μιας ροδιακής ποικιλίας του βορειοανατολικού τμήματος της Ρόδου και βασίστηκε κυρίως σε πρωτογενές υλικό, το οποίο συλλέχθηκε από σημερινούς ομιλητές του χωριού Έμπωνας.

Στην εργασία έγινε εκτενής περιγραφή του φωνολογικού και μορφολογικού συστήματος του ροδιακού ιδιώματος, καθώς και της γλωσσικής ποικιλίας του πεδίου μελέτης.

Σύμφωνα με τον Χατζιδάκι (1892) η ροδιακή διάλεκτος ανήκει στην ομάδα των νοτίων διαλέκτων. Η διαπίστωση αυτή όμως δεν είναι επαρκής, καθώς είναι απαραίτητες οι υποδιαίρεσεις. Ο Παντελίδης αναπτύσσει στο βιβλίο του «Η φωνητική της Κύπρου, Δωδεκανήσου και Ικαρίας» ότι η ομάδα αυτή μπορεί να αποτελέσει μια υποδιαίρεση. Με αυτόν τον περιορισμό, όμως, ο χώρος που διαπραγματεύεται είναι ευρύς και περιλαμβάνει διάφορα φαινόμενα, τα οποία είναι διαφορετικά μεταξύ τους. Αντίθετα, ο χώρος που περιλαμβάνει τα νησιά Κάρπαθος, Κάσος και Χάλκη έχει και την διάλεκτο της ανατολικής Κρήτης, με την οποία τα ιδιώματα της Κύπρου, των Δωδεκανήσων και της Ικαρίας, είναι στενά συνδεδεμένα.

Ανάμεσα στο κυπριακή διάλεκτο και στα ιδιώματα της Ρόδου, όπως παρατηρήθηκε και στην παρούσα εργασία, υπάρχουν πολλά κοινά χαρακτηριστικά. Μερικά από αυτά είναι το τελικό -ν, οι γραμματικοί τύποι -ουσιν, -ασιν κι η σιώπηση των συμφώνων β, γ, δ ανάμεσα σε φωνήεντα. Παρατηρούνται, δηλαδή, σημαντικές ομοιότητες μεταξύ της κυπριακής διαλέκτου και ορισμένων ιδιωμάτων της Ρόδου. Αυτές οι ομοιότητες μας ωθούν να σκεφτούμε την ενδεχόμενη εγκατάσταση Κυπρίων στη Ρόδο ή το αντίστροφο. Η εγκατάσταση των Κυπρίων στη Ρόδο μπορεί να στηριχθεί στο γεγονός ότι αυτές οι δύο διάλεκτοι παρουσιάζουν μεγάλο αριθμό ομοιοτήτων, κάτι που δεν μπορεί να αγνοηθεί. Αυτές οι ομοιότητες, όμως παρουσιάζονται και σε άλλα ιδιώματα των γύρω νησιών κάτι που φέρει την επιχειρηματολογία της σε μειονεκτική θέση, καθώς θα έπρεπε να δεχθούμε ότι όλα

αυτά τα νησιά, μαζί και τη Ρόδο, κατοικήθηκαν από Κύπριους. Μπορούμε, λοιπόν, να σκεφτούμε ότι μια τέτοια εγκατάσταση ξένου πληθυσμού δεν θα αγνοούνταν από την ιστορία.

Επίσης, παρατηρήσαμε κάποια κοινά χαρακτηριστικά ανάμεσα στο ιδίωμα της Κρήτης και τα ιδιώματα της Ρόδου. Είναι όμως, δύσκολο να καταλάβουμε εάν αποτελούν γλωσσικά δάνεια ή κατάλοιπα από ενδεχόμενες μεταναστεύσεις από την Κρήτη. Υπάρχει όμως μια παράδοση, η οποία αναφέρεται κι από τον Κωνσταντινίδη (1936), ότι είχαν εγκατασταθεί Κρητικοί στον Έμπωνα και στην Κάστελλο (τωρινή Κρητινία). Στην πραγματικότητα δεν εντοπίζονται ιδιαίτερα διαλεκτικά χαρακτηριστικά που να μοιάζουν ή ακόμη να θεωρηθούν δάνεια από το ιδίωμα της Κρήτης. Αυτό που μπορούμε να χαρακτηρίσουμε δάνειο από το κρητικό ιδίωμα είναι κατάληξη «-akis» ή «-atjis» που χρησιμοποιείται από τους κατοίκους που μιλούν αυτό το ιδίωμα. Με εκείνη την κατάληξη δήλωναν τους απογόνους μιας οικογένειας, καθώς και το όνομα της οικογένειας. Έτσι ο γιος του Τσουκκαλά ονομάζεται Τσουκκαλάκης, του Φεσά ονομάζεται Φεσάκης. Το φαινόμενο αυτό είναι χαρακτηριστικό του κρητικού ιδιώματος, αλλά δεν μπορούμε να είμαστε βέβαιοι εάν ισχύει ακριβώς το ίδιο και στη γλωσσική ποικιλία του Έμπωνα.

Ακόμη, εντοπίστηκε κι ένα άλλο φωνολογικό φαινόμενο το οποίο είναι βασικό χαρακτηριστικό του κρητικού ιδιώματος και πιο συγκεκριμένα του κρητικού χωριού Ανώγεια. Το φαινόμενο της αποπλευρικοποίησης. Παρατηρήθηκε όμως, ότι η τροπή του /l/ σε /r/, του /r/ σε ανακεκαμμένο [ɾ] και η τροπή του /l/ σε [ɾ] δεν μπορεί να πραγματωθεί σε όλες τις προσωδιακές θέσεις, όπως συμβαίνει στο ιδίωμα των Ανωγείων.

Εκτός από τις ομοιότητες που παρουσιάζει η γλωσσική ποικιλία του Έμπωνα με τα παραπάνω νησιά, παρουσιάζει ομοιότητες και με τις υπόλοιπες γλωσσικές ποικιλίες του Δωδεκανησιακού συμπλέγματος, όπως παρουσιάστηκαν στην εργασία.

Στην παρούσα εργασία έγινε, επίσης, εκτενής περιγραφή του φωνολογικού και μορφολογικού συστήματος της ποικιλία. Επίσης, ένα μεγάλο μέρος του κεφαλαίου αφιερώθηκε στην ανάλυση της βασικής ορολογίας της διαλεκτολογίας. Αρχικά δόθηκαν ορισμοί για τις έννοιες «γλώσσα», «διάλεκτος» και «ιδίωμα» με σκοπό να καθοριστούν σύνορα, τα οποία θα βοηθούσαν στην ομαλή κατανόηση των λεπτών διαφορών που χαρακτηρίζουν την κάθε έννοια. Ακόμη, περιγράφηκαν τα τέσσερα είδη διαλέκτων που συναντώνται σε μια γλώσσα.

Στο τρίτο κεφάλαιο, το οποίο μπορεί να χαρακτηριστεί κι ως φωνολογικό κεφάλαιο, εξετάστηκαν τα φωνηεντικά και συμφωνικά τεμάχια της γλωσσικής ποικιλίας. Παρατηρήθηκε ότι δεν υπάρχουν ιδιαίτερες διαφορές στο φωνηεντικό σύστημα του ιδιώματος με αυτό της Κοινής Ελληνικής. Στην περίπτωση της γλωσσικής ποικιλίας του Έμπωνα, εντοπίστηκαν συχνές ακολουθίες φωνηέντων, οι οποίες προκύπτουν από την αποβολή των μεσοφωνηέντων συμφώνων /v/, /γ/, /δ/. Στην περίπτωση όμως, της γλωσσικής ποικιλίας που μελετήθηκε, παρατηρήθηκε πως οι περισσότερες ακολουθίες φωνηέντων προκύπτουν από την αποβολή του τριβόμενου υπερωικού /γ/, το οποίο εντοπίστηκε κυρίως στο λόγο των γυναικών που περνούν το 80 έτος της ζωής τους.

Όσο αφορά το συμφωνικό σύστημα, παρατηρήθηκε πως δεν είναι το ίδιο απλό με το φωνολογικό. Στο ερευνητικό μας πεδίο εντοπίστηκαν αρκετά φαινόμενα που αφορούν το συμφωνικό σύστημα του χωριού. Το φαινόμενο του τσιτακισμού, είναι το φαινόμενο που χαρακτηρίζεται από ιδιαίτερη συστηματικότητα, καθώς είναι το μόνο φαινόμενο στο οποίο απαντούν ελάχιστες εξαιρέσεις. Ακόμη, εντοπίστηκε και το φαινόμενο της κορωνικοποίησης, δηλαδή η τροπή των άηχων ουρανικών /c/ και /ç/ σε ουρανοφατνιακό /ʃ/ και η τροπή του ηχηρού /j/ σε /z/.

Εκτός από τον τσιτακισμό και την κορωνικοποίηση, εντοπίστηκε κι η συχνή εμφάνιση των διπλών συμφώνων, τα οποία αποτελούν και βασικό χαρακτηριστικό της δωδεκανησιακής διαλέκτου. Στη συνέχεια, περιγράφηκαν τα συμφωνικά συμπλέγματα που συναντώνται στα δωδεκανησιακά ιδιώματα.

Στην επόμενη υποενότητα περιγράφεται η επένθεση του /γ/, που εμφανίζεται πάντα στα όρια των επιθημάτων και παίρνει τη μορφή /j/ μόνο όταν έπεται από /e, i/. Ένα άλλο είδος επένθεσης που παρατηρήθηκε στην ΕΡ είναι η επένθεση του /e/, που εμφανίζεται στα όρια των λέξεων και για την οποία έχουν προταθεί πολλές διαφορετικές ερμηνείες. Στο τέλος του φωνολογικού κεφαλαίου, αναφέρεται η χρήση του ημιφώνου /j/, για το οποίο παρατηρήθηκε πως στη ΕΡ κατέχει τρία συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, τα οποία όμως διαφέρουν από τη μία δωδεκανησιακή ποικιλία στην άλλη.

Στο τέταρτο κεφάλαιο περιγράφηκαν τα φαινόμενα που αφορούν το μορφολογικό σύστημα της γλωσσικής ποικιλίας του πεδίου μελέτης. Έγινε ανάλυση των αντωνυμιών που παρατηρούνται στον λόγο των ομιλητών, καθώς δόθηκε έμφαση στην χρήση της αντωνυμίας «απαυτός > πουφτός», η οποία αποτελεί δωρικής

καταγωγής και εμφανίζεται είτε με άρθρο είτε χωρίς άρθρο. Φέρει τη σημασία της οριστικής ή της επαναληπτικής αντωνυμίας «αυτός» και χρησιμοποιείται πολύ συχνά στο καθημερινό λόγο. Επιπλέον, η συγκεκριμένη αντωνυμία εντοπίζεται με ποικίλες μορφές,

Όσο αφορά την ονοματική κλίση της ροδιακής ποικιλίας του Έμπωνα παρατηρήθηκε πως δεν παρουσιάζει διαφορές από τη ΚΝΕ, αφού σε γενικές γραμμές διατηρείται η κατηγοριοποίηση σε διαφορετικές κλιτικές τάξεις, έχοντας κριτήριο το γένος και το κλιτικό παράδειγμα.

Όσο αφορά την ονοματική κλίση της ροδιακής ποικιλίας του Έμπωνα παρατηρήθηκε πως δεν παρουσιάζει διαφορές από τη ΚΝΕ, αφού σε γενικές γραμμές διατηρείται η κατηγοριοποίηση σε διαφορετικές κλιτικές τάξεις, έχοντας κριτήριο το γένος και το κλιτικό παράδειγμα. Επιπλέον, είναι σημαντικό να αναφέρουμε πως δεν παρουσιάζει απώλεια κάποιων πτώσεων, όπως είναι η γενική πτώση του πληθυντικού αριθμού. Συγκεκριμένα, περιγράφηκαν οι διαφορετικές κλιτικές τάξεις, οι οποίες ομαδοποιήθηκαν με βάση το γραμματικό γένος και δόθηκαν παραδείγματα για την ορθότερη κατανόηση.

Στην υποενότητα 4.4 έγινε περιγραφή των ρηματικών καταλήξεων που παρατηρούνται στο ερευνητικό πεδίο. Πιο αναλυτικά, εντοπίστηκε η κατάληξη «-εύω» που προφέρονται ως «-εύκω» ή «-εύγκω» ή «-εύγω», οι καταλήξεις «-ούσι(ν)» και «-άσι(ν)», η κατάληξη του α' πληθυντικού προσώπου της ενεργητικής φωνής «-ουμεν» ή «-ομεν», καθώς κι η κατάληξη του α' ενικού προσώπου της μεσοπαθητικής φωνής σε «-ομαι» ή «-ομαι». Μια άλλη ρηματική κατάληξη που παρατηρείται είναι η κατάληξη «-μαστον» για τη δήλωση του α' πληθυντικού προσώπου του παρατατικού χρόνου της μέσης φωνής, η οποία εμφανίζει μεγαλύτερο ποσοστό εμφάνιση από την κατάληξη της ΚΝΕ «-μασταν».

Ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό που παρουσιάζεται στη ρηματική μορφολογία της γλωσσικής ποικιλίας του Έμπωνα, είναι η συλλαβική αύξηση «ε», η οποία εμφανίζεται μόνο στη δήλωση παρελθοντικού χρόνου και ανεξάρτητα από το αν τονίζεται ή όχι. Τέλος, αναφέρθηκε το πλέον μορφολογικό χαρακτηριστικό της δωδεκανησιακής διαλέκτου, το οποίο είναι η διατήρηση του τελικού -ν σε ουσιαστικά, επίθετα και ρηματικές καταλήξεις.

Η γλωσσική ποικιλία της ΝΔ Ρόδου, όπως όλα τα τοπικά ιδιώματα της Δωδεκανήσου, υποχωρεί κάτω από την πίεση της ΚΝΕ. Οι γηραιότεροι ομιλητές της γλωσσικής ποικιλίας πλέον κάνουν παράλληλη χρήση τύπων του ιδιώματος και της

ΚΝΕ. Τόσο η επίδραση που ασκούν οι ποικιλίες της Ρόδου και της ΚΝΕ, όσο και η μετακίνηση των προσφύγων στο νησί αποτελούν τις κυριότερες δυσχέρειες που καλείται να υπερβεί η σημερινή γλωσσική ποικιλία του Έμπωνα. Από την πλευρά μας, ευχόμαστε αφενός η εργασία αυτή να αποτελέσει ένα βήμα για την ενασχόληση και με άλλες τοπικές ποικιλίες του νησιού και αφετέρου οι καινούργιες ερμηνείες που προτείναμε να σηματοδοτήσουν μία εκ νέου θεώρηση των φωνολογικών και μορφολογικών φαινομένων της διαλέκτου που απασχόλησαν και απασχολούν τη σύγχρονη φωνολογική και μορφολογική θεωρία.

Βιβλιογραφία

- Ανδριώτης, Ν. 1961. *Το ιδίωμα του Λιβισιού της Λυκίας*. Αθήνα.
- Beaudouin, M. 1884. *Étude du dialecte Chypriote modern et médiéval*. Paris: Thorin.
- Chambers, J.K. & Trudgill, P. 2008. *Διαλεκτολογία*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- Crystal, David. 2008. *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. Malden, MA: Blackwell.
- Δελβερούδη, Ρ. 2001. Γλώσσα και διάλεκτος. Στο *Εγκυκλοπαιδικός Οδηγός για τη γλώσσα*, επιμ. Α.-Φ. Χριστίδης, 50-53. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας.
- Δημελά, Ε. 2011. Φωνολογικά φαινόμενα της μεγαρικής διαλέκτου. Στο *Patras Working Papers on Linguistics*, <http://pwpl.lis.upatras.gr/index.php/pwpl/article/view/58/68>.
- Δράκος, Ν. 1983. *Το γλωσσικό ιδίωμα της Κάλυμνος*. Αθήνα: Αναγνωστήριο Καλύμνου «Αι Μούσαι».
- Ζαχαρίου-Μαλίγκα, Ε. 1994. Η σημερινή κατάσταση του συμαϊκού ιδιώματος. *Νεοελληνική Διαλεκτολογία Τόμος Πρώτος: Πρακτικά του Πρώτου Πανελληνίου Συνεδρίου Νεοελληνικής Διαλεκτολογίας (Ρόδος 26-30 Μαρτίου 1992)*, 94-115. Αθήνα: Εκδόσεις Εταιρία Νεοελληνικής Διαλεκτολογίας.
- Gignac, F. T. 1976. *A grammar of the Greek papyri of the roman and byzantine periods*. Milano: Cisalpino-Goliardica.
- Hamann, S. 2003. *The phonetics and phonology of retroflexes*. PhD. Dissertation. University of Utrecht. LOT Dissertation Series 75.
- Hatzidakis, G. 1892. *Einleitung in die neugriechische Grammatik*, 342. Leipzig: Breitkopf & Hartel.

Haugen, E. 1972. Dialect, language, nation. In *Sociolinguistics Readings*, eds. J. B. Pride & J. Holmes, 97-111. London: Penguin Books.

Hudson, R. A. 1980. *Sociolinguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.

Καμπάκη-Βουγιουκλή, Π. 2009. *Εισαγωγή στη νεοελληνική διαλεκτολογία κατά παράδοση*. Ξάνθη: Εκδόσεις Σπανίδα.

Kappa, I. & Vergis, N. 2011. *Delateralization and retroflexion in the Cretan dialect: a case study*. Studies in Modern Greek Dialects and Linguistic Theory. Eds. M. Janse, B. Joseph, P. Pavlou, A. Ralli & S. Armosti. Nicosia: Research Center of Kykkos Monastery. 37-47.

Καραναστάσης, Α. 1958. Το ιδίωμα της Αστυπάλαιας. Στο *Λεξικογραφικόν Δελτίον* 8, 59-144.

Καραναστάσης, Α. 1965. Η φωνητική των ιδιωμάτων της νήσου Κω. Στο *Λεξικογραφικόν Δελτίον* 10, 3-96.

Κατσουλέας, Σ. 1994. Το τελικό ν και η δίπλωση των συμφώνων στο ιδίωμα του Καστελλόριζου. *Νεοελληνική Διαλεκτολογία* 1, 203-227.

Kenstowicz, M. 1994. *Phonology in generative grammar*. Cambridge MA: Blackwell.

Κοντοσόπουλος, Ν. 2008. *Διάλεκτοι και ιδιώματα της Νέας Ελληνικής*. Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρη.

Κουρούνης, Γ. 1982. Φωνητική του γλωσσικού ιδιώματος της Νισύρου. *Νισυριακά* 8, 397-460.

Κωνσταντινίδης, Ν.Κ. 1936. *Αθηνά Αινδία*. Αλεξάνδρεια.

Μανωλέσσου, Ι. & Μπασέα-Μπεζαντάκου, Χ. 2012. Τα διπλά σύμφωνα στις νεοελληνικές διαλέκτους: συγχρονική και διαχρονική προσέγγιση. Στο Gavriilidou et al. (2012): 950-959.

Μαργαρίτη-Ρόγκα, Μ. & Τσολάκη, Μ. 2012. *Το φωνητικό και φωνολογικό προφίλ του ιδιώματος της Σαμοθράκης*. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών -Ίδρ. Μ. Τριανταφυλλίδη.

Mayser, E. 1970. *Grammatik der griechischen Papyri aus der Ptolemäerzeit, Band I: Laut- und Wortlehre, Teil I: Einleitung und Lautlehre*. Berlin: De Gruyter.

Μενάρδος, Σ. 1925. Περί των αρκτικών φωνηέντων. *Επιστημονική Επετηρίς της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών* 1, 65-75.

Μηνάς, Κ. 1970. *Τα ιδιώματα της Καρπάθου*. Αθήνα.

Μουσαίος, Μ. 1884. *Βατταρισμοί ήτοι λεξιλόγιον της λειβησιανής διαλέκτου*. Αθήνα.

Nespor, M. 1999. *Φωνολογία*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη

Newton, B. 1968. *Spontaneous gemination in Cypriot Greek*. *Lingua* 20, 15-57.

Newton, B. 1972b. *The Generative Interpretation of Dialect*. Cambridge: Cambridge University Press.

Νικολού, Κ. & Φραντζι, Κ. 2016. *Μελέτες για την Ελληνική γλώσσα* 36, 289-302. Φωνές της Δωδεκανήσου: Μια πρώτη προσέγγιση της ροδιακής ποικιλίας των Φανών.

Παντελίδου, Χ. 1929. Η φωνητική της Κύπρου, Δωδεκανήσου και Ικαρίας. Αναδημοσιευμένη ως παράρτημα στην *Ελληνική Διαλεκτολογία*, τ. 2. Θεσσαλονίκη: Αφοι Κυριακίδη.

Ralli, A. 1994. Future representations and feature-passing operations in Greek nominal inflection. *Proceedings of the 8th Symposium on English and Greek Linguistics*, 19-46. Θεσσαλονίκη: Αγγλικό Τμήμα Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

Ράλλη, Α. 2005. *Μορφολογία*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη

- Revithiadou, A. 2006. «Prosodic filters on syntax: An interface account of second position clitics». *Lingua* 116, 79-111.
- Revithiadou, A. & Spyropoulos, V. 2008. «Greek object clitic pronouns: A typological survey of their grammatical properties». *STUF – Language Typology and Universals* 61, 39-53.
- Schein, B. & Steriade, D. 1986. On geminates. *Linguistic Inquiry* 17, 691- 744.
- Seiler, H. 1958. Zur Systematik und Entwicklungsgeschichte der griechischen Nominaldeklination. *Glotta* 37, 41-67.
- Συμεωνίδης Χ. 2006. *Ιστορία της κυπριακής διαλέκτου*. Λευκωσία: Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου.
- Τζιτζιλής, Χ. 2004. Σημειώσεις του μεταπτυχιακού μαθήματος ΓΛΩ 835: *Προβλήματα ιστορικής φωνολογίας της αρχαίας ελληνικής*. Τμήμα Φιλολογίας. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
- Τζιτζιλής, Χ. 2011. Σημειώσεις του μεταπτυχιακού μαθήματος ΓΛΩ 830: *Ζητήματα ιστορικής και βαλκανικής γλωσσολογίας: λακωνική και τσακωνική*. Τμήμα Φιλολογίας. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Τριανταφυλλίδης, Μ. 1993 [1938]. *Νεοελληνική γραμματική. Ιστορική εισαγωγή*. 3^{ος} τόμ. του *Απαντα*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Τριανταφυλλίδη].
- Tsopanakis, A. 1940. *Essai sur la phonétique des parlers de Rhodes*. Athènes.
- Τσοπανάκης, Α. 1992. *Ροδιακά γλωσσοϊστορικά μελετήματα*. Αθήνα: Εκδόσεις Δημόσιας Βιβλιοθήκης Ρόδου.
- Vennemann, TH. 1988. *Preference laws for syllable structure*. Berlin: Mouton de Gruyter.

Walsh-Dickey, L. 1997. *The phonology of liquids*. PhD dissertation. University of Massachusetts, Amherst.

Fromkin, V., Rodman, R. & Hyams, N. 2010. *Εισαγωγή στη μελέτη της γλώσσας*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.

Χατζιωάννου, Κ. 1999. *Γραμματική της ομιλουμένης κυπριακής διαλέκτου*. Λευκωσία: Εκδόσεις Ταμασός.

Χατζιδάκης, Γ. Ν. 1907. *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά, τ. Β΄*. Αθήνα Π. Δ. Σακελλάριος.

Χριστοδούλου, Χ. 2015 *Το γλωσσικό ιδίωμα της Βορειοδυτικής Πάφου: Φωνολογική περιγραφή*. Θεσσαλονίκη.

Ελληνική Στατιστική Αρχή.

http://www.statistics.gr/portal/page/ESYE/BUCKET/A1602/PressReleases/A1602_SAM01_DT_DC_00_2011_03_F_GR.pdf

Παραρτήματα

Παραρτήματα συνομιλιών από τους κατοίκους του Έμπωνα:

Παράρτημα 1: Ιστορία ζωής

Συνομιλητής Γ89: [astjá || sa na kátti íne || tje ékatsa séna monopáti pu pernúsan ta prónatta | éne borí na sikoθó epáno epáosa || ne | mha álli kopélla pu ítan me ti aderfí mu | u epáosen i mikrí xáne náψε fotjá na vrási || pírame mésa se mha spirlá tje nápsame fotján tje sinírta tje étsi me píran si ston batéra mu tje sti mána mu mi de mi tha ména tja pu ímu || ne || ófi tjis mána mu to spíti den íto san tjis tjrás marías íton paló | alá to dikó mu étsi ítan alá eγó katalavénis tímastu polá korítsa || pénde || péde tje mha pu skótosen tu vítona o γáιδaros to próton pedí tiz mánazmu | klótsise me to pódì du tje skótosètzi || ne || étsi ítan ta spítja ta diká mas to ídjo | to krevátti óla || ála tóra ta xalásame edá blo || ne || e ta spítja ekámnamènta étsi pu léne aftó || ta pritjá mas ekámname me taparízmas ékamne vlépame prónatta e ta klóthame | da féname da || mónezmas || i káthemnà ta dikà tis tje evoíthane i mána mu || mas emáthene i mána mu | mas emáthene || ne || apó dekatrío xronó γo | dekatesáro xronó me épernen i mána mu ston potamó pu róstise tje eplína epá nomató rúxa || ólin tin iméra mésa sto neró mésa sto botamó || ne | ne | etjá pu me vlépis]

«Αστία. Σα να κάττι ίνε. Τσε έκατσα σένα μονοπάτι που περνούσαν τα πρόβαττα, έννε μπόρει να σηκωθεί επάνω επάωσα. Ναι, μια άλλη κοπέλα που ίταν με τη αδερφή μου, ου επάωσεν η μικρή χάνε νάψε φωτιά να βράσει. Πήραμε μέσα σε μια σπηλιά τσε νάψαμε φωτιά τσε συνήρτα τσε έτσι με πήραν σι στον μπατέρα μου τσε στη μάνα μου μη δε μη θα μένα τσα που ήμου. Ναι. Όσι τσις μάνα μου το σπίτι δεν ήτο σαν τσης τσυράς Μαρίας ήτον παλιό, αλλά το δικό μου έτσι ήταν αλλά εγώ καταλαβαίνεις τίμαστο πολά κορίτσα. Πέντε. Πέντε τσε μια που σκότωσεν του βείτωνα ο γάιδaros το πρώτον παιδί της μάναζμου, κλώτσησε με το πόδι ντου τσε σκότωσέτζει. Ναι. Έτσι ήταν τα σπίτια τα δικά μας το ίδιο, το κρεβάττι όλα. Άλα τώρα τα χαλάσαμε edá μπλιό. Ναι. Ε τα σπίτια εκάμναμέντα έτσι που léne αυτό. Τα πριτσά μας εκάμναμε με ταπαρίζμας έκαμνε βλέπαμε πρόβαττα ε τα κλώθαμε, ντα φαίναμε ντα, μόνεζμας. Η κάθεμιά τα δικά της τσε εβοήθανε η μάνα μου. Μας εμάθαινε η μάνα μου, μας

εμάθαινε. Ναι. Από δεκατριό χρόνο γω, δεκατεσσάρο χρονό με έπαιρνε η μάνα μου στον ποταμό που ρώστησε τσε έπλινα εννιά νοματώ ρούχα. Όλλην την ημέρα μέσα στο νερό μέσα στο μποταμό. Ναι, ναι, ετσά που με βλέπεις.»

Παράρτημα 2: Η παραδοσιακή φορεσιά

Συνομιλητής Γ68: [ti stolí ti paraðosiací palá me palá me áspro fustáni antís aftú tu mávro me áspro ce káti velónes edó sto madílin jatí ítane krivomádilo to léane ce vázane káti karfovelónes xrisés ce kremódusa ce éna stenómakro ópos íne ta semé ta simeriná me aftó || ófi me kédima metaksotó metaksotó emís éxome káni sto sílloγο ce to karfónun apodó pos forúsán to pep ópos foráne tóra to péplo to karfónane ðo páno tje krémete méxri káto || ce flurjá edó ítane oréa tóra éxun kámi anaparástasi perazméni vðomáða íxamen kánni edó ce tráviksen to thári ce tódikse tódikse o porí áto ksanaðíksi ce]

«Τη στολή τη παραδοσιακή παλιά με παλιά με άσπρο φουστάνι αντίς αυτού του μαύρο με άσπρο και κάτι βελόνες εδώ στο μαντήλιν γιατί ήτανε κρυβομάντηλο το λέανε και βάζανε κάτι καρφωβελόνες χρυσές και κρεμόντουσα και ένα στενόμακρο όπως είναι τα σεμέ τα σημερινά με αυτό. Όσι με κέντημα μεταξωτό μεταξωτό εμείς έχομε κάνει στο σύλλογο και το καρφώνουν αποδώ πως φορούσαν το πεπ όπως φοράνε το πέπλο το καρφώνανε δω πάνω τσε κρέμεται μέχρι κάτω. Και φλουριά εδώ ήτανε ωραία τώρα κάμει αναπαράσταση περαζμένη βδομάδα ήχανε κάμνει εδώ και τράβηξεν το θάρι και τόδιξε τόδιξε ο πορεί άτο ξαναδείξει και»

Παράρτημα 3: Η ιστορία του Ατταβύρου

Συνομιλητής Α76: [epí mínoos ífe ena xrizmó ótti o jos || attáviro to ónoma íne jíla ðjakósja ðékarède métra ípsos ne ce stin korifí páno íne to aftó íne ðo o naós tu artaménus attavíru ðíos pu léne íne pallos | ne ipárxi páno aftó tóχun skápsi jatí vríkan pollá arxéa | e apó ti kríti epí mínos írthe aftós éfiye o jos ja na mi skót^osi tomhattéra tu tjítan tje kátjisi sti arjja kámiro || o artthaménis ítan jos tu kamjinú tji mésa pos to léne pallá mínoos télospàðo mínoa tu mínoos tjírthe tjeátse sti krinia ðo kátto stin arjja kámiro i arjja kámiro íne ðo ksérete || lipó ékkatse tji tje ja na vlépi ti grítta ékane to naó páno saftó páno statáviro | ne ja na mi ja na mi skósi tomhattéra tu

ékame to pos to len || ófi ófi ecínno íne mettá to kástro en íne edó kátto íne prósfato penída kodá chrónia etjino ítane tókamne aftós íne | prósekse pósa chrónia íne tóra lipón íne pollí meγállo aftós o pos to les esí o naós tje de o naós tóra tu attavíru diós]

«Επί Μίνωως είσε ένα χριζμό ότι ο γιος. Αττάβυρος το όνομα είναι σίλλια διακόσια δεκαπέντε μέτρα ύψος ναι και στην κορυφή πάνω είναι το αυτό είναι ντο ο ναός του Αρταμένους Ατταβύρου Διός που λένε είναι παλλιός, ναι υπάρχει πάνω αυτό τόχουν σκάψει γιατί βρήκαν πολλά αρχαία, ε από τη Κρήτη επί Μίνως ήρθε αυτός έφυγε ο γιος για να μη σκοτώσει τομπαττέρα του τσήταν τσε κάτσει στη αρσαία Κάμειρο. Ο Αρθαμένης ήταν ο γιος του καμινού τσι μέσα πως το λένε παλλιά Μίνωως τέλοσπάντω Μίνωα του Μίνωως τσήρθε τσέκατσε στη Κρητηνία δω κάττω στην αρσαία Κάμειρο η αρσαία Κάμειρο είνε δω ξέρετε. Λοιπό έκκατσε τσι τσε για να βλέπει τη Κρήτη έκανε το ναό πάνω σαυτό πάνω στατάβυρο, ναι για να μη για να μη σκοτώσει τομ μπαττέρα του έκαμε το πώς το λεν. Όσι όσι εκείννο είναι μεττά το κάστρο εν είναι edó kátto είναι πρόσφατο πενήντα κοντά χρόνια ετσίνό ήτανε τόκαμνε αυτός είναι, πρόσεξε πόσα χρόνια τώρα λιπό είναι πολύ meγállo αυτός ο πως το les esú o naós τσε δε o naós τώρα του Ατταβύρου Διός»

Παράρτημα 4: Περιγραφή εικόνων που δόθηκαν

Συνομιλητής A69: [a mu les a su léo léksi díkxe mu léksi na idís pos borí jiatí e borí na tis θimáme ólles || e boró a tis θimáme as púme || i γάττα || cáttis o cáttis || o jcílos íne étsti do to léme to jcílo ne dénexo || kulútji to léme || ne fonázume ce sta pedjá ce sta pedjá fonázume kulúci || íne jkílos || kókkalo kókkalo to léme mis || ófi || νjérume tí νjérume ta dédra ce to ganapé || filla filla étsti || molívi stilós to léme paλλά to légame pos to légame to stiló || pénna ne || aftó íne to tetráδιο || ne tetrádia ce teftéri ce teftéri alá de ta vázin to mhaló mu amésos jérja || aftó íne éna potíri alá de pos na to púmen dóra mi dénexune tóra léksi || kúppa to léme ce tóra | kúppa || tóppi || aftocínito aftocínito paλλά ta légame]

« Α μου les a σου λέω λέξεις δείξε μου λέξη να ηδείς πως μπορεί γιατί ε μπορεί να τις θυμάμαι άλλες. Ε μπορώ α τις θυμάμαι ας πούμε. Η γάττα. Κάττης ο κάττης. Ο σκύλος είνε έτσι δω το λέμε το σκύλο ναι δένεχω. Κουλούτσι το λέμε. Ναι

φωνάζουμε και στα παιδιά και στα παιδιά φωνάζουμε κουλούκι. Είναι σκύλος. Κόκκαλα το λέμε μεις. Όσι βρέπουμε τι βρέπουμε τα δέντρα και το γκαναπε. Φύλλα φύλλα έτσι. Μολύβι στυλός το λέμε παλλιά το λέγαμε πως το λέγαμε το στυλό. Πέννα ναι. Αυτό είναι το τετράδιο. Ναι τετράδια και τεφτέρι και τεφτέρι αλλά δε τα βάζειν το μυαλό μου αμέσως σέρια. Αυτό είναι ένα ποτήρι αλλά δε πώς να το πούμε νώρα μη δένεχουνε τώρα λέξη. Κούππα το λέμε και τώρα, κούππα. Τόππι. Αυτοκίνητο παλλιά τα λέγαμε»